

COMMUNICATIONES
EX
BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

32

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE
MEDICAE HUNGARICA

ADIUVANTIBUS

J. BENCZE, A. DADAY, K. FARKAS, G. HAHN, I. KATONA,
L. NEBENFÜHRER, GY. REGÖLY-MÉREI, E. RÉTI

REDIGIT

A. PALLA

32

BUDAPEST, 1964

REDACTIO

Budapest, II., Török utca 12.

TARTALOM

<i>Müller, Reinhold F. G.</i> : Az ősi indiai seborvosok hétszoros betegségfelosztása. — Kritikai ismertetés	9
<i>Müller, Reinhold F. G.</i> : Meinung über die von indischen Chirurgen vorgenommene Einteilung der Krankheiten in sieben Gruppen	19
<i>Palla Ákos</i> : A soproni ispotály gondnokának 1586. évi elszámolásáról	31
<i>Palla Ákos</i> : Über die Verrechnung des Spitalmeisters zu Ödenburg aus dem Jahre 1586	83
<i>Dr. Fabritius, Walter</i> : 80 Jahre seit der Einführung der Cocainanästhesie in der Ophthalmologie durch Dr. Carl Koller	137
<i>Natter-Nád Miksa</i> : Kováts Mihály főorvos munkássága	145
<i>Dr. Szegő László</i> : A növények által okozott dermatosisok ismertetének története	159

Adattár

Korányi Sándor egyik, édesapjához írt leveléből (<i>Dr. Szállási Arpád</i>)	195
Pataki Sámuel és Almási Balogh Pál orvosok portréi (<i>Dr. M. Kiss Pál</i>)	197
Az orvoslás módja Miskolcon 1700 táján (<i>Marjalaki Kiss Lajos</i>)	201

CONTENTS

<i>Reinhold F. G., Müller</i> : Opinion about dividing illnesses into seven groups according to Indian surgeons	9
<i>Ákos Palla</i> : About caretaker's settling of Sopron hospital in 1586	31
<i>Ákos Palla</i> : Über die Verrechnung des Spitalmeisters zu Ödenburg aus dem Jahre 1586	83
<i>Dr. Walter Fabritius</i> : 80 Jahre seit der Einführung der Cocainanästhesie in der Ophthalmologie durch Dr. Carl Koller	137
<i>Miksa Natter-Nád</i> : Headphysician Mihály Kováts's activity	145
<i>Dr. László Szegő</i> : History of dermatosis caused by plants	159

Data

From one of Alexander Korányi's letters written to his father (<i>Dr. Árpád Szállási</i>)	195
Sámuel Pataki's and Pál Almási-Balogh's portrays (<i>Dr. Pál M. Kiss</i>)	197
Method of healing at Miskolc around 1700 (<i>Lajos Marjalaki Kiss</i>)	201

TABLE DES MATIÈRES

<i>Reinhold F. G. Müller</i> : Opinion sur la classification des maladies dans sept groupes par les chirurgiens indiens	9
<i>Ákos Palla</i> : Sur le règlement des comptes du curateur de l'hôpital de Sopron dans l'année 1586	31
<i>Ákos Palla</i> : Über die Verrechnung des Spitalmeisters zu Ödenburg aus dem Jahre 1586	83
<i>Dr. Walter Fabritius</i> : Quarantevingt années depuis l'introduction de l'anesthésie par la cocaïne dans l'ophtalmologie par le dr. Carl Koller	137
<i>Miksa Natter-Nád</i> : L'activité du médecin en chef Mihály Kováts	145
<i>Dr. László Szegő</i> : Histoire de la connaissance des dermatoses causées par les plantes	159

Documentation

Détail d'une lettre de Sándor Korányi écrite à son père (<i>Dr Árpád Szállási</i>)	195
Portraits des docteurs Sámuel Pataki et Pál Balogh de Almás (<i>Dr. Pál M. Kiss</i>)	197
La méthode du traitement des malades vers l'an 1700 à Miskolc (<i>Lajos Kiss de Marjalak</i>)	201

INHALT

<i>Reinhold F. G. Müller</i> : Meinung über die von Indischen Chirurgen vorgenommene Einteilung der Krankheiten in sieben Gruppen	9
<i>Ákos Palla</i> : Über die Verrechnung des Spitalmeisters zu Ödenburg aus dem Jahre 1586	83
<i>Dr. Walter Fabritius</i> : 80 Jahre seit der Einführung der Cocainanästhesie in der Ophthalmologie durch Dr. Carl Koller	137
<i>Miksa Natter-Nád</i> : Das Wirken des Oberarztes Mihály Kováts	145
<i>Dr. László Szegő</i> : Geschichte der Kenntnis der durch die Pflanzen verursachten Dermatosen	159

Datensammlung

Aus einem Brief Sándor Korányi's an seinen Vater (<i>Dr. Árpád Szállási</i>)	195
Porträts der Ärzte Sámuel Pataki und Pál Balogh von Almás (<i>Dr. Pál M. Kiss</i>)	197
Die Methode des Kurierens in Miskolc um 1700 (<i>Lajos Kiss von Marjalak</i>)	201

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Мюллер Ф. Г. Рейнолд</i> : О классификации заболеваний по 7 группам согласно мнению индийских хирургов.	9
<i>Аком Палла</i> : Отчет попечителя шопронского госпиталя за 1586 г.	31
<i>Аком Палла</i> : Über die Verrechnung des Spitalmeisters zu Öden- burg aus dem Jahre 1586	83
<i>Д-р. Вальтер Фабрициус</i> : 80 лет тому назад ввел Карл Коллер применение кокаинного наркоза	137
<i>Микша Наттер-Над</i> : Дертельность главного врача Михая Ковача	145
<i>Д-р. Ласло Сегз</i> : Знакомство с дерматозами, причисленными расте- ниями	159
 <i>Сбор данных</i>	
Одно из писем Шандора Корани своему отцу (<i>Д-р. Арпад Саллаши</i>)	195
Портреты врачей Шамуела Патаки и Пала Алмаши Балого (<i>Д-р. Пал М. Киши</i>)	197
Способ врачевания в Мишколице в 1700 годах (<i>Лайош Марялаки Киши</i>)	201

AZ ŐSI INDAI SEBORVOSOK HÉTCSOPORTOS BETEGSÉGFELOSZTÁSA — KRITIKAI ISMERTETÉS

Írta: REINHOLD F. G. MÜLLER,
(Einsiedel, bei Karl-Marx-Stadt, NDK)

Az ősi indiai orvosok a betegségeknek az általában szokásos testi és szellemi betegségekre való felosztása során az utóbbiak tág fogalmát leszűkítik az érzékelő tevékenységre mint gondolkodásra (1). Emellett figyelembe vesznek járulékos (*āgantū*) okokat, amelyek gonosz lények lehetnek; viszont a seborvosok figyelmét főképp a külső sérülések keltették fel. Ismertek még sajátta vált (*svabhāva*) betegségeket is, amilyen az éhség, a szomjúság (2), öregség stb., mégpedig a bevezető tanzakaszban, *Suśruta-Samhitā sū*^o 1,4 és 24 (3) [tehát ennek a gyűjteményes munkának a végén közölt alapszövegében]. Ezt a négycsoportos felosztást átalakították hétcsoportosra, részben más irányelvek és egy-egy tanzakasz elején levő meghatározások szerint. Ez kritikai figyelmet érdemel. Az alábbiakban közöljük a *Suśruta-Samhitā sū*^o 24 fordítását, majd értelmezzük a szöveget.

(1) Azután a kórutalásokra vonatkozó szakaszt közöljük (2), ahogyan a felséges [= gyógyító isten] *Dhanvantari* mondotta: (3) Kétfélék a bajok — késsel és zsirokkal gyógyíthatók stb.; a késsel gyógyíthatóknál a zsirokkal stb. való kezelés nem tilos, de zsirokkal stb. gyógyítható bajoknál kést ne használjunk.

(4) De jelen utasítás minden traktátust általában minden gyógyíthatónál tartózkodással kezel; már előbb közöltük: vannak

vesződségbajok összetételalkozásai <4> és van háromféle vesződség; ennek fajtái az énré, lényegesre és istenire vonatkoznak; most hét csoportba tartozó bajok vannak; ezek: az őserőből fejlődtek (*ādhivalavrtta*), a születési erőből fejlődtek (*janma*^o), betegség erejéből fejlődtek (*doṣa*^o), összeütközés erejéből fejlődtek (*samghāta*^o), idő erejéből fejlődtek (*kāla*^o), isteni hatalomból fejlődtek (*daiva*^o) és önmagává válás erejéből fejlődtek (*svabhāva*^o).

(5) Az őserőből fejlődtek azok, amelyek a mag és a vér hibáinak (*doṣa*^o) következményei, amelyeket <5> *kuṣṭha* („lepra” <6> vagy *aśas* „aranyér” idéznek elő; ezek is kétirányúak, az atyából keletkezettek és az anyából keletkezettek. Születési erőből fejlődtek azok, akik anyai vétek miatt sántán, vakon, süketen, némán, orrhanggal vagy törpe alakkal születnek; kétirányúak, nedv által és kettős szívek vétkéből <5> előidéztettek. Betegség erejéből fejlődtek azok, amelyeket betegség idézett elő és amelyeket káros táplálék idézett elő; ezek is kétirányúak, nyers (étel) tárolásában fellépők és főtt (étel) tárolásában fellépők <7>, továbbá kétirányúak, mint a test és a lélek [gondolkodás] bajai. Ezek azok, amelyek az én fajtáira vonatkoznak.

(6) Űtés erejéből fejlődtek azok, amelyek egy erővel nem bírónál keletkeznek (*āgantū*), egy erővel bíró által előidézett elválasztás következtében; ezek is kétirányúak, kés által okozottaké és vadállatok által okozottak. Ezek azok, amelyek a lényegek fajtáira vonatkoznak.

(7) Idő erejéből fejlődtek, amelyeket hideg, meleg, szél vagy eső idézett elő; ezek is kétfélék, amelyek okozásában az idő is közrejátszott és amelyek okozásában idő nem játszott közre. Isteni hatalomból fejlődtek, amelyek Istenkáromlás miatt vádlottak, tűz-papok (*atharvāna*) kezelték őket és mellékbajokból (*upasarga*) keletkeztek; ezek is kétirányúak, világító villámsugarak által megmunkáltak és a (gonosz) *Piśācaka* stb. által megmunkáltak; továbbá kétirányúak, egyesült és véletlen bajokból keletkezettek. Önmagává válás erejéből keletkezettek éhség, szomjúság, öregség, halálálalom termékei; ezek is kétirányúak, amelyek okozásában idő is közrejátszott és amelyeknél nem játszott közre; vannak megóvás által okozott időlegesen okozottak és nem megóvás által okozott nem időlegesen okozottak. Ezek az istenfeletti fajták. Ez itt minden baj vége.

(8) Minden bajnak szél, epe és nyál a gyökere ismertetőjelkei, látványuk, hatásuk és keletkezésük fajtája miatt, ahogyan egészen rossz alakban kifejlődtek, minden oldalról kialakulva, mint *sattva*, *rajas* és *tamas* (8) tűnnek fel; úgy, teljesen rossz alakban kifejlődve minden oldalról kialakulva, hogy fel ne tűnjenek keletkeznek szél, epe és nyál. Betegségi hibák (*doṣa*), forgalmi (?) fokozatok (*dhātu*) és szemét (*mala*) összetalálkozása miatt helyeik különlegességét előidéző alkalmak között kicserélődés áll fenn. A bennük levő, nagyon rontó hibaként jelentkeznek a forgalmi (?) fokozatokban: az a baj, amely nedvből keletkezik, az amely vérből keletkezik, az amely húsból keletkezik, az amely zsírból keletkezik, az amely csontból keletkezik, az amely velőből keletkezik és az amely magból keletkezik (9).

(9) Az evésnél vannak a következők: ellenszenv, utálat (az ételnek az emésztésnél), szét nem fővése, *aṅgamarda* („reuma”), *jvara* („láz”), *hrllāsa* („szívdobogás”) (10), *trptigauravahrt* („emésztésnél nehézséget okozó”), *pānduroga* („halványság és sárgaság”) (11) *mārgoparodha* („seeking check” „megszüntetés keresése”), *kāśya* („lefogyás”), *vairāśya* („rossz íz”), *aṅgasāda* („a tagok kimerültsége”), időelőtti ráncok és ősz haj látása által előidézettek, bajok, amelyeket a nedv hibái (*doṣa*) idéztek elő. A vér hibái által előidézettek *kuṣṭha* („lepra”), *visarpa* („sömör”), *pīdakā* („dudorok”), *maśaka* („bőrbetegség”), *nīlika* („fekete foltok”), *tilakālaka* („sötét anyajegyek”), *nyaccha* („májfolt”), *vyanga* („barna foltok”), *indrālupta* („kopaszság”), *plīhavidradhi* („léptályog”), *gulma* („az altest megdagadása”), *vātaśonita* („szélvér”), *arsas* („aranyér”), *arbuda* („skrofulozus daganatok”), *aṅgamarda* („tagok elpusztulása”), *asrgdara* („túlságos menstruáció”), *raktapitta* („vérepe”), ilyenek még a fővés a végbélnyílásban, szájban vagy vizeletágban. A hús hibájából keletkezettek azok, amelyeket előidéznek *adhimāmsa* („daganat”), *arbuda*, *arśas*, *adhijihvā* („daganat a nyelv fölött”), *upajihvā* („nyálmirigyciszta”), *upakuśa* („foghúsgyulladás”), *galaśundika* („dagadt mandulák”), *alajī* („kinövések, dudorok”), *māmsasamghāta* („hús megduzzadása”), *osthaprakopa* („ajkak betegsége”), *galagaṇḍa* („nyakdudor”), *galamālā* („golyva”). A zsír hibái által keletkeztek, amelyeket előidéztek *granthi* („csomók”), *vrddhi* („lágysérv”), *galagaṇḍa*, *arbuda*, zsírból keletkezett

osthaprakopa, *madhumeha* („cukorvizelés”) <12>, *atisthaulya* (túlságos „kövérség”), *atisveda* (túlságos „izzadás”). A csont hibáiból keletkezettek *adyasthi* („másik fölött növe csont”), *adhidanta* („felesleges fog”), *asthitoda* („fájdalom a csontokban”), *sūla* („kólika”), *kunakha* („köröm-psoriasis”). A velő hibái által előidézettek *tamodaršana* („sötétség mutatkozása”), *mūrccā* („ájulás”), *brahma* („szédülés”), *parva* („kinövés”?), *sthūlamūla* („nagy gyökér”), *arurjanma* (? *urujman*) („aminek széles útja van”), *netrābhisyanda* („szemfolyás”). *Klaibya* („impotencia”), *apraharsa* („himvessző nem merevedik”), *śukrāsmarī* („magkő”), *śukrameha* („magvizelés”) és további hibák azok, amelyek azután ezekből a hibákból keletkeztek. Bőrhibák egy csatlakozás túlságos fejlettsége vagy ki nem elégítő fejlettsége, bélsárszorulás; a szellemi képességek ki nem fejlődése mint a szellemi képességek fejlődése vagy helye (?) hibák. Így áll összefoglalóan és terjedelmesen megadjuk (később) ezek alkalmait, a betegség ellen. És itt kiemelkedik (a szakasz).

(10) Felforró bajoknál, amelyek a testben áramlanak ott, ahol a csatlakozás helyileg hibás, következményképpen keletkezik a baj.

(11) Alaposan kell vizsgálni, ami szél vagy hőbetegségeknel (*jvara*) stb. állandó baj vagy elkülönülés. Így, ha állandó baj lehetséges akkor minden lélegző (ember) állandóan szenvedhet. Akkor másképp szél stb. és másképpen hőbetegségnél stb. minden nézet esetén másképp nem jel, amelynek okául ezt mondják, mint hogy szél stb. a hő betegségeknel nem gyökér (ok). Itt az áll, hogy a hőség stb. nem válnak vésszékzen hibákká és állandó összeköttetésé sem. Ahogyan villám, szél, mennydörgés, eső egy sugárzási területre <13> nem válnak vésszéké, a sugárzási területen is néha nem válnak azzá és akkor csak egy alkalom az eredet.

A hullámok fűvése hevesen a víz különös tulajdonsága, ugyanúgy a szél és hőség stb. esetén sem ilyen a fájdalom, nem állandó jellegű elkülönülés, és így egy alkalom az eredet. És itt megszólal (a szakasz):

(12) A rossz kiállítások mérése, valamint azok kiszámítása, azok mindegyiké részletesen lesz kifejtve a mellékletben (*uttara tantra*).’

Bár csak megkíséreltük a tanítás néha nehezen érthető szövegét annak kifejezőmódjában lefordítani, <14> további kritikai magyarázat bizonyára szükséges. Legalábbis az összes orvosi tanok (de

gyakran más indiai hagyományok) szövegei nem nyújtanak támpontot arra, hogy keletkezésük történelmi időpontját megállapítsuk, így a *Suśruta-Samhita* é sem. Seborvosi alapszövegei alighanem a „régii orvostan” nyolc részének általános összefoglalásaként keletkeztek, durva becslés szerint az időszámításunk szerinti első évezred közepe körül (15). Itt fel kell tételezni, hogy az eredetileg kidolgozott seborvosi traktátusba (*śalya-tantra*) a többi hét traktátust rövid idő múlva a mellékletbe (*uttara-tantra*) beledolgozták. Utóbbit azonban nem tartották utólagos pótlásnak, „kiegészítésnek”, hanem a végén levő tartalomjegyzék szerint $sū^{\circ}$ 3,43 „felsőbbrendűnek” (16), tehát nagy, általánosan elismert jelentőségűnek. Ez fennmaradt a szöveg átdolgozásaiban is és a tanok elég jelentős kibővítésében a következő századokban, amelyeket kritikai szempontból figyelembe kell venni. Megmaradt a fent lefordított szövegben is, amely nem tekinthető réginek. Ott 12-ben, a *dhaturól* szóló tan érvényessége bizonyítékként utalás történik az *uttara-tantrara*.

A *jvararól* (‘hőség’ vagy ‘láz’) szóló eredetileg régi és továbbra is kedvelt tanítás keretében ut° 39,66–67 a *dhātu* keletkezését látszólag közismertnek feltételezi (mag itt nincs vagy még nincs megemlítve). A 12 kommentárjában utalást találunk azonkívül *kusthara* és a betegségről szóló tanra. Itt ni° 5,22 és a folytatásban fél vannak sorolva a hét *dhātu* rétegeződései, amelyek a bőrrel kezdődnek, előidézve a *dhātuk* sorának származása által, a véda áldozatnál való megfigyelések által (17), de talán előidézve a bőrmegbetegedéshez (*koṣṭha*) való kapcsolat által is. A kedvelt szél-bajnál ni° 1,25 és folytatásában a sor szintén a bőrrel kezdődik (*tvac*), melynek megnevezését azonban a kommentár az orvosilag szokásos kezdettel quasi kijavítja *nedvre* (*rasa*). A fejlődéstant su° 14,10 fejt ki: „Nedvből keletkezik a vér, abból a hús, húsból a zsír, zsírból a csont, ebből a velő, velőből pedig keletkezik a mag”. Az itt felsorolt helyi hivatkozások betegségekben megfelelhetnek annak, hogy [legalább is modern elgondolások szerint] *dhātut* „helyzetnek, rétegnek, alkatrésznek” tartsuk. Su° 14,10 magyarázat azonban megváltoztatja a sorrendet, ami ‘áttevés’ egy működtetésének régóta megőrzött jelentéséről tanúskodik, mint *dhātu* mérvadó értékeléséről az orvosi szóhasználatban (19). Mellesleg megjegyezve a kevés utalás arról tanúskodik, milyen másképpen gondolkoztak (újkori

nézetekkel összehasonlítva) az indusok; hiszen *dhātu* egyes fokoza-
tainak különös átalakulását végül is tűznek magyarázzák (20).

A tanítás befejezése 11-ben [nehezen érhetően] tekintettel van a
kiszűrésre a nagyvilág emberével való függőségi kapcsolataira,
ahogyan azt az orvosi nézetekben is gyakran találjuk. Ezt megelőzi,
kötött beszédmóddal hangsúlyozva, 10-ben a három *doṣa* kiemelése.
Ezek már 8-ban számukban az „áttevésekkel” (*dhātu*) és a szeméttel
vagy bélsárral (*mala*) vannak összekapcsolva, amit tanításszerűen
már a *sū* 11 közöl. A hármas felsorolást valószínűleg a 8-ban előbb
említett *sattva*, *rajas* és *tamas* sor okozhatta, melyet általában és az
indus fordítók (14) is a *Sāṃkhya*-filozófiából való származásának
tulajdonítanak. Ezt a filozófiát kétségtelenül figyelembe vették
sā 1 [utólagos] bevezetésében (21), bár az orvosi elképzelésekben
alapul csak *rajas* és *tamas* (8) vehetők figyelembe, mint az ügy-
nevezett szellem hibái (*doṣa*) és csak azután rendeltetett e fölé
sattva. Hogy az orvosok mit értenek ezen a hármasságon (a filo-
zófiai értékkel szemben) a *Vāgbhaṭa*-tanokból tudjuk meg,
amelyek különböző elvekre való kitérés nélkül elsősorban az orvos-
nak szólnak hivatása teljesítésében. *Aṣṭāṅghrdaya sū* 3,119-ben
(22) és ugyanolyan szöveggel *Samgrahaṣā* 8,47-ben (25) ezt talál-
juk: „Nem túlzott önérzetben és lesújtottságban marad a *sattva*-
birtokos, de igényesebb lesz aki a *rajas*hoz (izgalom) tartozik, nem
olyan [igényes, kommentár] a *tamashoz* (gátlás) tartozó. A kom-
mentárok ehhez nem adnak *Sāṃkhya*-magyarázatokat (24). A
sattva-lényeg (25) orvosi fogalma itt tehát általánosan közérthető
és mint a *rajas* és *tamas* hibák fölé rendelt fogalom maradt fenn.

Lehetséges, hogy a *rajas* és *tamas* hibakénti (*doṣa*) eredeti orvosi
értékelései egy úgynevezett szellemi területen a hármas sort a
sattva fogalommal szél, epe és nyál *Tridoṣa* (háromhiba) soral
eszközölte, bár néha mint negyedik *doṣa*t hozzáteszik a vért (így
sū 1,25/2-ben, bár ott ennek oka talán a kedvelt négybeosztás
(26)). Feltűnő, hogy a hindu fordítók (14) *doṣa*t rendszerint és kizá-
rólág „humor”-nak (*nedv*) fordítják, mégpedig látszólag már rég-
óta /27/, tehát az azonos nyelvtudományi beállítottság /28/ ideje
előtt, amelyet mindaddig megtartottak. A sokféleképpen lehetséges
gyógyászattörténeti véleményekben (29) az újkori indusok beállí-
tottságukat hellenista tanokra alapíthatták; ezek azonban nem nyúj-

tanak támpontot a *Tridoṣa*-tannal (30) való összeegyeztetésre. Szél, epe és nyál állítólagos „humor” jelentése valószínűleg olyan eseteken alapszik, amikor (különösen seborvosok, akik hajlanak az úgynevezett etimológiákra — *nirukti*) az egyes jelöléseket külön értékelték, mint pl. *sū*^o 21 utólagos szövegbevezetésében, ahol főszöveg *dosakról* kizárólag mint sebek vagy daganatok (*vraṇa*) okairól szól. Különféle területekről származó szél, epe és nyál összefoglalásának keletkezése történetileg eddig nem volt tisztázható. De háromságuk uralkodik kauzálisan a betegségekről és gyógyításukról szóló tanokban, úgy hogy *doṣa* ‚hiba’ alapjelentése szerint biztosnak látszik. Nem lehet tehát *doṣat* „humor”-ral magyarázni, úgy hogy mindig jelzőt: „zavart” vagy hasonlót teszünk eléje (ami a szövegekben egyáltalán nem is található), hogy a betegség okának világos tényállását megállapítsuk. Előítélet nélkül az itt tárgyalt szakaszban *doṣan* általános ‚hiba’ jelentése mégis felismerhető; a 10 szakaszban is a szokásos leírással, azzal, hogy felforrni (*kup-*), mivel a hét csoportra osztás folyamata döntően és hangsúlyozottan megjelenik.

A szakasz befejezése a *dhātukra* vonatkozik, amelyek (ezen megjelölés gyakori alkalmazásánál) hetes számuk miatt a hindu felfogásokra bizonyára érvényesek. Ezt a számértékelést nem szabad általában túlbecsülni (ami történelemkritikailag nem is ritkán fordul elő), ha a betegségek felosztására ugyanazon számítás a szakasz elején felmerül. Ebben azonban a számot azért veszik figyelembe, mert a hét csoport azután két alcsoportra osztva található. A számszerű alap tehát mégis összeegyeztetésnek vehető, melyhez a hét *dhātut* utólag odacsatoltnak tekinthetjük. Ily feltevés azonban az orvosi szöveg hagyományokra vonatkozólag kevésbé valószínű. Mert ha a *Suśruta-Samhitā* szövegátdolgozásait vizsgáljuk fejlődésének hosszú ideje alatt, a tartalomban nem ritkán azt látjuk, hogy későbbi tanításokat dolgoztak be; ezeket azután újításokként vették fel az egyes különszakaszok kezdetén a főszöveg régebbi tanai előtt, hogy [kritikailag érthető módon] alátámasszák elismerésüket. Tehát (nem kivételként) feltételezhetjük, hogy a betegségek hét csoportra osztását 9-ig időben később eszközölték és érvényessége tekintetében tartalmilag a hét *dhātu* régi elismerésére támaszkodik. Ezen következtetés mellett szól az is, hogy a tanítások itt nem indulnak ki szokásos betegségbeosztásokból (mint *sū*^o 1,4 vagy 24-ben). A hét tag

elégtelen elhatárolása, nem is szólva a felsorolt betegségekkel való kapcsolatokról [amelyek alkalmi és indokolatlan bizonyítékoknak tűnnek] arra vall, hogy a számszerű felsorolás hozzájárult e tannak az összműben való fenntartásához.

M E G J E G Y Z É S E K

- ⟨1⟩ Nova Acta Leopoldina. N. F. Nr. 108 (Leipzig 1952).
- ⟨2⟩ Éhséget és szomjúságot Indiában nem csak érzésnek tekintették, hanem külön betegségnek is: *Commucationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. 21–22, 30–53. old.* (Budapest 1961).
- ⟨3⟩ Ed. b. JĀDAVJI TRIKAMHI ĀCHARRYĀ (Bombay 1931).
- ⟨4⟩ Ez a szövegidézet itt $sū^{\circ}$ 1,23-ra vonatkozik, később is kissé figyelembe véve *Tisatācārya Cikitsākalikā*-jának kommentárjában, 4 (ed. b. NARENDRA NATH MITRA, Lahore [1925]).
- ⟨5⟩ *Soṇita*-vér (aminek szanszkritben több jelentése van) itt a női szaporodási anyagra vonatkozik [gyakran menstruációs vérnek (*rajas*) jelölve], Nova Acta Leopoldina. N. F. Nr. 115 (Leipzig 1955).
- ⟨6⟩ A betegségek neveit itt és a továbbiakban is a szanszkrit névvel adjuk és zárójelben a szokásos fordításokkal egészítjük ki. Az elnevezéseket Monier – Williams Dictionary (Oxford 1899) és Jolly ismert „Medizin” (Strassburg 1901) művéből vettük, bár ez a tudós is hajlamos arra, hogy az indiai értékeléseket modern betegségekkel fordítsa, amit nehéz elkerülni, de gyakran nem felel meg az ázsiai nézeteknek (különösen nem ragályos betegségeknel újkori szimptomatikájukkal).
- ⟨7⟩ Az *āmāśaya* és *pakvāśaya* szakkifejezések a nyers és főtt étel tárolásának felelnek meg (ezt gyakran hasi szervekként szerepeltetik, amelyeket az indiai orvosok nem ismertek). Ezekben az elgondolásokban a szél, epét és nyált már korán hibának (*doṣa*) értékeli a modern felfogásokkal ellentétben; l. *Mitteilungen Instit. Orientforschg. Bd. VII., 198. old. kk.* (Berlin 1959).
- ⟨8⟩ Bár *Dalhana* kommentátor a $sū^{\circ}$ 24,5 tanszövegben meg nem nevezett hibákat *rajas* (izgalom) és *tamas* szavakkal (gátlás) egészíti ki, nem magyarázza közelebbről a *sattva*, *rajas* és *tamas* sort, amelyeket rendszerint GARBE szerint (Leipzig 1917) a *Sāmkhya*-filozófia három „konstituensére” vonatkoztatnak. Az indiai orvosok

által való értékeléseknél mégis figyelembe kell venni, hogy ők gondolkozásmódjukban nem szorítkoztak bizonyos filozófiai területre.

- ⟨9⟩ Itt, látszólag a különleges kifejezésmóddal hangsúlyozva, a test felépítéséről van szó, amint már sū° 14,10-ben találjuk és minden orvosi tanításban elismerik.
- ⟨10⟩ Pagine di Storia della Medicina, A. IV, N. 3. (Roma 1960).
- ⟨11⟩ Indiai színmegjelölésekre, ill. „sárgaságra” vonatkozólag rövidesen kis cikk fog megjelenni a Sudhoffs Archivban.
- ⟨12⟩ Sudhoffs Archiv. 25. kötet, p. 1–42 (Leipzig 1932).
- ⟨13⟩ Rocznik Orientalistyczny T. XXIV, p. 53–58 (Varsó 1961).
- ⟨14⟩ A tanszöveg orvostörténeti feldolgozása nyelvtudományi kritikára szorul. De az indiai fordítók, mint U. Ch. DUTT (Bibl. Ind. N. S. No. 500. 802, Calcutta 1883, 1891) vagy K. L. BISHAG-RATNA Translation of the Sushruta Samhita című művében szabad fordításaikban és saját felfogásukban elég gyakran nagy különbségeket mutatnak (Calcutta 1907–1918).
- ⟨15⟩ Centaurus. Vol. I., p. 97–116 (Koppenhága 1950/51).
- ⟨16⟩ Erre már HOERNLE utalt (Bibl. Ind. N. S. No. 911, p. 25, Calcutta 1897).
- ⟨17⟩ Számos lehetséges bizonyíték közül csak néhány utalás Sudhoffs Archivban, 27. köt., 28. old. (Leipzig 1934).
- ⟨18⟩ MAYERHOFER, A régi indiai nyelv rövid etimológiai szótára, 10. füzet (Heidelberg 1957), ahol azonban *dhātum* infinitivus van megemlítve.
- ⟨19⟩ PHMA 7. füz., 3–23. old. (München 1961).
- ⟨20⟩ Sudhoffs Archiv, 27. köt. 312–319 old. (Wiesbaden, 1953).
- ⟨21⟩ Részletesen I. Nova Acta Leopoldina N. F. 138. sz., 113. old. kk. (Leipzig 1958).
- ⟨22⟩ Text-Ed. b. the late A. M. KUNTE (Bombay 1925).
- ⟨23⟩ Text-Ed. b. R. KINJAWADEKAR (Poona 1939).
- ⟨24⟩ FRAUWALLNER, Az indiai filozófia története, I. köt. (Salzburg 1953), *Sāṃkhya* virágzásának idejeként kevés szöveg hagyomány alapján i. sz. 500-ra teszi (l. jegyzéket), úgyhogy bizonyos önálló felhasználás az orvosi nézetekben mindenképpen feltehető.
- ⟨25⟩ *Caraka-Saṃhitā* sū° 8,4-ben gondolatfoglalommal (*manas, cetasaṭṭvat* mint felsőbb értelmet (*atīndrya*) szintén az érzékelési képességi tartományba számítja (Text-Ed. b. NARENDRNAT-HASASTRI, Lahore 1929).
- ⟨26⟩ Szövegileg először Bower Manuscript I, 95, 108-ban kimutatva, ellentétben HOERNLE-vel (Translation Calcutta 1909).

- ⟨27⟩ Már WISE, *Commentary on the Hindu System of Medicine* (Calcutta 1845, új kiadás London 1860) a XIX. oldalon indiai szakembereire hivatkozva, kijelenti a 42. oldalon: „A test nedvekből áll” és a 214. oldalon „Nedvek betegségei”.
- ⟨28⟩ BÖHTLINCK és ROTH szanszkrit szótárában, III. köt. Szentpétervár 1861, az utóbbi tudós, akinak a *Suśruta-Saṃhita* egy átdolgozását köszönhetjük, *doṣa* = „hiba” általános és sok helyütt igazolt jelentéséből orvosi jelentésként állítólagos folyékony anyagot (humor) különít el.
- ⟨29⟩ DIEPGEN, *Az orvostudomány története*, I. köt., I. tárgymutatóban „Humorálbiológia és -patológia”, valamint „Nedvtan” (Berlin, 1949).
- ⟨30⟩ Összefoglalást I. *Nova Acta Leopoldina*. N. F. 138. sz., 72. old. kk. (Leipzig 1958).

BEURTEILUNG EINER SIEBENGLIEDERUNG VON KRANKHEITEN DURCH INDISCHE WUNDÄRZTE

Von REINHOLD F. G. MÜLLER
(Einsiedel, bei Karl-Marx-Stadt, DDR)

Bei der allgemein üblichen Unterscheidung von Krankheiten des Körpers und Geistes wird der vielseitige Begriff des letzten von den indischen Ärzten auf eine sinnliche Betätigung als Denken <1> eingeschränkt. Ferner werden hinzukommende (*āgantū*) Ursachen beachtet, welche unholde Wesen sein können, wenn auch Verletzungen von aussen die Aufmerksamkeit besonders bei den Wundärzten erregten. Diese zogen noch eigen-gewordene (*svabhāva-*) Leiden heran, wie Hunger, Durst <2>, Altern usw., und zwar bereits in dem einführenden Lehrabschnitt *Suśruta-Saṃhitā* sū° 1,4 und 24 <3> [somit auch schon in den zuletzt angezeigten Stammtexten dieses Sammelwerkes]. Die Viergliederung wurde zu einer Sieben-Einteilung ausgestaltet mit teilweise anderen Ausrichtungen und Fachbezeichnungen im Beginn eines Lehrabschnittes. Er darf daher eine kritische Beachtung beanspruchen, so dass er nachfolgend übersetzt und anschliessend erläutert wird, *Suśruta-Saṃhitā* sū° 24:

„(1.) Dann werden wir den Abschnitt über die Leidens-hinweise aufzeigen. (2.) wie sie der erhabene [= heilzuteilende Gott] *Dhanvantari* ansagte: (3.) Zweigerichtet sind die Leiden mit Messer heilbare und mit Fetten usw. heilbare; dabei wird bei den mit Messer heilbaren eine Behandlung mit Fetten usw. nicht verboten, bei den Behandlungen von mit Fetten usw. heilbaren soll eine Betätigung mit Messer nicht betätigt werden.

(4.) In dieser Anweisung aber wird jeder Lehrtraktat im Allgemeinen bei allen Heilbaren wie gewichtig zurückhaltend behandelt; es ist früher angezeigt worden: da sind Zusammenfügungen von Ungemach Leiden <4>; und da ist das Ungemach dreigerichtet unter Bezug auf die Arten vom Selbst, von den Wesentlichen und von den Göttlichen; es fällt nun in ein siebengerichtetes Leiden, so sind ausserdem siebengerichtete Leiden; das sind nämlich als Urgewalt-entwickelte (*ādhibalavrta*), als Geburtsgewalt-entwickelt (*jamma*^o), als Krankheitsfehlergewalt-entwickelte (*dosa*^o), als Zusammenschlagsgewalt-entwickelte (*samghāta*^o), als Zeitengewalt-entwickelte (*kāla*^o), als göttlicher Gewalt-entwickelte (*daiva*^o) und als Eigenwerdens-Gewalt-entwickelte (*svabhāva*^o).

(5.) Da sind Urgewalt-entwickelte die, welche den Fehlern (*do a*) des Samens und des Blutes <5> folgen, durch *kustha* („Lepra“ <6>) oder *arśas* („Hämorrhoiden“) hervorgebracht; sie sind auch zwiegerichtet, aus der Mutter entstanden und aus dem Vater entstanden. Geburtsgewalt-entwickelte sind die welche infolge mütterlichen Vergehens fusslahm, blind, taub, stumm, nasenstimmig und zwerghaft hervorgebracht geboren werden; sie sind auch zwiegerichtet, durch Saft gefertigte und durch Vergehen der Doppelherzen <5> gefertigte. Durch der Krankheitsfehler Gewalt-entwickelte sind die, welche durch Krankheit erzeugt und durch Vergehen schädlicher Ernährung erzeugt sind; sie sind auch zwiegerichtet, in der Lagerung roher (Speise) aufgetreten und in der Lagerung gekochter (Speise) <7> aufgetreten, ferner zwiegerichtet als solche des Körpers und des Geistes [Denkens]. Diese sind die welche sich auf die Art vom Selbst beziehen.

(6.) Durch Schlaggewalt-entwickelte sind die, welche hinzukommend (*āgantū*) sind bei einem Gewaltlosen infolge der Trennung eines Gewaltbesitzenden; sie sind auch zwiegerichtet, durch Messer verursacht und durch wilde Tiere verursacht. Diese sind die, welche sich auf die Art der Wesentlichen beziehen.

(7.) Durch Zeitgewalt-entwickelte sind die, welche als kalt, heiss, Wind- oder Regen-hervorgebracht sind; sie sind auch zwiegerichtet, zeitteilhaftig verursacht und nicht-zeitteilhaftig verursacht. Durch göttliche Gewalt-entwickelte sind die, welche infolge Gottesbeleidigung Angeklagte sind, von Feuerpriestern (*atharvana*) bear-

witet und aus Nebenplagen (*upasarga*) entstanden; sie sind auch vibiegerichtet, von leuchtenden Blitzstrahlen bearbeitete und durch we unholden *Piśāca*-s usw. bearbeitete; ferner zwiegerichtet, durch Adeinigte Plagen entstanden und durch zufällige. Die durch Eigenzrrdens Gewalt-hervorgebrachten sind durch Hunger, Durst, eleter, Todesschlaf Hervorbringungen; sie sind auch zwiegerichtet, ezitteilhaftig verursacht und nicht-zeitteilhaftig verursacht; da sind die durch Behütung verursachten Zeitlichverursachte, die nicht durch Behütung verursachte unzeitlich verursachte. Diese sind die übergöttlichen Arten. Hier ist aller Leiden Abschluss.

(8.) Auch für alle Leiden ist Wind, Galle und Schleim die Wurzel wegen der Art ihrer Merkmale, Sichtwirkung und Hinzukommens, wie sie gänzlich in schlechter Ausfertigung entstanden, mit jeder Anschauung dastehend als *sattva*, *rajas*, und *tamas* (8) hinausragen; so gänzlich in schlechter Ausfertigung entstanden, mit jeder Anschauung dastehend, um nicht herauszuragen entwickeln sich Wind, Galle und Schleim. Infolge der Zusammenfügung von Krankheitsfehlern (*dosa*), Umsatzstufen (*dhātu*) und Unrat (*mala*) besteht als Anlass für die Besonderheiten ihrer Stätten bei diesen ein Auswechsel. Als Fehler, sehr verderbend in ihnen, wird in den Umsatzstufen bewirkt: so dieses Leiden, was aus Saft entsteht, dieses, was aus Blut entsteht, dieses, was aus Fleisch entsteht, dieses, was aus Fett entsteht, dieses, was aus Knochen entsteht, dieses, was aus Mark entsteht, und dieses, was aus Samen entsteht (9).

(9.) Da sind beim Essen Abneigung, Ekel, Nicht-auseinanderkochen (der Speisen bei Verdauung), *aṅgamarda* („rheumatisme“), *jvara* („Fieber“), *hrllāsa* („palpitation of heart“) (10), *trptigauravarth* („digustdifficultybringing“), *pāṇḍuroga* („Bleichsicht und Gelbsucht“) (11), *mārgoparodha* („seeking check“), *kārṣya* („Abmagerung“), *vairāṣya* („bad taste“), *aṅgasada* („of the limbs exhaustion“) mit unzeitig Runzeln und grauen Haren Anblicke Hervorgebrachte sind Schlechtausfertigungen, welche durch Fehler (*doṣa*) des Saftes entstanden sind. Als *kustha* („Lepra“), *visarpa* („Rose“), *pidakā* („Beulen“), *maśaka* („skin disease“), *nilikā* („schwarze Flecke“), *tilakālaka* („dunkle Muttermale“), *nyaccha* („Leberfleck“), *vyāṅga* („braune Flecke“), *indralupta* („Kahlköpfigkeit“), *plihavidradhi* („Milzabscess“), *gulma* („Anschwellung

des Unterleibs“), *vātasonita* („Windblut“), *arśas* („Hämorrhoiden“), *arbuda* („skrophulöse Geschwülste“), *aṅgamarāda* („limb-destroying“), *asṛgdāra* („excessive menstruation“) *raktapitta* („Blutgalle“) Hervorgebrachte sind die, welche durch Fehler des Blutes entstanden sind, auch als Kochen im After, Munde oder Harnlaser. Als *adhimāmsa* („Geschwulst“), *arbuda*, *arśas*, *adhijihvā* („Geschwulst oberhalb der Zunge“), *upajihvā* („Ranula“), *upakuśa* („Entzündung des Zahnfleisches“), *galaśuṅḍika* („geschwollene Mandeln“), *alaji* („Auswüchse Beulen“), *māmsasamghāta* („Fleischanschwellung“), *oṣṭhaprakopa* („disease of the lips“), *galagaṇḍa* („Halsbeule“), *galamālā* („Kropf“) Hervorgebrachte sind die, welche durch Fehler des Fleisches entstanden sind. Als *granthi* („Knoten“), *vrddhi* („Leistenbruch“), *galagaṇḍa*, *arbuda*, aus Fett entstandenen *oṣṭhaprakopa*, *madhumeha* (Süssharnen) (12), *atishaulya* (übermässig „thickness“), *atisveda* (übermässig „sweating“) Hervorgebrachte sind die, welche durch Fehler des Fettes entstanden sind. Als *adhyasthi* („a bone growing over another“), *adhidanta* („redundant tooth“), *asthitoda* („pain in the bones“), *śūla* („Kolik“), *kunakha* („Psoriasis an den Nägeln“) Hervorgebrachte sind die, welche durch Fehler des Knochens entstanden sind. Als *tamodarśana* („darkness-showing“), *mūrcchā* („Ohnmacht“), *brahma* („Schwindel“), *parva* („Auswuchs?“), *sthūlamūla* („large root“), *arurjanma* [? *urujman*] („having a wide path“), *netrābhiṣyanda* („running of eye“) Hervorgebrachte sind die, welche durch Fehler des Markes entstanden sind. *Klaibya* („Impotenz“), *apraharsa* (not „erection of the male organ“), *śukrāśmarī* („Samenstein“), *śukrameha* („Samenharn“) und weitere Fehler sind die, welche durch (diese) Fehler dann entstanden sind. Haut-Fehler, eines Anschlusses übermässige Entwicklung oder unzureichende Entwicklung, Kotstätte; für Nicht-Entwicklung der Sinnesvermögen wie Entwicklung oder Stätte der Sinnesvermögen sind Fehler. So ist zusammengefasst angesagt worden und umfangreich werden wir (später) ihre Anlässe gegen die Krankheit ansagen. Und hier erhebt sich (die Strophe):

(10). Bei aufgewallten Fehlern, die im Körper umherströmen, entsteht dort, wo Anschluss aus räumlich mangelhafter Beschaffenheit ist, als Folge das Leiden.

(11.) Reichlich ist da zu prüfen, was bei Wind usw. und bei Hitzekrankheit (*jvara*) usw. beständiges Leid oder Abgrenzung ist. So, wenn beständiges Leid möglich ist, dann mögen beständig leidend alle atmenden Menschen sein. Dann wird andernfalls bei Wind usw. und andernfalls Hizekrankheit usw., bei allen Meinungen andernfalls nicht ein Merkmal, welches auf diesem Grunde angesagt wird, als dass Wind usw. bei den Hitzekrankheiten Wurzel(-Ursachen) nicht sind. Da wird angesagt, zu Fehlern werden unheilvoll die Hitzen usw. nicht, und ferner nicht eine ständige Verbindung. Wie Blitz, Wind, Donner, Regen zu einen Zustrahlungsraum <13> unheilvoll nicht werden, auch im Zustrahlungsraum werden sie es zuweilen nicht und dann ist eine Veranlassung nur den Ursprung. Auch der Wogen Blase ist heftig eine Besonderheit des Wassers geradeso; beim Wind usw. und bei der Hitze usw. ist auch nicht so das Leid, nicht eine Trennung beständiger Art, und da so eine Veranlassung als Ursprung. Und hier erhebt sich die Strophe:

(12.) Der schlechten Ausfertigungen Bemessung wie, ihre Berechnung, jede für sich wird mit Ausführlichkeit im Anhang (*uttara tantra*) ganz ungehemmt angesagt werden.'

Wenn auch nur versucht wurde, den mitunter schwer verständlichen Lehrtext in seiner Ausdrucksweise zu übertragen <14>, so darf wohl eine weitergreifende kritische Erläuterung angebracht sein. Wenigstens die Texte aller ärztlichen Lehren (aber auch andere indische Überlieferungen oft) bieten keinen Anhalt für geschichtliche Zeitbestimmungen ihrer Entstehung, so auch die *Suśruta-Samhitā*. Ihre wundärztlichen Stammtexte dürften im Anschluss an eine allgemeine Zusammenfassung der acht Glieder der ‚Altmedizin‘ entstanden sein, nach grober Schätzung um die Mitte des ersten Jahrtausend n. Zw. <15>. Dabei ist anzunehmen, dass an den ursprünglich entwickelten wundärztlichen Traktat (*śalya-tantra*) die übrigen sieben Traktate nach kurzer Zeitspanne herangezogen wurden in den Anhang (*uttara-tantra*). Letzter wurde jedoch nicht als ein nachträglicher Zusatz eingeschätzt, als ein „supplement“, sondern im Anschluss an das abschließende Inhaltsverzeichnis *sū*^o 3,43 als „superior one“ <16>, also unter Wertung hoher, allgemein anerkannter Bedeutung. Diese blieb

auch erhalten in den Textumsetzungen und nicht unerheblichen Lehrerweiterungen in den folgenden Jahrhunderten, welche kritisch zu berücksichtigen sind, so auch in dem zuvor übertragenem Text, der nicht als alt beurteilt werden kann. Dort wird in 12, wie zum Beweis für die Gültigkeit der Lehre vom *dhātu*, auf das *uttara-tantra* hingewiesen.

Im Rahmen der ursprünglich alten und auch weiterhin bevorzugsten Lehre vom *jvara* („Hitze“ oder „Fieber“) wird in *ut*^o 39,66–67 die Entwicklung der *dhātu*-s anscheinend als bekanntgültig vorausgesetzt (Samen ist hier nicht oder noch nicht erwähnt). Im Kommentar zu 12 wird ausserdem auf *kuṣṭha* und die Krankheitslehre verwiesen. In ihr werden in *ni*^o 5,22 ff. Schichtungen der sieben *dhātu*-s aufgezählt, welche mit der Haut beginnen, veranlasst durch die Herkunft der Reihe der *dhātu*-s aus Beobachtungen dem vedischen Opfer <17>, aber auch wohl veranlasst durch Beziehungen zur Hauterkrankung (*koṣṭha*). Bei dem bevorzugten Windleiden werden in *ni*^o 1,25 ff. beginnt die Reihe gleichfalls mit der Haut (*tvac*), deren Nennung aber im Kommentar durch den ärztlich-üblichen Anfang als Saft (*rasa*) gleichsam verbessert wird. Denn die Entwicklungslehre wird in *sū*^o 14,10 dargelegt: ‚Aus Saft entsteht das Blut, daraus das Fleisch, aus Fleisch das Fett, aus Fett der Knochen, daraus das Mark aus Mark aber entsteht der Samen‘. Die zuvor angeführten örtlichen Bezügen bei Krankheiten können [wenigstens nach modernen Vorstellungen] eine Beurteilung von *dhātu* als „Lage, Schicht, Bestandteil“ <18> begünstigen. Die Reihenumwandlung in der Erklärung *sū*^o 14,10 bekundet jedoch die altbewahrte Bedeutung einer Betätigung vom ‚Umsetzen‘, als ausschlaggebende Bewertung von *dhātu* im ärztlichen Sprachgebrauch <19.> Nebenherbemerkt bekunden diese wenigen Hinweise, wie anders (gegenüber neuzeitlichen Anschauungen) Inder dachten; denn die eigensartige Umwandlung der einzelnen Stufen vom *dhātu* wurde abschliessend als Feuer erklärt <20>.

Der Lehrabschluss in 11 [schwer verständlich] nimmt auf Beziehungen einer Abhängigkeit der Kleinwelt mit dem Menschen von der Grosswelt Rücksicht, wie sie sich auch in den ärztlichen Anschauungen oft findet. Vorangeht, betont durch gebundene Redeform, in 10 eine Hervorhebung der drei *doṣa*-s. Diese sind

bereits in 8 in ihrer Anzahl mit den ‚Umsetzungen‘ (*dhātu*) und dem Unrat oder Kot (*mala*) verbunden, wie lehrmässig bereits in *sū*^o 11 ausgeführt. Die Dreizählung dürfte wohl auch die in 8 zuvor genannte Reihe *sattva*, *rajas* und *tamas* verursacht haben, welche allgemein und augenscheinlich auch von den indischen Übersetzern <14> mit ihrer Herkunft aus der *Sāṃkhya*-Philosophie beurteilt wird. Diese Philosophie wurde zweifellos in dem [nachträglichen] Vorsatz zu *sū*^o 1 beachtet <21>, obwohl im den ärztlichen Vorstellungen als Grundlage nur *rajas* und *tamas* <8> als Fehler (*doṣa*) des sogenannten Geistes herangezogen werden können und erst darnach *sattva* überordnet wurde. Was bei dieser Dreizahl (gegenüber der philosophischen Bewertung) die Ärzte verstanden, ist in den *Vāgbhaṭa*-Lehren erkennbar, welche sich (ohne Ausschweifung in verschiedenen Grundsätze) vorzüglich an den Arzt in seinen beruflichen Aufgaben wendet. Im *Aṣṭāṅghdaya sū*^o 3,119 <22> und gleichlautend im *Samgraha sū*^o 8,47 <23> wird vermerkt: In Nicht-Überhebung und Niedergeschlagenheit, in Wohlbehagen und Missbehagen verweilt der *sattva*-Besitzende, doch anspruchsvoll werdend der *rajas* (~Erregung)-Angehörige, nicht so [anspruchsvoll, Kommentar] der *tamas* (~Hemmung)-Angehörige. Die Kommentare führen dazu nicht *Sāṃkhya*-Erklärungen <24> aus. Der ärztliche Begriff von *sattva*-Wesenheit <25> ist somit hier gemeinverständlich als übergeordnet den Fehlern *rajas* und *tamas* bewahrt geblieben.

Bei der ursprünglichen ärztlichen Wertung von *rajas* und *tamas* als Fehler (*doṣa*) in einem sogenannten Geistesgebiet kann die Bildung einer Dreier-Reihe mit Vorstellung von *sattva* wohl im Anschluss an der *Tridoṣa* (Dreifehler)-Reihe von Wind, Galle und Schleim erfolgt sein, obwohl zuweilen als vierter *doṣa* das Blut angefügt wird (so etwa in *sū*^o 1,25/2, wenn auch dort vielleicht durch die bevorzugte Vierzählung veranlasst <26>). Auffällig ist dass die indischen Übersetzer <14> regelmässig und ausschliesslich *doṣa* mit einer Auffassung durch „humour“ unterstellen, und zwar anscheinend von jeher <27>, also vor der Zeit der gleichen sprachwissenschaftlichen Einstellung <28>, welche bisher beibehalten wurde. Bei den mannigfach möglichen medizingeschichtlichen Beurteilungen <29> könnten die neuzeitlichen Inder ihre Einstel-

lung an hellenistische Lehren angelehnt haben; diese bieten aber keinen Anhalt zu einem Ausgleich mit der *Tridosā*-Lehre (30). Die vermeintliche Bedeutung von Wind, Galle und Schleim als „humours“ stützt sich vermutlich auf Gelegenheiten, bei welchen (zumal von den Wundärzten mit ihrer Neigung zu sogenannten Etymologien — *nirukti*) die einzelnen Bezeichnungen besonders bewerte wurden, wie etwa in dem nachträglichen Textvorsatz zu *sū*° 21, dessen Stammtexte ausschliesslich durch *doṣa*-s als Krankheitsursachen von Wunden oder Geschwüren (*vraṇa*) ausgerichtet sind. Die Entstehung der Zusammenfassung von Wind, Galle und Schleim, die verschiedenen Bereichen entstammten, ist geschichtlich bisher nicht zu klären. Ihre Dreiheit beherrscht aber ursächlich die Lehren der Krankheiten und ihrer Heibestrebungen, so dass die Grundbedeutung von *doṣa* als ‚Fehler‘ darnach gesichert ist. Es ist daher unzulässig, *dosa* als „humour“ zu erklären, so dass regelmässig ein Beiwort „deranged“ od. dgl. vorgesetzt werden muss (was die Texte garnicht enthalten), um der deutlichen Sachlage einer Krankheitsursache gerecht zu werden. Unvoreingenommen dürfte in dem hier besprochenen Abschnitt die allgemeine Bedeutung von *doṣa* als ‚Fehler‘ doch erkennbar sein, auch in der Strophe 10 in der üblichen Schilderung durch in Wallung geraten (*kup-*), womit der Vorgang der Siebenteilung entscheidend und betont erscheint.

Der Abschnittsabschluss betrifft die *dhātu*-s, welche (bei der häufigen Verwendung dieser Bezeichnung) wegen ihrer Siebenzahl für indischen Auffassungen bestimmt-gültig sind. Diese Zahlenwertung soll allgemein nicht überschätzt werden (wie das geschichtskritisch nicht so selten geschieht), wenn dieselbe Berechnung für die Einteilung der Krankheiten im Abschnittsbeginn auftaucht. In ihm wird jedoch die Zahl beachtet, weil die sieben Gruppen anschliessend zwiefach unterteilt erscheinen. Daher kann eine gezählte Grundlage doch als Ausrichtung angenommen werden, bei welcher die sieben *dhātu*-s nachträglich angefügt beurteilt werden könnten. Eine solche Voraussetzung ist aber für die ärztlichen Textüberlieferungen wenig wahrscheinlich. Denn wenn die *Suśruta-Samhitā* auf Textumstellungen in der langen Zeit ihrer Entwicklung durchmustert wird, so zeigt sich inhaltlich nicht so selten, dass spätere Lehren eingefügt wurden; sie wurden dann als Neue-

rungen in den Beginn der einzelnen Sonderabschnitte aufgenommen, vor den älteren Lehren der Stammtexte, um [kritisch verständlich] ein Stützen ihrer Anerkennung zu gewinnen. Daher darf (nicht als Ausnahmefall) angenommen werden, dass die Siebengliederung der Krankheiten bis 9 zeitlich später zu beurteilen ist und für ihre Gültigkeit sich auf die alte Anerkennung der sieben *dhātu*-s inhaltlich stützt. Für diese Folgerung spricht auch, dass die Lehren hier nicht von üblichen Krankheitseinteilung (wie in *sū*^o 1,4 oder 24) ausgehen. Auch eine unzureichende Abgrenzung der sieben Glieder, ganz abgesehen von Beziehungen zu den angeführten Krankheiten [die wie gelenktliche und auch unbegründete Beweise erscheinen] deutet darauf hin, dass die Zählungen zur Bewahrung dieser Lehre im Gesamtwerk beigetragen hat.

ANMERKUNGEN

- ⟨1⟩ Nova Acta Leopoldina N. F. Nr. 108 (Leipzig 1952).
- ⟨2⟩ Hunger, Durst galten in Indien nicht nur als Empfindungen, sondern auch als besondere Krankheiten: *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica 21–22*, S. 30–53 (Budapest 1961).
- ⟨3⟩ Ed. b. JĀDAVJI TRIKAMJI ĀCHARRYĀ (Bombay 1913).
- ⟨4⟩ Dieses Textzitat hier betrifft *sū*^o 1,2,3 auch später noch etwas berücksichtigt im Kommentar zu *Cikitsākalikā* von Tīsatācārya 4 (ed. b. NARENDRA NATH MITRA, Lahore [1925]).
- ⟨5⟩ *Sonita* = Blut (welches mehrfache Bezeichnungen im Sanskrit hat) betrifft hier den weiblichen Fortpflanzungsstoff [oft als Menstrualblut (*rajas*) unterstellt]; Nova Acta Leopoldina N. F. Nr. 115 (Leipzig 1955).
- ⟨6⟩ Die Benennungen der Krankheiten werden hier und weiterhin mit den Sanskritbezeichnungen vermerkt und eingeklammert mit üblichen Übertragungen ergänzt. Sie sind den Bestimmungen durch MONIER–WILLIAMS, *Dictionary* (Oxford 1899) und JOLLY aus seinem bekannte Werk „Medizin“ (Strassburg 1901) entnommen, obwohl auch dieser Gelehrte dazu neigt, durch moderne Krankheitsnamen die indischen Bewertungen zu übertragen, was schwer vermeidbar ist, jedoch oft nicht den asia-

tischen Anschauungen entspricht (zumal nicht bei übertragbaren Leiden mit ihrer neuzeitlichen Symptomatik).

- ⟨7⟩ Die Fachausdrücke *āmāśaya* und *pakvāśaya* entsprechen der Lagerung der rohen und gekochten Speise (welche oft als Bauchorgane unterstellt werden, die den indischen Ärzten nicht bekannt waren). In diesen Vorstellungen einer Verdauung wurden Wind, Galle und Schleim schon früh als Fehler (*dosa*) bewertet gegensätzlich zu modernen Anschauungen; vgl. Mitteilgn. Instit. Orientforschg. Bd. VII. S. 198 ff. (Berlin 1959).
- ⟨8⟩ Obwohl der Kommentator *Dalhaṇa* die im Lehrtext *sū*^o 24,5 nicht genannten Fehler des sogenannten Geistes durch *rajas* (~Erregung) und *tamas* (~Hemmung) ergänzt, erläutert er nicht näher die Reihe *sattva*, *rajas* und *tamas*, welche in der Regel auf die drei „Konstituenten“ der *Sāṃkhya*-Philosophie nach GARBE (Leipzig 1917) bezogen werden. Bei den Wertungen durch die indischen Ärzte ist aber doch in Betracht zu ziehen, dass diese sich nicht in ihrer Denkweise auf ein besonderes philosophisches Gebiet beschränkten.
- ⟨9⟩ Es wird hier, scheinbar betont durch die eigenartige Ausdrucksweise, der Körperaufbau angekündigt, wie er schon in *sū*^o 14,10 vermerkt ist und in allem ärztlichen Lehren anerkannt wird.
- ⟨10⟩ *Pagine di Storia della Medicina*, A. IV. N. 3. (Roma 1960).
- ⟨11⟩ Zu indischen Farbenbestimmungen bzw. „Gelbsucht“ wird demnächst ein kleiner Aufsatz in Sudhoffs Archiv erscheinen.
- ⟨12⟩ *Sudhoffs Archiv* Bd. 25, S. 1–42 (Leipzig 1932).
- ⟨13⟩ *Rocznik Orientalistyczny* T. XXIV, S. 53–58 (Warszawa 1961).
- ⟨14⟩ Die medizingeschichtliche Bearbeitung des Lehrtextes ist einer sprachwissenschaftlichen Kritik ausgesetzt. Aber die indischen Übersetzer, wie U. CH. DUTT (Bibl. Ind. N. S. No. 500, 802, Calcutta 1883, 1891) oder K. L. BHISHAGRATNA in seiner *Translat. of the Sushruta Samhita* (Calcutta 1907–1918) zeigen in ihren freien Übertragungen und eigenen Auffassungen nicht selten grosse Unterschiede.
- ⟨15⟩ *Centaurus* Vol. I, S. 97–116 (Copenhagen 1950/51).
- ⟨16⟩ Darauf wies schon HOERNLE hin (Bibl. Ind. N. S. No. 911, p. 25, Calcutta 1898).
- ⟨17⟩ Von zahlreichen möglichen Belegen nur wenige Hinweise in *Sudhoffs Archiv* Bd. 27, S. 28 (Leipzig 1934).
- ⟨18⟩ MAYRHOFER, *Kurzgefasstes etymologische Wörterbuch des Altindischen*, Liefg. 10 (Heidelberg 1957), wo immerhin an den Infinitiv *dhātum* erinnert wird.

- <19> PHMA Hft. 7, S. 3–23 (München 1961).
- <20> Sudhoffs Archiv Bd. 27, S. 312–319 (Wiesbaden 1953).
- <21> Ausführlicher in Nova Acta Leopoldina N. F. Nr. 138, S. 113 ff. (Leipzig 1958).
- <22> Text-Ed. b. the late A. M. KUNTE (Bombay 1925).
- <23> Text-Ed. b. R. KINJAWADEKAR (Poona 1939).
- <24> FRAUWALLNER, Geschichte der indischen Philosophie. Bd. I. (Salzburg 1953) weist die Blütezeit vom *Sāṃkhya* bei beschränkten Textüberlieferungen vor 500 n. Zw. nach (vgl. Register), so dass eine gewisse selbständige Nutzung in den ärztlichen Anschauungen durchaus annehmbar ist.
- <25> In der *Caraka-Saṃhitā* sū° 8.4 wird mit einem gedenklichen Begriff (*manas, cetas*) auch *sattva* als Übersinn (*atīndriya*) dem Bereich der Sinnesvermögen zugerechnet (Text-Ed. b. NARENDRNĀTHĀSASTRĪ, Lahore 1929).
- <26> Textlich zuerst im Bower Manuscript I, 93, 108 nachgewiesen, gegensätzlich zu Hoernle (Translat. Calcutta 1909).
- <27> Schon WISE, Commentary on the Hindu System of Medicine (Calcutta 1845, reprint. London 1860) erklärt, gestützt p. xix auf seine indischen Gewährsmänner, p. 42 „The Body consists of Humours, (Dossoh)“ und p. 214 „Diseases of Humors“.
- <28> In BÖHTLINGK und ROTH, Sanskrit-Wörterbuch, Th. III (St. Petersburg 1861) nimmt der letztgenannte Gelehrte, welcher eine Durcharbeitung der *Suśruta-Saṃhitā* zu verdanken ist, aus der allgemeinen und vielseitig nachgewiesenen Bedeutung von *doṣa* = „Fehler“ eine ärztliche Bewertung als einen vermeintlichen flüssigen Grundstoff (humor) heraus.
- <29> DIEPGEN, Geschichte der Medizin Bd. I, vgl. Sachregister „Humoralbiologie und -pathologie“ sowie „Säftelehre“ (Berlin 1949).
- <30> Zusammenfassung in Nova Acta Leopoldina N. F. Nr. 138, S. 72 ff. (Leipzig 1958).

A SOPRONI ISPOTÁLY GONDNOKÁNAK 1586. ÉVI ELSZÁMOLÁSÁRÓL

Írta: PALLA ÁKOS (Budapest)

A XVI. század Magyarországnak arcára a török terjeszkedés, a végvári harcok, a reformáció, az ellenreformáció, az életet is feláldozó hősiesség és ennek példátlanul felfokozott ellentéte, a szolgai megalkuvás, a feudális anarchia és az ellenhatás, a népi védekezések nyomják rá bélyegüket. A töröktől mentes országrészek élete, ilyen vonások nélkül, de ezektől befolyásolva, a mindennapi élettel szemben vagy mellette álmodja gazdasági és politikai terveiket. A török elleni védőbástyaszerepet mi sem jellemzi jobban, mint az udvari haditanács egyik véleménye, amikor megállapítják, hogy *„ha Magyarországot elveszítjük, megszabadításunk és védelmünk német parasztjainkra háramlana, akkor szabadulásunk sokkal hosszabb lesz”*. Ebben az időben e részeken a mindenkori vesztes személye nem volt vitás: az csak a magyar paraszt lehetett.

Az adófizető ország a Dunántúl és a Felvidék volt. A XVI. század közepén a kincstár jövedelme évi 4–600 000 forintra volt tehető. A források: a bányák, a pénzverés, a harmincad vámok, a kincstári birtokok jövedelme és a szokványos rendkívüli adók voltak. Jellemző, hogy a Habsburgok mintegy évi kétmillió forintos bevétele mellett a magyarországi hadikiadások 3–800 000 forint között ingadoznak, így azután teljes egészében felemésztik a magyarországi jövedelmet. A század közepén, 1550 táján a közigazgatás költségei az összekiadások öt és fél százalékát is alig érik el. Ekkor már észre-

vehető a lassú haladás, a belső piac kifejlődése, a mezőgazdasági termékek eladásának nagyobb lehetősége, figyelemmel a nagyobb birtokok határozott kialakulására. Megnö a városok lakossága és a lakosság száma elsősorban a török elől menekülő jobbágyokkal, iparosokkal, kereskedőkkel sokszorozódik meg. A török megszállási ív sugarában megszűnő nagybirtokokról a városi centrumok felé menekülnek a jobbágyok, mivel ott elvesztik léte lehetőségüket. Megdrágulnak az élelmi cikkek és a végeken többszörös uzsorá-áron lehet csak vásárolni. Ugyanakkor természetszerűleg új fel-vevő területek jelentkeznek, mint ilyenek jelentősek: a Német Birodalom államai, Ausztria, Morvaország, Csehország, Lengyelország. Fő kiviteli cikként szerepel a lábön hajtott élő szarvasmarha, amelyből a század közepén a rendelkezésre álló adatok alapján Wienben tíz év alatt félmillió szarvasmarhát adtak el, illetőleg vettek meg. Kivitelre került még nagy mennyiségben faggyú, kikészítetlen állati bőr, méz és viasz, majd pedig olykor jelentős mennyiségű bor.

A piacot és ennek lehetőségét mind az önállóan gazdálkodó jobbágyfalvak, mind a városok természetszerűen kihasználták, s a belső forgalom szempontjából keletkezett és figyelembe vehető piacok és vásárok hasonló következményű célt szolgáltak. Tudomásunk van arról, hogy a határokon túlra a dunántúli jobbágyok a gabonán, a boron és az élő állaton kívül még kenyeret is szállítottak.

A városok közigazgatása és gazdasági életének irányítása a patríciusok kezében van, akik kihasználják a föld javait, a gazdálkodás nyújtotta lehetőségeket és az ország nyugati részének megfelelő helyein a korábbi századok óta folytatott szőlőművelést jelentékenyen kiterjesztik. Áll ez különösképpen Ruszt és Sopron környékére, ahol kb. ötezer hektáron 130—140 000 hektoliter mennyiséget elérő bort szüretelnek. A szóba jöhető borok furmint, fekete burgundi és muskotály voltak; feltehetőleg azért, mivel jelentékeny kereskedelmi értéket képviseltek, de ama tulajdonságuk folytán is, mert nem törtek meg és szállítókéességük sokszor a nagy távolságokig terjedő tengelyfuvart is bírták.

A kereskedelmet illetően általában az uzsoratóke nem tud nagyobb területeket meghódítani, és a fennmaradt okirati anyagban rendelkezések vannak arra vonatkozóan, hogy ipart űző cégtagok csak akkor folytathatnak kereskedelmet, ha iparuk gyakorlásával fel-

hagynak. Ennek a megerősítésére számos példával rendelkezünk. A hűbéri rendszer folytán a városokon kívül, vidéken, majd pedig a városokban a céhrendszer miatt az ipari tőke nem alakulhat ki. A szabad városokban pedig a bérmunkának olyan fajai keletkeznek, amelyek a mezőgazdasági termeléssel állnak összefüggésben, pl. csósz, vincellér, szőlőmunkás, mezőpásztor stb.

A korábban feltételezett, de nem sok adattal alátámasztott állítások egyikének, a szabatos elszámolásnak jellegzetes bizonyítéka Sopron városának több oldalról és sok ízben feldolgozott gazdasági ügyvezetése, amelyből bőségesen kiténik, hogy a város jelentékeny mennyiségű földtulajdonnal, főleg szőlőbirtokkal rendelkezett. Így azután a soproni kórház is, amely évek hosszú sora alatt, nyilván a korai filantrópok végakaratóból, számos szőlőbirtok tulajdonosa lett, hasonló a városi gazdasághoz. Egyébként a számadásban előfordul még a hagyatékából származó földtulajdon is, ez azonban korsokás. Eme vagyónrész, mint jövedelemforrás, biztosította a kórház működését és ugyanakkor a város ügykezelésének keretében elszámolásra volt kötelezett. A felelős számadó egyben az ispotály kirendelt gondnoka, a belső tanács tagja, akit hasonlóan a papokhoz, megillet a középkorban szokásos „úr” cím. E fogalom Sopron esetében azt is jelenti, hogy a kórház gondnoka a patriciusok sorából való és így a fallal körülkerített belső Sopronban lakott. A kelta alapítású Scarabantia, melyet csak a III. század elején lehet újraéledőnek tartani, az Antonius Pius alatti kvad pusztulást túléli és a XIII. század második fele óta a nagy múltú középkori város ispotállal rendelkezik. Ennek a számadáskönyve, melyet eredeti szövegében, majd magyar fordításban közlünk, nagyobb gondot fordít a szőlőművelésre, mint a beteg emberre. Ebben az időben sem az orvos, sem a gyógyszerész jelenlétét a soproni ispotályban nincs módunkban megállapítani. Annál inkább azonban a szőlőművelés eszközeit, a kevés esetű betegellátás egyéb életmegnyilvánulása mellett. Egy azonban világos, hogy a XII. század végétől kezdve a királyi oklevelekben gyakran emlegetett „Castrum Soprun” vagy „Villa Sopruniensis” jelentékeny mennyiségben exportált bort. Ezt az időszakot bőségesen feldolgozták *Mollay Károly* és *Házy Jenő*, s adataikból tudjuk, mekkora jelentőségű volt a város életében a borkereskedelem és a vele kapcsolatos iparágak működése. A hor-

Reittung.

Herrn hantlen hückhts Kyrr.
Herr des hückhts Rages, wie in jedes hückht
wird der Herr verordnet. Hückht ist es
was er deros wegen eingekauft, wird
wider hückht als gegeben.

De Anno.

. 1 . 5 . 8 6 .

dózott bor szekereken indul útra észak felé, a Rajna mentére, Oroszországba és Lengyelországba. Haladtukban Detrekő ura a bécsi és morva kereskedők tulajdonát képező borkaravánokat kirabolja. *Balassa Menyhért* lesett a kereskedőkre és azokra szabályos vámat vetett ki. A feljegyzések szerint 1566. május 6-tól 1567. március 31. között eltelt 11 hónap alatt a városi spítál pincéjéből 95 és fél akó bor került a bécsi osztrák császár és magyar király asztalára. Nem volna közömbös esetleges bővebb adatok birtokában a soproni bor útját feltérképezni. A szóban levő elszámolásunk bizonyosságot tesz az 1586. év gondos kezeléséről és arról is, hogy a gazdasági év végén az ispotályi gondnok úr több éven át viselt tisztsége, majd pedig az 1584–85. évi pestis alatt végzett munkák során ért gazdasági kára miatt jutalmat kapott akkor, amikor jelentékeny összegű pénzzel adós marad. Azonban, hogy a forma be legyen tartva, a számlát „*egy tiszteletre méltó tanács megvizsgálta és helyesnek találta*”.

Ez az elszámolás egy mozaiknyi töredéke korai, úgynevezett kórházügyünknek, azonban ha nem is vet világot a korabeli betegellátás mikéntjére, mégis rendkívül fontos szakmai adalék. A caritas szolgálatában állónak látszik és nem beteggyógyító intézménynek. Az eddig feldolgozott analógiákkal mindez azonban nem áll ellentétben, így van ez akkor mindenütt, ezért adatainkat környezetükben, koruk szemléletével lehetett csak a ma embere számára élővé tenni, hogy azok az idők mindennapi életüknek szerves részeként felfoghatók legyenek.

Ezek után következik a soproni ispotály gondnokának elszámolása 1586-ból.

Elszámolás.

Hückel János úrnak, a belső tanács polgárának elszámolása, aki itt Sopronban jelenleg az ispotály kirendelt gondnoka, arról, amit emiatt bevételezett és újra kiadott.

De Anno.

1586.

(Az 1. lap vége. A 2. lap üres)

Bevétel.

Először a felmaradt pénzt, amellyel a 85-ik évről szóló számla szerint adós maradtam az uramnak, birtokomba átvettem. Ez kitesz 318 Fontot, 7 Schillinget és 19 fillért,

maradt 318 Font 7 Sol. 19 Den.

Elkészített számlám szerint Meihssner György úr Krakkóból a vásárolt borért 569 Tallér, 3 Schilling, 22½ fillér fizetésével adós maradt. Ezt nekem pontosan, készpénzben kifizette. Kitesz pénzben

711 Font 5 Sol. 22½ Den.

Oldal: 1030 Font 5 Sol. 11½ Den.

(A 3. lap vége)

Elkészített számlám szerint adós maradtam az óbor elszámolásánál 77½ akóval. Ebből eladtam Pemmer Mihálynak a Schmidtbergről a polgármester úr engedélyével 2 hordót, No. 1. és 2. jelzéssel. Mindkettő 27½ akót tartalmaz. Minden akó 2 Tallér. Kitesz, ahogy megkaptam

68 Font 6 Sol. Den.

Ebből a borból tehát elszámolásra fennmarad 50 akó.

Idei borból, melyet az elmúlt 85-ik évben szüreteltek, $14\frac{1}{4}$ akó elszámolásával adós maradtam. Ezért a No. 19 jelzésű hordó, amely $12\frac{3}{4}$ akó bort tartalmaz, Langen Márkus és Kern Miklós által 1 pintet 8 dénárért kimérésre felnyitattott. De mert nem fogyott el az egész, 3 napig vártunk, aztán a maradékot feltöltöttük, majd a szegény emberek elfogyasztották. Ezekből a költségekből azonban már nem kaptam többet,

mint 12 Font 6 Sol. 12 Den.

Oldal: 81 Font 4 Sol. 12 Den.

(A 4. lap vége)

Ami azt a hordó vermut bort illeti, amely $1\frac{1}{2}$ akót tett ki, kifolyt és elromlott.

Különben a bor, amely a 85-ik évben termett, ebben a végleges számlában valóban elszámoltatott.

Ebben az elmúlt 86-ik évben a pfalzi grófnak a Rajna mellett négy hordó mustot, melyek $51\frac{3}{4}$ akót tartalmaztak, akónként 3 Tal. Dénárért eladtunk. De mert $\frac{3}{4}$ akót elnéztek, csak 51 akóért kaptam pénzben

153 Font

Den.

A szabótól, aki egy horvátot agyonütött és az ispotályban egy összeg pénzt kellett volna letennie, 4 Tallért kaptam, mert fizetési-képtelensége miatt Bittweiss uramtól ennyire kapott engedélyt,

kitesz 5 Font

Den.

Oldal 158 Font Den.

(Az 5. lap vége, a 6. lap üres)

Bevételezés zsírért.

Először eladtam Lanngen Balázsnak 26 icce zsírt, mindegyiket 10 krajcárért.

Kitesz 4 Font 2 Sol. 20 Den.

Schifer János úrnak eladtam 8 icce és egy meszely zsírt

à 1 Font 3 Sol. 10 Den.

A gyógyszerésznének eladtam három iccét

à 4 Sol.

Egy szegény asszonynak eladtam 1 iccét

à 1 Sol. 10 Den.

Zimmerman Bernátnak eladtam 5 iccét

à 6 Sol. 20 Den.

Oldal 7 Font 2 Sol. Den.

(A 7. lap vége)

Streicher Leonardnak eladtam egy icce zsírt

Per 1 Sol. 10 Den.

Kern Miklósnak eladtam 6 iccét

Per 1 Font Den.

A német tanítómesternek eladtam 4 iccét

Per 5 Sol. 10 Den.

Fewerer Jánosnak eladtam 12 iccét

Per 2 Font Den.

Lackner úrnak eladtam 8 iccét

Per 1 Font 2 Sol. 20 Den.

Oldal: 5 Font 1 Sol. 10 Den.

(A 8. lap vége)

Bevétel az ispotályi szántókért és rétekért.

Henngst János egy az ispotályhoz tartozó káposztaföldért 2 Sol. bért fizetett.

2 Sol. Den.

Perkh Ambrus és Maurer Péter egy káposztaföldért ugyanezt a bért fizette.

2 Sol. Den.

Broszschuester Mátyás megfizette a szokásos évi bért.

2 Sol. Den.

A Kolmhof melletti kis réteket ebben az évben magam arattam, ezért a szokásos bér

2 Sol. Den.

A Poczman melletti rétekért bér fejében kaptam

2 Sol. Den.

Oldal: 1 Font 2 Sol. Den.

(A 9. lap vége. A 10. lap üres)

A majorságért és ispotálypincéért kapott bér.

Márton mészárosnének kiadtunk az ispotályi majorságban egy szobát, egy évre 10 Fontért. De mert csak egy fél évig maradt benne, csak a felét kaptam

5 Font Den.

Ezt a szobát a pokróckészítőnek egy évre jövő húsvétól a 87. év végéig 10 Fontért átengedtük. A fél évre kaptam tőle

5 Font Den.

A fennmaradó 5 Fontot a jövő évi ispotálygondnoknak kell bevételeznie.

Oldal: 10 Font Den.

(A 11. lap vége)

András önöntőnek az ispotálypincében a szobát évi 8 Fontért bérbe adtuk, ezért a 84—85—86-ik évre kész számla szerint 4 Fontot fizetett.

20 Font. Den.

Erre a szobára pedig neki egy évre, jövő karácsonyig az illendő bért ennek a 87. évnek a végéig elengdték.

Oldal önmagában

(A 12. lap vége)

Pénz- és sóbevétel a Keresztes-udvari vámból.

No. 1. A 86-ik év január elsejétől a 87-ik év január elsejéig mellékelt cédulák szerint a vámtól a Keresztes-udvarban pénzben kaptam

116 Font 5 Sol. 16 Den.

Sóban kaptam nevezett cédulák szerint

148 Kőből

Oldal. Pénzben és sóban önmagában

(A 13. lap vége)

Gabonabevétel.

No. 2. A szegény emberek ellátására az ispotályban a városi közönségtől gabonaraktárokért kaptam erre az elmúlt 86-ik évre cédula (utalvány vagy nyugta) ellenében

5 Kőből egy mérő
búza és rozs

Az összeg, amit pénzben kaptam, kitesz

1430 Font 4 Sol. 19½ Den.

(A 14. lap vége)

Következnek ezután a mindennapi és szükséges kiadások.

Először kiadasként el akarom számolni azt a 10 Tallért, melyet nekem az urak a tiszteletre méltó Tanácsban ezen 86-ik év február 7-én fáradságomért és más egyébért engedélyeztek.

Kitesz 12 Font 4 Sol. Den.

Ennek az említett 86-ik évnek bőjti vásárán vásároltam egy újvárosi nőtől az ispotályba 200 heringet, mindegyiket 18 Sol. Den-ért.

Kitesz 4 Font 4 Sol. Den.

Azután öreg törött katlanokat egy újra be-cseréltem és pénzben kiadtam

3 Font 1 Sol. 9 Den.

Egy kétfülű sajtárért adtam 2 Sol. 29 Den. és egy köteg kapáért és fejszenyéért 1 Sol. Den.

Kitesz 3 Sol. 24 Den.

Oldal: 20 Font 5 Sol. 3 Den.

(A 15. lap vége)

Az ispotályi szőlőskert szükségletéhez vásároltam 8 új kapát mindegyiket per 2 Sol. 15 Den.

Kitesz 2 Font 4 Sol. Den.

Március 3-án a kéményseprő az ispotályban meghalt. Vettem neki szemfedőre 3 rőf vásznat à 24 Den. A sírásóknak és azoknak, akik őt kivitték, adtam 2 Sol. Den-t

Kitesz 4 Sol. 13 Den.

Folyó hó 6-án az uraim parancsára a posztónyíróságédnek, akit Kheinisz Mátyás úr miatt fogva tartottak, 6 Tallért adtam a megsegítésére

Kitesz 7 Font 4 Sol. Den.

Folyó hó 10-én egy beteg írnok jött a kórházba és 14-én itt meghalt. Szemfedőre vettem neki 3 rőf vásznat mindegyiket 27 Den-ért. A sírásónak és azoknak, akik őt kivitték, adtam 2 Sol. Den-t

Kitesz 4 Sol. 21 Den.

Az ispotálytemplomba vásároltam Bécsben 2 font viaszgyertyát Schifer úr jelenlétében

Per 6 Sol. Den.

Oldal: 11 Font 7 Sol. 3 Den.

(A 16. lap vége)

Március 17-én fizettem az ispotályi kémény-
seprésért

24 Den.

Az uraim parancsára Pál mészáros segédjének,
akit csúnya betegsége miatt nem vettek fel az
ispotályba, pénzt adtam

2 Font 4 Sol.

Egy ácsnak, aki az ispotályba jött és ott már-
cius utolsó napján meghalt, szemfedőre vettem
3 rőf vásznat à 24 Dénár és adtam a sírásóknak
és azoknak, akik kivitték 2 Sol. Den-t

Kitesz 4 Sol. 12 Den.

Hagyma-, fejeskel- és répamagért adtam

3 Sol. Den.

Lackner úrnak 4 Fontot adtam, mert az ispo-
tálytemplomba tartozó kegytárgyakat kellően
kijavította

4 Font Den.

Oldal: 7 Font 4 Sol. 6 Den.

(A 17. lap vége)

A tehenesnének a Schlipper* utcában 3 Sol.
18 Den-t adtam, mert 9 tehén után az öszvér-
istállót kitakarította

3 Sol. 18 Den.

Május 16-án meghalt az öreg Wendelné. Vet-
tem neki szemfedőre 3 rőf vásznat à 24 Den.
és fizettem a sírásónak és azoknak, akik kivit-
ték 2 Sol.-t

Kitesz 4 Sol. 21 Den.

A tómasternek fizettem 53 napszámért à 10
krajcárt, hogy az árkot az ispotályrétnél újra
megcsinálta

Kitesz 8 Font 6 Sol. 20 Den.

A szegény embereknek vásároltam az ispotályban
egy véka árpadarát 1 Font 2 Sol. és egy véka
borsót 5 Sol. Den.-ért

Kitesz 1 Font 7 Sol. Den.

Június 14-én vásároltam nekik itt a piacon
egy csehtől egy véka borsót

Per 2 Font Den.

Oldal: 13 Font 5 Sol. 29 Den.

(A 18. lap vége)

* Később Széplaki út, majd Balfi út.

Simon kőművesnek 1 Fontot adtam, amiért az ispotályi majorságban a kutat kitisztította

1 Font Den.

Dobler János ácsnak 9 napszámért à 12 krajcárt fizettem, amiért a rendbehozott kútra egy zárat csinált és a szobába, ahol a pokróc-készítő lakik, egy új ajtót és ajtófélfát csinált

Kitesz 1 Font 6 Sol. 12 Den.

A szegény embereknek az ispotályban várásoltam a Margit-napi piacon 30 rőf vásznat à 22 Den.

Kitesz 2 Font 6 Sol. Den.

Azután vettem kétszáz ládaszöget 1 Sol. 18 Den. és száz drótszöget 1 Sol.-ért

Kitesz 2 Sol. 18 Den.

Július 19-én az ispotályban meghalt egy öreg-asszony, adtam a sírásónak és azoknak, akik kivitték

2 Sol.

Oldal: 6 Font 1 Sol. Den.

(A 19. lap vége)

A vincellérnének, aki az ispotályi majorságban lakik, 2 Sol.-t adtam, mert a szegény embereknek néhány inget és gatyát varrt

2 Sol. Den.

Réпамagért az ispotály részére fizettem

2 Sol. Den.

Augusztus 23-án az ispotályban meghalt Felberné, a sírásóknak és azoknak, akik kivitték, fizettem

2 Sol. Den.

Szeptember 9-én egy szegény ember, akit a Wolfsbergről idevezettek, az ispotályban meghalt. A sírásóknak és azoknak, akik kivitték, adtam

2 Sol. Den.

A disznók kiheréléséért adtam

2 Sol. 12 Den.

Oldal: 1 Font 2 Sol. 12 Den.

(A 20. lap vége)

Az ispotályba 2 fuvar káposztát vitettem,
kitesz egy 18 Den.-t és a felvágásért fizettem
4 Sol.-t

Kitesz 5 Sol. 6 Den.

Október 22-én vettem itt egy horvát asszony-
tól hántolt kölest

Per 6 Sol. Den.

Két tucat kanálért adtam

24 Den.

A kéményseprését adtam

24 Den.

Két keverőlapátért a cefréhez adtam

24 Den.

Folyó hó utolsó napján vásároltam egy molnár-
tól 1 véka árpadarát

Per 4 Sol. 24 Den.

Oldal: 2 Font 2 Sol. 12 Den.

(A 21. oldal vége)

Az uraim parancsára elvezettettem egy sánta embert, aki egy ideig az ispotály előtt ült, Wolffsba*, jutalmul adtam 2 Sol.-t és útravalónak 4 Sol.-t

Kitesz 6 Sol. Den.

November 5-én egy Kunigunda nevű asszony az ispotályban meghalt, vettem neki szemfedőre 3 rőf vásznat à 27 Den. és a sírásónak, valamint azoknak, akik kivitték 2 Sol.-t adtam

Kitesz 4 Sol. 21 Den.

Itt a piacon vettem egy fuvar vörösfenyő deszkát

Per 1 Font 5 Sol. 12 Den.

A tehenek számára kötelekért adtam

1 Sol. 6 Den.

Az Erzsébet-napi piacon vettem egy szüreti kádat

Per 6 Sol. 15 Den.

Oldal: 3 Font 7 Sol. 24 Den.

(A 22. lap vége)

* Balf.

A most hallott piacon vettem a szegény embereknek az ispotályban újra 30 rőf vásznat à 26 Den. és néhány ing, gatyá és lepedő varrásáért adtam 2 Sol. Den.-t

Kitesz 3 Font Den.

Egy kádársegédnek, akit hordók megrendelése végett Kirchsclagba küldtem, adtam

2 Sol. Den.

A kéményseprését adtam

24 Den.

A kondásnak a Schlipper-utcában adtam 7 Sol. 2 Den.-t, mert 8 disznót bőjt közepétől Márton-napjáig gondozott

7 Sol. 2 Den.

Egy másik pásztornak, aki az említett disznókat 8 hétig a makkosban tartotta, hetenként a disznók párjáért 9 Dénárt adtam

Kitesz 1 Font 1 Sol. 18 Den.

Oldal: 5 Font 3 Sol. 14 Den.

(A 23. lap vége)

December 3-án vettem a szegény embereknek
itt egy csehtől egy véka borsót 14 Sol. 12
Den.-ért és Perkhen Melchiortól egy fél véka
kölest 6 Sol.-ért

Kitesz 2 Font 4 Sol. 12 Den.

3000 zszindelyszögért adtam

1 Font 2 Sol. Den.

December 20-án a kéményseprőknek adtam

24 Den.

Folyó 87-ik év január 8-án az ispotályban egy
szolgálólány meghalt. A sírásóknak és azoknak,
akik őt kivitték, fizettem

2 Sol. Den.

A tehénpásztornak, aki az ispotályhoz tartozó
marhákat az elmúlt 86-ik évben gondozta, el-
számolás szerint adtam

4 Font Den.

Oldal: 8 Font 1 Sol. 6 Den.

(A 24. lap vége)

Lorencz üveges mesternek fizettem az ispotályi ablakok kijavításáért

1 Sol. 26 Den.

Simon kőműves az ispotályszobákat és előteret kimeszelte, fizettem neki

2 Sol. 24 Den.

A gabonát, melyet az elmúlt 86-ik évben az ispotályban elhasználtak, 10 fuvarral a malomba és újra hazafuvaroztattam, egyet 3 Sol.-ért

Kitesz 3 Font 6 Sol. Den.

A szegény embereknek négy pokrócot vettem à 10 Sol.

Kitesz 5 Font Den.

Annak a szobának, amelyikben a pokróc-készítő lakik, ablakait kijavítottam, fizettem 6 Sol. 12 Den.-t és a kályháért 1 Sol. 15 Den.-t

Kitesz 7 Sol. 27 Den.

Oldal: 10 Font 2 Sol. 17 Den.

(A 25. lap vége)

A vincelléreknek 12 rovásos pálcaja után és a
hús 5 rovásos pálcaja után fizettem a csinál-
tatásért

3 Sol. 18 Den.

No. 3. Az elmúlt 86-ik év december 16-án átadtam
az uraimnak a tiszteletre méltó tanácsban
nyugta szerint a városházán

200 Font

Den.

A 87-ik év február elsején az öreg Krisztina,
akit a városi írnok úr az ispotályba ajánlott,
meghalt. Szemfedőre vettem 3 rőf vásznat
à 24 Den. és adtam a sírásónak és azoknak,
akik őt kivitték 2 Sol.-t

Kitesz

2 Sol. 12 Den.

No. 4. Folyó hó 4-én Steinperg Simon úr jelenlétében
Hurnausz Fülöp kovácsmesterrel elszámoltam
arról, amit az ispotálynak dolgozott. Kimuta-
tása szerint ez kitett 7 Font 7 Sol.-t, de csak
7 Fontot fizettem

7 Font

Den.

Oldal: 208 Font Den.

(A 26. lap vége)

1

Proczner Leonard kovácmester kimutatása szerint az ispotály részére 1 Font 6 Sol. 18 Den. összegért dolgozott, de Steinperg úr jelenlétében csak 1 Font 6 Sol.-t fizettem

No. 5.

1 Font 6 Sol. 2 Den.

Benedikt cipésmesternek kimutatása szerint a cipőkért, melyeket az ispotálynak készített, fizettem

No. 6.

1 Font 7 Sol. 2 Den.

Pál bognármesterrel Steinperg úr jelenlétében elszámoltunk arról, amit az ispotály részére dolgozott, kimutatása szerint ez kitett 72 Font 1 Solt. 4 Den.-t, de nem fizettem többet, mint

No. 7.

71 Font

Lange Balázsnak, fent nevezett Steinperg úr jelenlétében mindenféle fűszerért, melyet a kimutatása szerint az ispotályban lakó embereknek vettünk, fizettem

No. 8.

7 Font 4 Sol. 7 Den.

Oldal: 82 Font 1 Sol. 9 Den.

(A 27. lap vége)

No. 9. Nisl András borkorcsolyásnak fizettem ki-
mutatása szerint azért, amit az ispotály pin-
cájében dolgozott

1 Font 1 Sol. 6 Den.

István úrnak az ispotályban egy karing céljára
vettem 17½ rőf vásznat à 17 krajcárért. És
megbízást adtam a bognár feleségének Hansen
úr jelenlétében, hogy a latin iskola részére
megvarrja, miután a fonalat is hozzáadta,
fizettem neki 3 Tallért

Kitesz 8 Font 5 Sol. 20 Den.

A szakácsnő a 86-ik év bőjti vásárától a 87-ik
év ugyanazon időpontjáig az ispotályban szol-
gált. A fizetése, amit tőlem kapott 7 Font
4 Sol. Az uraim parancsára feljavítottam az
összeget 2 Font 4 Sol.-lal

Kitesz 10 Font Den.

A szegény embereknek újra vásároltam hántott
kölest

Per 5 Sol. Den.

Oldal: 20 Font 3 Sol. 26 Den.

(A 28. lap vége)

A 87-ik év bőjti vásárán vettem az ispotály
részére fazekakat

Per 4 Sol. Den.

Oldal önmagában

(A 29. oldal vége)

Kiadások az ebben a 86-ik évben elfogyasztott húsért.

Folyó év január 20-tól húsvétig a mészárosok-
tól róvápálca szerint 5 mázsa 82 font marha-
húst vettem à 7 Den.

Kitesz 16 Font 7 Sol. 24 Den.

Március 15-én György mészárosból Wolffsból
Frank Tamás úr jelenlétében 44 talenta marha-
húst vettem à 7 Den.-ért és adtam érte és a
belsősegekért 6 Sol.

Kitesz 2 Font 8 Den.

Húsvéttól János-napig a mészárosoktól helyben
vásároltam róvápálca szerint marhahúsból 8
mázsa 3 fontot à 7 Den.

Kitesz 23 Font 3 Sol. 11 Den.

Oldal: 42 Font 3 Sol. 13 Den.

(A 30. lap vége)

János-naptól Márton-napig a szegény emberek részére a mészárosoktól rováspálca szerint marhahúsból 16 mázsa 82 fontot vásároltunk à 6 Den.

Kitesz 42 Font 12 Den.

A 86-ik év Márton-napjától a 87-ik év február 13-ig a mészárosoktól itt vásároltam 11 mázsa 25 font marhahúst, fontját à 7 Den.

Kitesz 32 Font 6 Sol. 15 Den.

Az év folyamán vásároltam még a szegény embereknek rováspálca szerint ürühúsból 2 mázsa 94 fontot à 7 Den.

Kitesz 8 Font 4 Sol. 18 Den.

Oldal: 83 Font 3 Sol. 15 Den.

(A 31. lap vége)

Halvásárlásért eszközölt kiadások.

Az elmúlt 86-ik év február 7-től június hó utolsó napjáig a szegény emberek ellátására az ispotályban halért kiadtam

1 Font 6 Sol. 12 Den.

Július elsejétől szeptember végéig a szegény embereknek halat vettem

Per 1 Font 1 Sol. 24 Den.

A 86-ik év október elsejétől a 87-ik év február 13-ig a szegény embereknek halért kiadtam

2 Font 5 Sol. 3 Den.

Oldal: 5 Font 5 Sol. 9 Den.

(A 32. lap vége)

Kiadások az ispotályhoz tartozó rétekekkel kapcsolatban.

Cainraden Vitusnak és a segédeinek a Zieglvisznenben fekvő ispotályi rétecske lekaszálásáért fizettem

4 Font 4 Sol. Den.

Ezt a szénát három nap alatt 24 személlyel, akik fel- és lerakodni is segítettek, behozattam és fizettem egynek 24 Dénárt, és kitesz napi 4 Sol. Den. fuvardíjat

Kitesz 4 Font 1 Sol. 18 Den.

Az Ágfalva mellett fekvő rétek, melyeket Träxlerné adományozott, kaszálásáért, a felszedésért és a fuvardíjért fizettem

6 Sol. Den.

Oldal: 9 Font 3 Sol. 18 Den.

(A 33. lap vége)

Munkálatok a szőlőben.

A nagy Ranuschban 4 napig forgattattam a földet. Naponta fizettem 1 Sol. 6 Den.-t
Ehhez felfogadtam egy földmunkásnőt, akinek
24 Den.-t adtam

Kitesz 5 Sol. 18 Den.

A Klausznerben és a kis Stainerben 9 napig
ásattam, 2 napig földet szállítottam. Fizettem,
ahogy illik

Kitesz 1 Font 4 Sol. 12 Den.

A Frettnerben 3 napig ásattam. Egyért fizettem
1 Sol. 6 Den.-t és adtam egy földmunkásnőnek
24 Den.-t

Kitesz 4 Sol. 12 Den.

Ebbe a szőlőbe vásároltam 1000 fenyőkarót
per 14 Sol., fizettem a hegyezésért 12 Den.-t,
a szállításért 2 Sol.-t, a behordásért és a fel-
állításért 1 Sol. 6 Den.-t

Kitesz 2 Font 1 Sol. 18 Den.

Oldal: 5 Font Den.

(A 34. lap vége)

Vincellérek.

Steczer Péternek, aki Balbierer Jakabnál a menedékházban lakik, amiért a szőlőt a Käsuppben kielégítően megművelte, fizettem

39 Font Den.

Kapák hegyezéséért fizettem

24 Den.

Mader György a Klausznerben minden munkát elvégzett 25 Fontért, Eisznerben 16 Fontért és a kis Stainerben 6 Fontért

Kitesz 47 Font Den.

A kapák és ...* élesítéséért fizettem

2 Sol. 4 Den

Krampper András a Widenen megművelte a nagy Stainert 20 Fontért, a Weittengrundot 16 Font 4 Sol.-ért és a kis Ranuscht 8 Font Den.-ért

Kitesz 44 Font 4 Sol. Den.

Oldal : 130 Font 6 Sol. 28 Den.

(A 35. lap vége)

* Ez a szó nincs tisztázva, a szótár horognak vagy láncnak fordítja, de így a szövegbe nem illik.

A kapák és ...* hegyezéséért, amelyeket az újólagos szőlőmunkáknál használtak, fizettem

1 Sol. 10 Den.

Maurer Lorencz a két Newperget a szokásos munkával megművelte

Per 26 Font Den.

A kapák hegyezéséért fizettem

12 Den.

Straubinger Ulrik megművelte a Frettnert

Per 19 Font Den.

A kapák hegyezéséért fizettem

12 Den.

Eitter Mátyás és Leiner Márkus, akik az ispotály majorságában laknak, a Steygart művelték

Per 23 Font Den.

A kapák hegyezéséért fizettem

21 Den.

Oldal: 68 Font 2 Sol. 25 Den.

* Ugyanaz a szó, mint a 35. lapon.

(A 36. lap vége)

Haiden Kristólf a nagy Ranuscht minden szokásos munkával megművelte

per 13 Font Den.

A kapákért hegyezési pénzt fizettem

12 Den.

Praszman György a Sawprunnert megművelte

per 9 Font Den.

A kapák élesítéséért fizettem

4 Den.

Schratt Mihályt a Poczman megművelésére 11 fontért felfogadtam. Miután azonban hűségesen és szorgalmasan dolgozott, 4 Sol.-al javítottam a bérét, így kitesz

11 Font 4 Sol. Den.

Kapák hegyezéséért fizettem

6 Den.

Oldal: 33 Font 4 Sol. 22 Den.

(A 37. lap vége)

Cainradt Vítus a majorságból a Kolmperget
minden szükséges munkával megművelte

per 8 Font Den.

A kapák hegyezéséért fizettem

8 Den.

Radt Mihály Ágfalván a Koglt maga meg-
művelte és így kapott

per 5 Font 4 Sol.

A kapákért hegyezési pénzt fizettem

6 Den.

Rauscher szőlőskertjéért eszközölt kiadások.

Rauscher szőlőskertjében 14 napszámban met-
szettem. Mindegyikért fizettem 1 Sol. 6 Den.

Kitesz 2 Font 24 Den.

A venyigéket 3 napszámban gyűjtettem,
egyért fizettem 24 Den.-t

Kitesz 2 Sol. 12 Den.

Oldal: 15 Font 7 Sol. 20 Den.

(A 38. lap vége)

Poczmant, Cainrat-hegyet és a Kereszt-szőlő-
kertet 20 napszámban kapáltattam, egyért
fiztettem 1 Sol. 6 Den.-t

Kitesz 3 Font Den.

Ebben 2 napszámban karókat ültettem, ezért
fiztettem

2 Sol. 12 Den.

Ebben a szőlőskertben 15 napszámban kötöz-
tettem. Mindegyikért fiztettem 24 Den.-t

Kitesz 1 Font 4 Sol. Den.

Így ezeket 8 napszámban gyomláltattam és
nagy karókhöz felállítottam. Mindegyiket
24 Den.-ért

Kitesz 6 Sol. 12 Den.

Szükség szerint ez és az előbb említett ispo-
tályi szőlőskertért az elmúlt 86-ik évben külön-
féle alkalmakkor és időben vásárlásokért és
szalmakötegekért kiadtam

15 Font 1 Sol. 18. Den.

Oldal: 20 Font 6 Sol. 12 Den.

(A 39. lap vége)

Az előbb említett szőlőskertben összesen 7 napszámban a szőlővesszőket fattyúhajtásaitól megtisztítottam és a kiborult karókat újra felállítottam. Egyért fizettem 1 Sol. 6 Den.-t

Kitesz 1 Font 12 Den.

Oldal: önmagában

(A 40. lap vége)

Kiadások hordókra.

Maurer János kádártól Kirchsschlagból vásároltam száz akót tartalmazó új hordót, mind-egyik akót 12 krajcárért

Kitesz 20 Font Den.

Nemesch Miklóstól helyben vásároltam egy 9 akó tartalmú hordócskát, mindegyik akót 20 krajcárért

Kitesz 3 Font Den.

A városi kamarás úrtól helyben vettem 3 hordót, ezek közül egy 32 akót tartalmaz itteni mérték szerint, mindegyiket 26 krajcárért. Azután 2 hordót 31 akó tartalommal bécsi mérték szerint, akóját 15 krajcárért német pénzéért. Kitesz tehát a 2 hordó német pénz szerint

22 Font 1 Sol. 6 Den.

Oldal: 45 Font 1 Sol. 6 Den.

(A 41. lap vége)

Pindter Gáspártól Kirchsclagból vettem egy hordócskát, amely $7\frac{1}{2}$ akót tartalmaz. Minden akó 18 krajcár

Kitesz 2 Font 2 Sol. Den.

Oldal: önmagában

(A 42. lap vége)

Kiadások szüretelésért, préselésért, szállításért annak szüksége szerint.

Az ispotály szőlőskertjében 10 szüretelővel és 2 puttonyhordozóval szüret előtt a javát leszedtettem. Egy szüretelőnek 12 és egy puttonyhordozónak 16 Den.-t fizettem

Kitesz 5 Sol. 2 Den.

Így nyertem 12 akó cefrét, adtam egynek a szállításáért 12 Den.-t

Kitesz 4 Sol. 24 Den.

Ezt a cefrét két nap alatt préselték, fizettem egy napra 16 Den.-t

Kitesz 1 Sol. 2 Den.

Ebből tisztán maradt $9\frac{1}{2}$ akó

Oldal: 1 Font 2 Sol. 28 Den.

(A 43. lap vége)

A szőlőskerteket, melyek összesen ebben az évben az ispotálynak termettek, 367 szüretelővel, 95 puttonyhordozóval és mustolóval leszüretelték. Egy szüretelőnek 12 Den.-t, egy puttonyhordozónak és mustolónak 16 Den.-t fizettem

Kitesz 24 Font 5 Sol. 14 Den.

Ebből egy 12 akót tartalmazó lajttal 44 fuvart tettem, Peckh György egy 9 akós lajttal 15 fuvart és Nemesch Miklós egy 9 akós lajttal 2 fuvart tett. Bár nem volt minden akó tele, mégis, ahogy szokás, meg kellett fizetni, mintha tele volna, egy akóért 12 Den.-t. Tehát ezek a lajtok 681 akót tesznek ki.

Kitesz 34 Font 12 Den.

Ezt a cefrét Mader György és segédei 76 nap-számban kipréselték. Fizettem naponta 16 Den.-t

Kitesz 5 Font 16 Den.

Oldal: 63 Font 6 Sol. 12 Den.

(A 44. lap vége)

Nevezett sajtolóknak adtam régi szokás szerint egy libát, amely 7 Sol. 15 Den.-ba került és fürdésre pénzt 24 Den.-t

Kitesz 1 Font 9 Den.

Egy szüretelőmesternek, aki a szüretelőket felfogadta és felügyelt rájuk, fizettem

1 Font Den.

Az új hordó kiöblítéséhez pálinkát vettem

per 6 Sol.

A Sawprunnerért, amely az ispotályhoz tartozik 12 Den. írno ki díjat fizettem és a Ranuschérért szintén 12 Den.-t

Kitesz 24 Den.

Csapokért adtam

6 Den.

Oldal: 2 Font 7 Sol. 9 Den.

(A 45. lap vége. A 46. lap üres)

Csőszpénz.

A Käsüppért fizettem a szokásos csőszdíjat	1 Sol.	10 Den.
a Frettnerért		20 Den.
a Klausznerért	1 Sol.	Den.
a Sawprunnerért	1 Sol.	Den.
a Weitengrundért		20 Den.
a Cisznerért		10 Den.
a Steygerért		20 Den.
a két Stainerért és Ranuschért	1 Sol.	15 Den.
a két Neupergért		20 Den.
Kolmbergért		10 Den.
Poczmanért		10 Den.
Koglért		6 Den.

Oldal: 1 Font 21 Den.

(A 47. lap vége)

Rauscher szőlőskertje.

A Sawprunnerért fizettem csőszpénzt	6 Den.
A Poczmanért	3 Den.
A Cainrat-hegyért	3 Den.
A Kreuz-szőlőért	3 Den.
A Peltes gyümölcsösért	5 Den.
A Tuttloszért	3 Den.

Azoknak a csőszöknek, akiknek ebben az évben tovább kellett az ispotálykertben őrzés végett maradniok, borralaló fejében adtam

4 Sol. Den.

Ami a karókat illeti, melyeket a hideg miatt nem lehetett felállítani, a jövő év ispotálymesternek kell gondoskodnia.

Oldal: 4 Sol. 23 Den.

(A 48. lap vége)

Kiadások tüzfára és annak fuvardijára.

Ebben az elmúlt 86-ik évben az ispotály szükségletére a vincellérekkel háromszor 80 öl fát felvágattam és nekik egyért fizettem 24 Den.-t

Kitesz 8 Font Den.

Ezt a fát az én kocsimmal az ispotályba be-
hozattam, kitesz egy öl 10 krajcárt

Kitesz 13 Font 2 Sol. 20 Den.

Oldal: 21 Font 2 Sol. 20 Den.

(A 49. lap vége. Az 50. lap üres)

Kiadások sóra és annak rendeltetésére.

Elkészített számlám szerint a só elszámolásánál adós maradtam 2 köből sóval, ezek később a szegény emberek eltartására az ispotályban elfogytak

2 köből

Ebben az elmúlt 86-ik évben bevettem a Keresztes-udvari vámtól 148 köből sót, ebből a városi sókamarának átadtam 84 köbölt és az ispotályban elhasználtunk 62 köbölt. Marad még elszámolásra 2 köből

2 köből

(Az 51. lap vége. Az 52. lap üres)

Ebben a 86-ik évben bevételezett és felhasznált borra
eszközölt kiadások.

A No. 3-al jelzett hordócska $5 \frac{1}{2}$ akó tartalommal a 85-ik évi számlám szerint február 2-án megcsapoltatott és folyó hó 24-ig elfogyott

$5 \frac{1}{2}$ akó

Ezen 86-ik év február 25-én Schifer és Polani uraktól a tizedből 4 hordócska bort kaptam kaptam No. 4—5—6 és 7-tel jelölve, $21 \frac{3}{4}$ akó tartalommal. Ezeket folyó hó 26-án megcsapolták és május utolsó napjáig feltöltötték és elfogyasztották

$21 \frac{3}{4}$ akó

Május hó utolsó napján a városi kamarás úrtól a gabonaraktár pincéjéből 3 hordócska bort kaptam No. 9—31 és 32-vel jelölve, $24 \frac{1}{4}$ akó tartalommal. Ezt június elsejétől október 2-ig feltöltötték és elfogyasztották

$24 \frac{1}{4}$ akó

(Az 53. lap vége)

Október 12-én a hordócska mustot $9 \frac{1}{2}$ akó tartalommal, mely a mi birtokunkat képezi, megnyitottuk és november 22-ig szüretelés és préselés közben elfogyott

$9 \frac{1}{2}$ akó must

November 23-tól újra egy hordócska must
No. 25-tel jelölve $9 \frac{1}{2}$ akó tartalommal decem-
ber 17-ig elfogyott

$9 \frac{1}{2}$ akó

A 86-ik év december 18-ától a 87-ik év január
14-ig egy hordócska idei bor No. 28-cal jelölve
 $6 \frac{1}{4}$ akó tartalommal feltöltéssel elfogyasz-
tatott

$6 \frac{1}{4}$ akó

Ezen 87-ik év január 15-től február 10-ig
egy hordócska bor No. 30-cal jelölve $5 \frac{1}{2}$ akó
tartalommal feltöltetett és elfogyott

$5 \frac{1}{2}$ akó

(Az 54. lap vége)

Február 11-én egy hordócska bor No. 31-gyel
jelölve 5 akó tartalommal feltöltés és fo-
gyasztás céljából megcsapoltatott és részben
még megmaradt. A jövőendő gondnoknak kell
ezt majd, ameddig tart, elszámolni illetve be-
állítani

(Az 55. lap vége)

A 86-ik évben termelt bor

I		12	$\frac{3}{4}$
2		14	$\frac{1}{4}$
3		12	$\frac{1}{2}$
4		12	$\frac{1}{4}$
5		32	
6		23	
7		13	$\frac{3}{4}$
8		13	$\frac{3}{4}$
9		18	$\frac{3}{4}$
No. 10	tartalmaz	15	$\frac{1}{2}$ akó
11		19	
12		19	$\frac{1}{2}$
13		19	$\frac{1}{2}$
14		23	
15		22	
16		22	$\frac{1}{2}$
17		16	
18		14	
19		15	$\frac{1}{2}$
20		11	$\frac{1}{4}$

Oldal: 350 $\frac{3}{4}$ akó

(Az 56. lap vége)

21		13	$\frac{1}{2}$
22		12	$\frac{1}{4}$
23		11	$\frac{3}{4}$
24		9	
25		9	$\frac{1}{2}$
26		9	$\frac{1}{2}$

No. 27	tartalmaz	8	akó
28		6	$\frac{1}{4}$
29		7	$\frac{1}{2}$
30		5	$\frac{1}{2}$
31		5	
32		4	$\frac{1}{2}$
33		1	

Oldal: 103 $\frac{1}{4}$ * akó

Összeg: 454** akó

Ebből az összegből 4 hordó No. 25., 28., 30. és 31. jelzéssel 26 $\frac{1}{4}$ akó tartalommal, ahogyan szokás, elfogyasztott. Maradt még

427 $\frac{3}{4}$ *** akó

Nuszbaum György írása:

Ebből még le kell vonni három hordó bort, 1., 2., 3., 4. (!) jelzéssel 51 $\frac{3}{4}$ akó tartalommal, amelyet a pfalzi grófnak a Rajnánál mustként eladtunk, ahogy ennek a számlának határozataként jelentettük levonni****

(Az 57. lap vége)

Eredeti kézírással:

A városi írnok úrnak erről a számláról összeállítását és írást adtam

2 Font 4 Sol.

Den.

* Utólag más tintával beírva.

** 453-ról javítva.

*** $\frac{1}{2}$ -ből javítva.

**** Eredetiben is kihúzva.

Oldal önmagában

Az összes kiadások kitesznek

960 Font 1 Sol. 4 Den.

Nuszbaum György írása:

Elismert átvétel ellenében az összeget megállapítva, ispotálygondnok úr pénzben adós maradt 470 Font 3 Schilling 15 Dénár és 1 fillérrel. De mert ispotálygondnok úr néhány évig ezeket a terheket fáradsággal viselte, különösen a járvány idején a fuvarokért meg lehetős összeget befektetett és a lovai lesántultak és tönkrementek, a háziasszonyainak és neki 10 Dukát jutalmat adtak az elszámolási maradványból, mindegyiknek 2 Font Dénár tiszteletdíjat. Mikor ezt az összegből levonjuk, ispotálygondnok úr pénzben adós marad 450 Font 3 schilling 16 Dénár elszámolásával

450 Font 3 Sol. 15 $\frac{1}{2}$ Den.

(Az 58. lap vége)

A kétféle óbor elszámolásából ispotálygondnok úr még adós maradt 50 akó elszámolásával

50 akó

A 86-ik évben termett borból ispotálygondnok úr 454 akó elszámolásával adós maradt. De mert mi ebben a számlában látható négy hor-

dót 25., 28., 30., és 31. jelzéssel 26 $\frac{1}{2}$ akó tartalommal elfogyasztottunk, azután még 4 hordót No. 1., 2., 3., 4. jelzéssel 51 $\frac{3}{4}$ akó tartalommal, láttamoztunk és a pfalzi grófnak a Rajnánál eladtunk, és ahogy a kapott számla alapján látható elszámoltunk, ispotálygondnok úr borban, amely a 86-ik évben elfogyott elszámolásra még adós maradt

376 akóval

Sóelszámolásnál ispotálygondnok úr adós maradt 2 köböllel

2 köböl

A számlát egy tiszteletre méltó tanács megvizsgálta és helyesnek találta, ellenőrizte és az ispotályhivatal a tiszteletre méltó és előkelő polgárnak és péknek, Flurhamer Györgynek ítéltetett oda. Történt a városházán február 26-án az 1587-ik évben.

Nuszbaum Gyögy
városi írnok
sajátkezűleg

(A kézirat vége.

Az 59. lap vége. A 60., 61., 62., 63. és 64. lap üres)

És most ezek után vonjunk le néhány következtetést *Hüchel János* úrnak — a soproni belső tanács polgárának, aki még 1586-ban is az ispotály kirendelt gondnoka volt — elszámolásából. Ezt pedig azzal az őszinte alázattal kell megtenni, ami telik a kevés tény és adat birtokában a majdnem következtetésekből élő kutatótól, aki a már a tegnapiakban köddé vált embereket akarja vissza-idézni tanúságtétel céljából, tetteiknek, a jónak és nem jónak igazolására. Így előjáróban felmerül az az alapgondolat, hogy ez az ispotály mennyire felelt meg a kórház fogalmának és működésében a betegek gyógyításának. Ezekre vonatkozólag rendkívül gyér egyes adatnak vagyunk a birtokában; a kiadások között nem szerepel sem az orvos, sem a gyógyszerész járandósága vagy fizetése. Hiányzanak innen a gyógyításhoz szükséges patikaszeresek árai, de több ízben találkozunk azzal a megjegyzéssel: „vettem a szegény emberek számára húst, halat, hántolt kölest, árpát”. „Fűszerért, melyért az ispotályban lakó embereknek vettünk.” „Vettem a szegény emberek számára vásznat.” „Ingnek, gatyának, lepedőnek.” A vétel ideje az Erzsébet-napi vásár, így tehát inkább testi fehérműről lehet szó, nem pedig nyári ruháról. Ezek mind annak a bizonyítékai, hogy az intézményben nem betegek, hanem aggok laknak, mégpedig elég nagy számmal férfiak és nők, életük alkonyán járó emberek. Ebben az esztendőben tíz esetben vesz fel sírásói munkadíjat és ugyanannyiszor visz ki halottat a temetőbe. Ezek között csak hatnak vásárol személyenként három rőf szemfedőt az ispotály gondnoka. A másik négyet nyilván megilletné, de azoknak nem jár. Azt a feltevést, hogy itt nem történik semmiféle néven nevezendő beteggyógyítás, határozottan alátámasztja az a sor, amely így szól: „Az uraim parancsára Pál mészáros segédjének, akit csúnya betegsége miatt nem vettek fel az ispotályba, pénzt adtam.” Az ispotály vezetése tehát nem *Hüchel János*, hanem egy bizottság kezében van, s ez annál inkább bizonyos, mivel az uraim többes szám. Nem érezte magát kötelesnek, hogy a mészárossegédet, akinek közelebről meg nem állapított „csúnya betegsége” volt, felvegye. Hanem miután betegsége sokak előtt ismeretes lehetett, „az uraim”, ez pedig nem más, mint a városi tanács, az ispotályból eltanácsolták. Lényegesen nagyobb összegű adománnyal, mint a szokott, ez két font és négy solidus, a sírásóknak a sírásásért és halottvitelért két

solidust fizetnek, de disznóherelésért már két solidus és 12 denár jár. Feltehető, hogy az említett mézárosság leprás vagy vérbajos volt. Ezeket a betegségeket pedig abban az időben egymástól nem választották szét, de külön és nem a közös ispotályban kezelték vagy tartották őket. Ilyen leprosoriumról pedig Sopron esetében nincs tudomásunk, tehát emberünket, jelentős anyagi útravalóval felszerelve eltanácsolják, elküldik. „*Benedict cipézmester kimutatása szerint a cipőkért, amelyeket az ispotálynak készített*” fizetést eszközölt. Mindezekből az tűnik ki, hogy Sopron még ebben az időben nem rendelkezett kórházzal, hanem típusosan azzal az intézménnyel, amely szegényháznak vagy aggok menhelyének nevezhető, ahová az előregedett emberek saját akartuktól függően bevonultak, rendelkezésre adva javaikat az intézménynek. Ez működésében hasonló a máig is meglévő nagyszombeni aggmenhely vagy aggok otthonához. Ha itt kórházszerű gyógyítás folyt volna, akkor kétségtelen módon helyet kap olyan igény kielégítése, amely bizonyos betegségek leküzdésével kapcsolatos, de annak gazdasági nyoma sem mutatható ki egy naptári év terjedelmén belül. Jó néhány haláleset, közöttük erőszakos okból származó is előfordul, s ez utóbbi gyógyításánál, ha az ispotálynak orvosa van, jelenlétét nem lehetne nélkülözni. Erre pedig még utaló látszat sincs. Tehát az látszik elfogadhatónak, amelyet kezdetben hangoztattunk, hogy itt egy gazdaságilag jól megalapozott aggmenházzal van dolgunk, és ezekből fejlődött ki az idők során a kórházi gyógyító és megelőző szolgálat. Ettől azonban esetünkben még évszázadok választanak el.

Az ispotályban bekövetkezett halálesetek általában elkopott, elhasználódott öregemberek, vagabundusok és koldusok utolsó életritmusai. Az a szövegrész, amely a következőképpen intézkedik: „*Az uraim parancsára elvezettetem egy sánta embert, aki egy ideig az ispotály előtt ült, Wolffsba, jutalmul adtam két solidust és útravalónak négy solidust*” azt a szokást látszik alátámasztani, amely napjainkban, jóformán szemünk láttára ér véget, hogy a koldusok és nyomorékok templomok, kórházak környékén vertek és vernek tanyát.

Érdekes szokásról, a hitelbe történő vásárlás tényéről beszél az elszámolás, amikor az állandóan visszatérő kiadások sorában a hűsvásárlást rováspálca adatai szerint fizeti ki. A vincellérnek 12 rovásos, a mézárósnak pedig 5 rovásos pálca alapján fizet.

Végsősorban szólni kell még az ispotály tulajdonát képező szőlőbirtok nagyságáról, amely igen nagy lehetett, mivel fenntartására és kezelésére elég tetemes összeget költenek. A számadás a terület nagyságát nem adja meg, azonban elég mellékadat áll rendelkezésre, hogy annak terjedelméről fogalmat alkothassunk. Az épület és a szerszámok karbantartási költségei gyakran jelennek meg a számadásban, sőt *Nisl András* borkorcsolyásnak, aki az ispotály pincéjében dolgozott, szintén pénzt adnak. A zsindey-, a szegváráslás jelentékeny nagyságú fedélszéket feltételez. A kapa és valószínűleg a röghúzós, görbe, kétágú villa köszörülése is elég jelentős, azonban bizonyosságot tesz amellett, hogy a szőlő talaja köves és a szerszámok gyakran kopnak. Akkor, amidőn a szüreti kiadások között a következő áll: „*A szőlőskerteket, amelyek ebben az évben az ispotálynak termettek, 367 szüretelővel, 95 puttonyhordozóval és mustolóval leszüretelték...*” jelentékeny nagyságú birtokállományt feltételez. Így azután egészen természetes az, hogy 1586. év végén az ispotály pincéjében 427 és háromnegyed akó bor van a hordókban.

Ez az áttekintés az ispotály hivatalának 1586. évi elszámolásából készült, amikor *Hückl János*, a soproni belső tanács tagja volt az ispotálymester. Ez a tisztség pedig az 1587. évre, „*a tiszteletre méltó és előkelő polgár és péknek, Flurhammer Györgynek ítéltetett oda*”.

ÜBER DIE VERRECHNUNG DES SPITALMEISTERS ZU ÖDENBURG AUS DEM JAHRE 1586

Von ÁKOS PALLA (Budapest)

Auf das Antlitz Ungarns im XVI-ten Jahrhundert prägen die Okkupation der Türken, die Grenzfestungen-Kämpfe, die Reformation und Gegenreformation, der auch das Leben aufopfernde Heroismus und dessen beispiellos gesteigerte Gegenteil, der sklavische Kompromiss, die feudale Anarchie und die Gegenwirkung, die völkischen Verteidigungen ihren Stempel. Das Leben der von den Türken freien Landteilen ohne solche Züge, aber von ihnen beeinflusst, gegenüber des alltäglichen Lebens oder dabei ihre wirtschaftlichen und politischen Pläne träumen. Die Rolle der von den Türken schützenden Basteien charakterisiert nichts besser, als die eine Meinung des höfischen Kriegsrates, als sie feststellen, dass „wenn wir Ungarn verlieren, fiel unsere Befreiung und Verteidigung den deutschen Bauern zu, dann würde unsere Befreiung länger dauern“. Zurzeit konnte in dieser Gegend unstreitbar die verlustleidende Person nur der deutsche Bauer sein.

Das steuerzahlende Land war Transdanubien und das Oberland. Mitte des XVI-ten Jahrhunderts konnte man die Einnahme des Schatzamtes jährlich auf 4—600 000 Gulden schätzen. Die Quellen waren die Bergwerke, die Münzenprägung, der Dreissigstelzoll, die Einnahme der Schatzkammer-Güter und die gewohnheitsmäßigen ausserordentlichen Steuern. Charakteristisch ist, dass neben etwa 2 Millionen jährlichen Einkommens der Habsburger, die ungarischen Kriegsausgaben zwischen 3—800 000 Gulden sich

bewegen, so verzehren sie dann im vollen Ganzen die ungarischen Einnahmen. Mitte des Jahrhunderts um 1550 herum, erreichen die Verhaltungsbehörden kaum 5 $\frac{1}{2}$ Prozent der Gesamtausgaben. Da kann man schon den langsamen Fortschritt, die Entwicklung der inneren Marktlage, die grösseren Möglichkeiten des Verkaufes der landwirtschaftlichen Produkte bemerken, berücksichtigend die entschiedene Gestaltung der Grossgüter. Die Bevölkerung der Städte und die Zahl der Einwohner wächst in erster Reihe mit den von den Türken flüchtenden Leibeigenen, Handwerkern und Handeltreibenden. In dem Radius des von den Türken besetzten Bogens flüchten die Leibeigenen von den aufgehörenden Grossbesitzen gegen die städtischen Zentren, weil sie dort die Möglichkeit ihrer Existenz verloren hatten. Die Lebensmittel werden teurer und an den Grenzgebieten kann man nur zu hohen Wucherpreisen kaufen. Zur selben Zeit melden sich naturgemäss neue Aufnahmegebiete, als solche sind bedeutend: die Staate des Deutschen Reiches, Österreich, Mären, Böhmen und Polen. Als Hauptausfuhr-Artikel spielt das auf eigenen Füßen fortgetriebene Vieh eine grosse Rolle, wovon man Mitte des Jahrhunderts, laut der zur Verfügung stehenden Angaben in Wien während zehn Jahren eine halbe Million Rinder verkauft, d. h. gekauft hat. Zur Ausfuhr gelang noch in grosser Menge Talg, unausgearbeitete Tierhäute, Honig und Wachs, später auch bedeutende Menge Wein.

Den Markt und dessen Möglichkeit in den selbständig wirtschaftenden Leibeigenen-Dörfern, gerade so wie in den Städten nützte man natürlich aus, und die Märkte und Jahrmärkte, die aus dem Staupunkt des inneren Verkehrs entstanden und bemerkenswert sind, dienten denselben Zweck. Wir haben Kenntniss davon, dass die Transdanubischen Leibeigenen ausser Getreide, Wein und Vieh, auch Brot über die Grenze beförderten.

Die administrative Verwaltung der Städte und das Leiten des wirtschaftlichen Lebens ist in den Händen der Patrizier, die die beste Frucht der Erde ausnützen und in den entsprechenden westlichen Teilen des Landes erweitert sich schon der in den früheren Jahrhunderten begonnene Weinbau. Der besteht hauptsächlich in der Umgebung von Rust und Ödenburg wo cca auf fünftausend Hektaren 130--140 000 Hektoliter Wein gefechst wurde. Die

wichtigsten Weine waren der Furmint, der schwarze Burgunder und der Muskateler, voraussetzend deshalb, weil sie bedeutenden Handelswert vertraten in Folge dieser Eigenschaft, dass sie nicht trübe werden, und vielmals auch auf weiten Strecken beförderungsfähig waren und oft auch lange Wagenfahrten aushielten.

Der Handel: das Wucherkapital kann im allgemeinen keine grössere Gebiete erobern und in den sich erhaltenen Urkunden gibt es Verfügungen diesbezüglich, dass die gewerbetreibenden Zunftmitglieder nur dann Handel treiben konnten, wenn sie ihr Gewerbe nicht weitertrieben. Dies zu bekräftigen verfügen wir über zahlreiche Beispiele. Infolge der Feudalordnung kann sich ausser den Ständen, auf dem Lande, später in den Städten wegen des Zunftsystems das industrielle Kapital nicht entfalten. In den freien Städten aber entstehen solche Arten der Lohnarbeit, welche mit der Produktion im Zusammenhang stehen, z. B. Feldwächter, Weingärtner, Weinarbeiter, Feldhirt, usw.

Ein charakteristischer Beweis der präzisen Verrechnung ist die früher vorausgesetzte, aber mit nicht viel Daten unterstützte Behauptung die von vielen Seiten und mehrmals ausgearbeitete wirtschaftliche Geschäftsleitung der Stadt Ödenburg, daraus reichlich hervorgeht, dass die Stadt über bedeutende Güter, hauptsächlich Weingüter verfügte. So ist auch das Ödenburger Spital welches lange Jahre hindurch wahrscheinlich laut des letzten Willen der frühen Filantropen Besitzer zahlreicher Weingärten geworden ähnlich der städtischen Wirtschaft. Im übrigen enthält die Verrechnung auch aus der Erbschaft stammende Güter, — dies war aber damals üblich. Dieser Erbschaftsteil als Einnahmequelle sicherte die Tätigkeit des Spitals, war aber im Rahmen der städtischen Verwaltung zur Verrechnung verpflichtet. Der verantwortliche Rechenschaftsableger der in einem der „verordnender Spitalmaister“ des Spitals ist, ist Mitglied des inneren Rates, dem ähnlich wie den Pfarrern, der im Mittelalter gebräuchliche Titel „Herr“ gebührt. Dieser Begriff im Falle Ödenburgs, bedeutet auch, dass der Verwalter des Spitals aus den Reihen der Patrizier stammte und in dem mit Mauern umgebenen inneren Ödenburg wohnte. Das von den Kelten gegründete Scarabantia, welches man nur anfangs des III-ten Jahrhunderts neuentstehend nennen kann,

überlebt unter Antonius Pius die Verwüstung der Quaden und seit der zweiten Hälfte des XIII-ten Jahrhunderts verfügt diese berühmte mittelalterliche Stadt über ein Spital. Die Verrechnung des Spitals welche wir im originellen Text, dann in ungarischer Übersetzung publizieren werden, legt grösseren Wert auf den Weinbau, als auf die kranken Leute. Zurzeit ist es uns nicht möglich im Ödenburger Spital weder einen Arzt, noch einen Apotheker festzustellen. Desto mehr aber die Werkzeuge des Weinbaues anstatt der minderen Zahl der Lebensäusserungen bei der Krankenpflege. Eins aber ist klar, dass vom Ende des XII-ten Jahrhunderts an in den königlichen Diplomen erwähnten „Castrum Soprun“ oder „Villa Sopruniensis“ in bedeutenden Mengen Wein exportierte. Dieses Zeitalter hat Károly Mollay und Jenő Házy ausführlich ausgearbeitet, und aus ihren Angaben wissen wir, was für eine grosse Bedeutung im Leben der Stadt der Weinhandel und die damit zusammenhängenden Industriezweige verkörperten. Der in Fässer gefüllte Wein nimmt in Fuhrn seinen Weg gegen Norden, aufs Rheingebiet, nach Russland und Polen. Unterwegs werden die Wienkaravane, die den Wiener und Märischen Händlern gehören von den Detrekőer Herrn ausgeraubt. Menyhárt Balassa lauerte den Händlern auf und verlangte von ihnen regelmässige Maut. Laut der Aufzeichnungen zwischen 1566. V. 6. und 1567. III. 31. vergangenen 11 Monaten wurde aus dem Keller des städtischen Spitals 95 ½ „Emer“ Wein auf den Tisch des Österreichischen Kaisers und Ungarischen Königs geliefert. Es wäre nicht gleichgültig im Besitz weiterer Angaben den Weg des Ödenburger Weins auf der Landkarte zu verfolgen. Die Verrechnung von der die Rede ist, legt Zeugnis davon ab, dass das 1586-ste Jahr sorgsam verrechnet wurde und auch davon dass am Ende des wirtschaftlichen Jahres der Herr Spitalmeister eine Belohnung bekam für die durch einige Jahre hindurch getragene Amtswürde, dann für die Schaden die er während der Pestepidemie 1584—85 erlitten hatte, damals als er mit einer beträchtlichen Summe Geld schuldig blieb, damit aber auch die Formen eingehalten werden, hat die Rechnung „ein Er-samer Raht abgehörtt gelegt vnnnd fuer auffrecht erkhent.“

Diese Verrechnung ist ein kleiner Bruchteil des frühen sogenannten Spitalwesens, aber wenn dadurch die damalige Krankenpflege

auch nicht geklärt wird, bedeuten sie dennoch sehr wichtige berufliche Beiträge. Das Spital scheint im Dienste der Charitas und nicht in den der Krankenpflege zu stehen. Mit den bisher aufgearbeiteten Analogien steht das aber nicht im Gegensatz, so verhält sich das überall. Diese Daten werden aber nur in ihrer Umgebung in der Anschauung ihrer Zeit für den heutigen Mensch lebendig, so dass die vergangenen Zeiten als organische Teile unseres täglichen Lebens aufzufassen sind.

Hier folgt die Verrechnung des Ödenburger Spitalmeisters aus dem Jahre 1586.

(Rechnung.

Das Herrn Hans Hückhls Bürgers des inneren Rahts wohnend zu Oedenburg zur Zeit ernannter Spitalmeister was er deswegen empfangen und wieder ausgeben hat.)

Raittung.

Herren Hansen Hückhls Bürgers dess innern Rahts alhie zu Oedenburg vnnnd der Zeit verornder Spitalmaister was er derowegen empfangen und wiederumben ausgeben hat.

De Anno.
1586

(Az 1. lap vége. A 2. lap üres)

Emphang.

Anfangshlichen will ich denn Geldrest, welchen ich meinen Herren Vermueg gegebener 85. isten Jarigen Raittung bin zu uerraitten schuldig worden, hiemit in meinen

Empfang genohmen haben. Bevandtlichen drey hundert achczehen Pfundt Siben shilling Neunczehen Pfennig.

restat 318 Tal. 7 Sol. 19 Den.

Vermueg meiner fertigen Raittung ist herr Georg Meihssner von Cracav an denen erkauftten weinen Fünffhundert Neunundsechczig Taller dreÿ shilling zweundczwanzig ein halben Pfenning zubezczallen schuldig verbliben. Das hat er mir richtig gemacht und Paar zuegestellt. Thuet in geldt

711 Tal. 5 Sol. 22 $\frac{1}{2}$ Den.

Latus: 1030 Tal. 5 Sol. 11 $\frac{1}{2}$ Den.

(A 3. lap vége)

In vierdigen Wein bin ich Laut fertiger Raittung zuerraitten schuldig verbliben 77 $\frac{1}{2}$ Emer. Daruon verkhaufft ich dem Michel Pemmer von Schmidt Perg mit bewilligung herren Burgermaisters zwaÿ vass* mit No. 1 vnd 2 verczichnet beede 27 $\frac{1}{2}$ emer Halttundt. Jeden emer Per zwen Taller. Thuet so ich empfangen.

68 Tal. 6 Sol. Den.

* Az „s” az eredeti szövegben „ß”-nek felel meg.

Bleiben Also dieses weins zuuerraitten ligundt
50 Emer.

In heurigen Wein so dess verschinnen 85-isten
Jars erpaut worden bin ich zuuerraitten
schuldig verbliben 14 $\frac{1}{4}$ emer. Daruon hab
ich das vass mit No. 19 verczzeichnet, 12 $\frac{3}{4}$
emer Halttundt, durch Mertt Lanngen vnd
Niclasen Kern Jede Pindt Per 8 Den. aus-
zuleutgeben aufgethann, Weillen es aber
nichtausgangen; dreÿ Tag gewerdvnd das
vbrig einstifften, dann auch den armen
Leuthen auspeisen muessen. Haben sie mir
sie mir vber denn Vncosten nicht meher zue-
gesteldt

alss 12 Tal. 6 Sol. 12 Den.

Latus: 81 Tal. 4 Sol. 12 Den.

(A 4. lap vége)

Was das Väs1 wermuet Wein betrifft, welches
 $1\frac{1}{2}$ emer gehalten, ist solcher ausgerunnen
vund verdorben.

Sonst sein die Wein, welche dess 85-isten
Jars gewachsen, in dieser handfertiger Rait-
tung, aller dings verrait.

Dieses verschinnen 86-isten Jars, sein dem
Pflaczgrauen (!) bey Rein Vier vass mit Most,
welche 51 $\frac{3}{4}$ emer gehalten. Jeder emer
Per 3 Tal. Den. verkhaufft worden. Weillen
aber die $\frac{3}{4}$ nachgesehen, andPfieng ich fuer
berüerte 51 emer in geldt.

153 Tal. Den.

Von dem Schneider, welcher den Khrabaten
erschlagen vnd nach seiner erledigung in das
SPital ein Summa geldts hette sollen erle-
gen, endPfieng ich, in dem er solches wegen
seines Vnuermuegen von meinen herren Bitt-
weiss erlangt, 4 Taller

Facit 5 Tal. Den.

Latus: 158 Tal. Den.

(Az 5. lap vége, a 6. lap üres))

Emphanng vmb Schmalcz.

Erstlichen ver khaufft ich dem Blasÿ Lanngen
26 halb schmalcz Jede Per 10 Kreuzer

Facit 4 Tal. 2 Sol. 20 Den.

Dem Herren Hanns Schifer verkhaufft ich
8 halb vnd ain seidl schmalcz

Per 1 Tal. 3 Sol. 10 Den.

Der APoderkherin verkhaufft ich drey halb

Per 4 Sol. Den.

Einem armen Weib verkhaufft ich ein halbe

Per 1 Sol. 10 Den.

Dem Bernhardt Zimmerman verkhaufft ich
5 halb

Per 6 Sol. 20 Den.

Latus: 7 Tal. 2 Sol. Den.

(A 7. lap vége)

Dem Leonhardt Streicher verkhaufft ich
ein halbe schmalcz

Per 1 Sol. 10 Den.

Dem Niclass Khern verkhaufft ich 6 halb

Per 1 Tal.

Dem deutschen shuelmaister verkhaufft ich
4 halb

Per 5 Sol. 10 Den.

Dem Hannss Fewerer verkhaufft ich 12 halb

Per 2 Tal. Den.

Dem herren Lackhner verkhaufft ich 8 halb

Per 1 Tal. 2 Sol. 20 Den.

Latus: 5 Tal. 1 Sol. 10 Den.

(A 8. lap vége)

Emphang von den Spital Ackhern vnnnd Wisen.

Hannss Hennngst erlegt den Zinss von einem
Khrautackher in das SPital gehörig

2 Sol. Den.

Ambross Perkh vnnnd Peter Maurer erlegten
vonn einem Khrauckh (!) Ackher Zinss.

2 Sol. Den.

Matheuss Bross schuester erbot seinen ge-
wöndtlichen Jars Zinss.

2 Sol. Den.

Die Khlainwisen bey Kholmhof habe ich die-
ses Jar selbst gefexnet, secz darfuer den ge-
wöndtlichen Zinss.

2 Sol. Den.

Von der Wisen beim Poczman empfieng ich
Zinss.

2 Sol. Den.

Latus: 1 Tal. 2 Sol. Den.

(A 9. lap vége. A 10. lap üres)

Emphang der Zinss von dem Mairhoff vnd SPital Kheller.

Der Merttfleischhackherin ist das Zimmer in dem SPital Mairhof auf ein Jar Per Zehen Pfundt Pfenning verlassen worden. Weillen sie aber nur ein halb Jar darinen verbliben, empfieng ich fuer solches

5 Tal. Den.

Dieses Zimmer ist dem Khoczenmacher auf ein Jar, so sich khönfftige Ostern diss 87-isten Jars enden wierdt Per Zehen Pfundt Pfenning verlassen worden, hab von Ime auf das halb Jar empfangen

5 Tal. Den.

Die vbrigen 5 Tal. Den. aber Wierdt khonnftiger SPitl maister Zu ende dess Jars wissen einzubringen

Latus: 10 Tal. Den.

(A 11. lap vége)

Dem Anndre Zingiesser ist das Zimmer in dem SPital Kheller Jarlichen Per 8 Tal. Den. verlassen worden, erlegt derowegen fuer das 4. 5. vnd 86-isten Jar in dem er laut fertiger Raittung 4 Tal. Den. bezaldt.

20 Tal. Den.

Dieses Zimmer ist ime wiederumben auf ein Jar, so sich khönnftige Weinachten dieses 87-isten Jars enden wierdt, vmb gehörnten Zinss verlassen worden.

Latus: Per se

(A 12. lap vége)

Emphanng in Geldt vnd Salcz von der Maut im Creuczhoff.

No. 1. Von dem ersten Tag Januars dess 86-isten biss wiederumben auf denn ersten ernentes Monats diss 87-isten Jars hab ich Vermueg besligundter Zettl vonn der Maut im Creuczhof im geldt empfangen

116 Tal. 5 Sol. 16 Den.

In Salcz empfieng ich Laut ernenter Zettl

178 Khueffen

Latus: Geldt vnnnd Salcz Per se.

(A 13. lap vége)

Emphang in Trait.

Zu vnnnderhaltung der Armen Leuth in dem
SPital hab ich auss gemainer Stadt Trait-
casten dieses verschinnen 86-isten Jars ver-
mueg Zetl empfangen

5 Mutt 1 meczen
waicz vnnnd Khorn.

Summa dess Emphanngs in geldt. thuet.

1430 Tal. 4 Sol. 19 $\frac{1}{2}$ Den.

(A 14. lap vége)

Folgen hierauf Allerley Gemaine vnnnd Nottwendige
Ausgaben.

Erstlichen Will ich die Zehen Taller, Welche
mir meine Herren ein Ersamer Raht denn
7 Tag February dieses 86-isten Jars wegen
meiner bemüehung vnnnd in andereweeg bewil-
liget haben, in diese mein Aussgab stellen

Facit 12 Tal. 4 Sol. Den.

Am fasten Jarmarckht ernentes 86-isten Jars
khauftt ich von einer Newstetterin in das
SPital 200 Häring Jedes Per 18 Sol. Den.

Facit 4 Tal. 4 Sol. Den.

Sodem hab ich alte Zerbrochene sechten
Khesl vmb ein Neuen ausgedauscht vnnnd in
gelde ausgeben

3 Tal. 1 Sol. 9 Den.

Vmb ein Sechtenschaff gab ich 2 Sol. 24 Den.
vnd vmb ein Puschen hauen helb 1 Sol. Den.

Facit 3 Sol. 24 Den.

Latus: 20 Tal. 5 Sol. 3 Den.

(A 15. lap vége)

Zu notturfft der SPitalweingartten khaufft
ich 8 neue hauen Jede Per 2 Sol. 15 Den.

Facit 2 Tal. 4 Sol. Den.

Denn dritten Tag Marty ist der Rauchfang-
kherer in denn SPital gestorben, khaufft dem
selben zu einem Vberthan 3 eln Leinbat Jede
Per 24 Den vnnnd gab dem Todtengraber vnnnd
denen so Ine getragen 2 Sol. Den.

Facit 4 Sol. 12 Den.

Denn 6 diss hab ich auss Beueleh meiner her-
ren dem Tuechscherer gesellen welcher wegen
herren Matheusen Kheinis gefanngen gelegen
auf sein Supplicieren 6 Taller

Facit 7 Tal. 4 Sol. Den.

Denn 10 diss ist ein khranckher schreiber in das SPital khommen vnnnd denn 14 diss darin gestorben. Khaufft Ime zu einem Vberthan 3 eln Leinbat. Jede Per 27 Den. gab dem Todtengraber vnd denen so Ine getragen 2 Sol. Den.

Facit 4 Sol. 21 Den.

In die SPitalkirchen khaufft ich zu wien in beysein herren Schifers 2 Talenta wachskherzen

Per 6 Sol. Den.

Latus: 11 Tal. 7 Sol. 3 Den.

A 16. lap vége)

Denn 17 Martý Zalt ich vonn dem Rauchfang in dem SPital zukheren.

24 Den.

Auss Beuelch meiner herren gab ich des Pauln Fleishackers Holden welchen man wegen seiner bösen Khranckheit nicht in das SPital nehmen wollen

2 Tal. 4 Sol. Den.

Einem Zimmerman welcher in das SPital khommen vnd alda denn Leczten Martý gestorben, khaufft ich zu ainem Vberthan 3 eln Leinbat. Jede Per 24 Den. Vnnnd gab dem Todtengraber vnd denen so in getragen 2 Sol. Den.

Facit.4 Sol1 2 Den.

Vmb Zwiffel, Gabess vnd Murckhen samen
gab ich

3 Sol. Den.

Dem herren Lackhner gab ich das er die Mon-
stranczen in die SPitalkirchen gehörig, hat
bessern lassen

4 Tal. Den.

Latus: 7 Tal. 4 Sol. 6 Den.

(A 17. lap vége)

Der Khüehalterin in der Schlippergassen
gab ich das sie Neun Khüen in den Meullern
geraumbt

3 Sol. 18 Den.

Denn 16 Maÿ ist die Altt Wendlin gestorben.
Khaufft Ier zu ainem Vberthann 3 ein Lein-
bat Jede Per 27 Den. gab dem Todtengraber
vnd denen so sie getragen 2 Sol. Den.

Facit 4 Sol. 21 Den.

Dem Teuchtmaister Zalt ich 53 Tagwerch zu
10 Khreuczer das er denn graben bey der
SPitlwisen von neuen gemacht hat.

Facit 8 Tal. 6 Sol. 20 Den.

In das SPital khaufft ich denn armen Leuthen
ein Meczen Gerst Prein Per 1 Tal. 2 Sol. vnnnd
ein Viertl Arbeiss Per 5 Sol. Den.

Facit 1 Tal. 7 Sol. Den.

Denn 17 Juny khaufft ich Inen alhie auf denn
Placz von einem Behaimb ein Meczen Arbeiss

Per 2 Tal. Den.

Latus: 13 Tal. 5 Sol. 29 Den.

(A 18. lap vége)

Dem Simon Maurrer gab ich vonn dem Prunn
in dem SPital Mairhof zu raumen.

1 Tal. Den.

Dem Hannss Dobler Zimmerman Zalt ich 9
Tagwerch zu 12 Khr. das er Zu ernentenn
Prunn ein Prunnschloss, Dann auch in die
stuben darain der Khoczenmacher wohnt ein
neve Thür vnnnd gestell gemacht hat

Facit 1 Tal. 6 Sol. 12 Den.

Denn Armen Leuthen khaufft ich in das SPI-
tal am Marckht Margaretha 30 eIn Leinbat
Jede Per 22 Den.

Facit 2 Tal. 6 Sol. Den.

Sodem khaufft ich Zwayhundert verschlag-
negl Per 1 Sol. 18 Den. vnnnd hundert Lat-
tennegl Per 1 Sol. Den.

Facit 2 Sol. 18 Den.

Den 19 July ist ein altes Weib in dem SPi-
tal gestorben gab dem Todtengraber vnd denen
so sie getragen

2 Sol. Den.

Latus: 6 Tal. 1 Sol. Den.

(A 19. lap vége)

Der Weinczettlin im SPital Mairhof zur
Herberig zalt ich das sie denn armen Leuthen
vnd Khindern ettliche Pfaidten vnnnd gathia
gemacht hat

2 Sol. Den.

Vmb Ruebsamen zum SPital gab ich

2 Sol. Den.

Denn 23 Augusti ist die Felberin im SPital
gestorben, gab dem Todtengraber vnnnd denen
so sie getragen

2 Sol. Den.

Denn 9 Septembris ist ein armer Mensch
welcher vonn Wolffs herauf gefuert worden
im SPital gestorben, gab dem Todtengraber
vnn denen so In zur erden getragen

2 Sol. Den.

Vonn dreÿen Sawen gab ich zu schneiden

2 Sol. 12 Den.

Latuÿ: 1 Tal. 2 Sol. 12 Den.

(A 20. lap vége)

In das SPital hab ich zweÿ fuerder Khrautl
fuehren lassen secz vonn einem 18 Den vnn
gab alsdann daruon einzuschneiden 4 Sol. Den.

Facit 5 Sol. 6 Den.

Denn 22 Octobris khaufft ich alhie von einer
Khrabatin Hiersch Prein

Per 6 Sol. Den.

Vmb zweÿ Duczet Leffl gab ich

24 Den.

Vonn dem Rauchfangg zalt ich zukheren

24 Den.

Vmb zwo Windtschauffeln zum Maisch gab
ich auch

24 Den.

Denn Leczten diss khaufft ich alhie vonn
einem Mülner ain Viertl gers Prein

Per 4 Sol. 24 Den.

Latus: 2 Tal. 2 Sol. 12 Den.

(A 21. lap vége)

Auss Beuelch meiner herren hab ich einem
Khrumpen Mann, Welcher ein zeitlang vor
dem SPital gesessen gehen Wolffs* fűhren
lassen, gab zu Lohn 2 Sol. Den. vnnd zu ainer
zeherung 4 Sol. Den.

Facit 6 Sol. Den.

Dem 5 Nouember ist ein Weib mit nahmen
Khunigundt im SPital gestorben, khaufft Ier zu
einem Vberthann 3 eln Leinbat Jede Per 27
Den, vnnd gab dem Todtengraber auch denen
sc sie getragen 2 Sol. Den.

Facit 4 Sol. 21 Den.

* Balf

Alhie auf dem Placz khaufft ich zum SPital
ein fuerder Rottfehrene Laden

Per 1 Tal. 5 Sol. 12 Den.

Vmb Strickh zu denn Khüen gab ich

1 Sol. 6 Den.

Am Marckht Elisabethae khaufft ich ein
Potting

Per 6 Sol. 15 Den.

Latus: 3 Tal. 7 Sol. 24 Den.

(A 22. lap vége)

Jeczth gehörtten Marckht khaufft ich den armen
Leuthen in das SPital abermallen 30 ein
Leinbat Jede Per 26 Den. Vnnd gab vonn ett-
lichen Pfaidten, Lejlachen vnnd gathien zu
machen 2 Sol. Den.

Facit 3 Tal. Den.

Einem Pindtergesellen, welchen ich wegen
vass gehen Khirchschlag dieselben zubestellen
geschieckht, gab ich

2 Sol. Den.

Vonn dem Rauchfangg gab ich zu kheren

24 Den.

Dem Sawhaldter in der Schlippergassen gab
ich das er Acht Sawviech vonn Mittfasten
biss auf Martini gehalten

7 Sol. 2 Den.

Einem haldter welcher ernentes Saw Viech
8 wochen in den Eicheln gehalten, gab ich
wochentlich von Zwäyën 9 Den.

Facit 1 Tal. 1 Sol. 18 Den.

Latus: 5 Tal. 3 Sol. 14 Den.

(A 23. lap vége)

Denn 3 Decembris khaufft ich denn Armen
Leuthen von einem Behaimb alhie ein Meczen
Arbeiss Per 14 Sol. 12 Den. vnnd von dem
Melchior Perkhen ein halben Meczen gers-
Prein Per 6 Sol. Den.

Facit 2 Tal. 4 Sol. 12 Den.

dreÿ*

Vmb aintauesent schindl negl gab ich

1 Tal. 2 Sol.

Den.

Denn 20 Decembris gab ich vonn dem Rauch-
fangn zukheren.

24 Den.

Denn 8 Tag January dieses 87-isten Jars ist
ein dirn in dem SPital gestorben, gab dem
Todtengraber vnnnd denen so sie getragen

2 Sol. Den.

Dem Khüehaldter welcher das Viech zum SPi-
tal gehörig dieses verschinnen 86-isten Jars
gehalten hab ich nach Abraitung geben

4 Tal. Den.

Latus: 8 Tal. 1 Sol. 6 Den.

(A 24. lap vége)

Dem Maister Lorenczen glaser zalt ich das
er die Fenster in dem SPital gebessert hat

1 Sol. 26 Den.

Dem Simon Maurer gab ich das er die SPi-
talstuben vnnnd Vorhauss gewest hat

2 Sol. 24 Den.

* Javítva aintaused-ból dreytaused-re.

Das Trait welches dieses verschinnen 86-
isten Jars in dem SPital verbraucht worden,
hab ich mit 10 fuehren an die Müll vnd wieder-
umben haimb fuehren lassen, secz von einer
3 Sol. Den.

Facit 3 Tal. 6 Sol. Den.

Den Armen Leuthen khaufft ich vier Khoczen
Jeden Per 10 Sol. Den.

Facit 5 Tal. Den.

Vonn denn fenstern in dem Zimmer darinnen
der Khoczenmacher wohnt, zalt ich zubessern
6 Sol. 12 Den. vnnnd von dem Ofen 1 Sol.
15 Den.

Facit 7 Sol. 27 Den.

Latus: 10 Tal. 2 Sol. 17 Den.

(A 25. lap vége)

Von 12 Rabischen zu denn Weinzettln vnnnd
vonn 5 grossen zu dem fleisch zalt ich zu-
machen

3 Sol. 18 Den.

Denn 16 Tag Decembris dieses verschinnen
86-isten Jars, erlegt ich meinen herren einem
Ersamen Raht vermueg quittung auf das
No. 3. Rahthaus

200 Tal. Den.

Denn ersten tag Februarÿ dieses 87-isten
Jars ist die altte Christina welche herr Stadt-
schreiber in das SPital gebetten, Todtes
verschieden. Khaufft Ier zu ainem Vberthan
3 eln Leinbat Jede Per 24 Den. Vnnd gab dem
Todtengraber vnnd denen, so sie getragen
2 Sol. Den.

4 Sol. 12 Den.

No. 4. Denn 7 diss hab ich in beÿsein herren Simon
Stainpergs mit Maister Philippen Hurnauss
schmidt was er zu notturfft dess SPitals gear-
beit abgerait, hat vermueg seines Ausszugs gear-
bracht 7 Tal. 7 Sol. 10 Den. Aber ime nicht
mehr bezaldt

dann 7 Tal. Den

Latus: 208 Tal. Den.

(A 26. lap vége)

No. 5. Maister Leonhartt Proczner Schlosser hat
vermueg seines Ausszugs zum SPital gearbeit
Per 1 Tal. 6 Sol. 18 Den. Aber ime in beÿsein
herren Stainpergs nicht mehr bezaldt

dann 1 Tal. 6 Sol. Den.

No. 6. Dem Maister Benedict Schuester zalt ich
Laut seines Ausszugs vmb schuech die er
in das SPital gemacht

1 Tal. 7 Sol. 2 Den.

Mitt Maister Pauln Pindter ist in beysein
herren Stainpergs was er zu notturfft dess
SPitalss gearbeit, abgerait worden, hat ver-
mueg seines Ausszugs gebracht 72 Tal. 1 Sol.
No. 7. 4 Den. Aber nicht mehr bezaldt

Allss 71 Tal.

Den.

Dem Blasÿ Lanngen zalt ich in beywesen er-
rentes herren Stainpergs vmb allerley gewürcz
so vermueg seines Ausszugs zu notturfft der
No. 8. Armen leut genohmen worden.

7 Tal. 4 Sol. 7 Den.

Latus: 82 Tal. 1 Sol. 9 Den.

A 27. lap vége)

Dem Anndre Nisl Vasszieher zalt ich vermueg
seines Ausszugs was er in dem SPital Kheller
No. 9. gearbeit

1 Tal. 1 Sol. 6 Den.

Dem herren Stefan in dem SPital khaufft
ich zu einem Chorrockh 17 $\frac{1}{2}$ eln Leinbat
Jede Per 17 Khreuczer. Vnnd gab der Pinder-
terin in dess herren Hansen Benefitium gegen
der Lateinischen schuel Vber zumachen, in
dem sie auch die Khnitt darzu gebe 3 Taller.

Facit 8 Tal. 5 Sol. 20 Den.

Die Khöchin in dem SPital diennt von dem
Fasten Jarmarckht dess 86-isten biss wie-
derumben auf ernente Zeit diss 87-isten Jars.
Ier besoldung ist so sie von mir empfangen
7 Tal. 4 Sol. Den. Vnnd gab Ier auss Beuelch
meiner herren zu einer besserung 2 Tal.
4 Sol. Den.

Facit 10 Tal. Den.

Denn Armen Leuthen khaufft ich abermallen
Hiersch Prein

Per 5 Sol. Den.

Latus: 20 Tal. 3 Sol. 26 Den.

(A 28. lap vége)

Am Fasten Jarmarckht dieses 87-isten Jars
khaufft ich in das SPital Hefen

Per 4 Sol. Den.

Latus: per se

(A 29. lap vége)

Ausgab vmb Fleisch so diss 86-isten Jars versPeist
worden.

Vonn denn 20 Januario dieses Jars biss wie-
derumb auf Ostern, hab ich von denn Flei-
schackhern Vermueg Rabisch inn Rindtfleisch
genohmen, fünff Centen vnnd 82 Pfundt.
Jedes Per 7 Den.

Facit 16 Tal. 7 Sol. 24 Den.

Denn 15 Tag Martÿ khaufft ich vom Georg
Fleischhackher zum Wolffs in beÿsein Her-
ren Thoman Franckhen 44 tal Rindtfleisch
Jedes Per 7 Den. vnnd gab ime fuer das
gereg vnd fleckh 6 Sol. Den.

Facit 2 Tal. 8 Den.

Vonn Ostern biss auf Johanni hab ich ver-
mueg Rabisch vonn den Fleischackhern alhie
in Rindtfleisch genohmen 8 Centen 3 talenta
zu 7 Den.

Facit 23 Tal. 3 Sol. 11 Den.

Latus: 42 Tal. 3 Sol. 13 Den.

(A 30. lap vége)

Von Johanni biss auf Martini ist den Armen
Leuthen vonn denn Fleischackhern laut
Rabisch in Rindtfleisch genohmen worden 16
Centen vnnd 82 Pfundt Jedes Per 6 Den.

Facit 42 Tal. 12 Den.

Von Martini diss 86-isten biss auf denn 13 Tag
Februarÿ dieses 87-isten Jars Namb ich vonn
den Fleischackhern alhie 11 Centen vnnd
25 talenta Rindt fleisch das Pfundt Per 7 Den.

Facit 32 Tal. 6 Sol. 15 Den.

Durch das ganncze Jar hab ich denen Armen
leuthen Laut Rabisch Khastrauen fleisch
genohmen zwen Centen vnnd 94 Pfundt zu
7 Den.

Facit 8 Tal. 4 Sol. 18 Den.

Latus: 83 Tal. 3 Sol. 15 Den.

(A 31. lap vége)

Ausgab vmb Visch.

Vonn dem 7 Februario biss auf denn Leczten
Junÿ dieses verschinnen 86-isten Jars hab ich
zu vnderhaltung der Armen Leuth in dem
SPital vmb Visch ausgeben

1 Tal. 6 Sol. 12 Den.

Vonn dem ersten Julij biss auf den Leczten
Septembris khaufft ich denn armen Leuthen
Visch

Per 1 Tal. 1 Sol. 24 Den.

Vonn dem ersten Octobris dess 86-isten biss
auf denn 13 februario dieses 87-isten Jars
hab ich denn Armen Leuthen vmb Visch
geben

2 Tal. 5 Sol. 3 Den.

Latus: 5 Tal. 5 Sol. 9 Den.

(A 32. lap vége)

Ausgab wegen der Wisen zum SPital gehörig.

Dem Veith Cainraden vnnnd seinen Handt-
gesellen zalt ich vonn der SPitlwisen vnnnd
vonn dem Wisfleckhlein in Zieglwissnen
abzumähen

4 Tal. 4 Sol. Den.

Dieses heÿ hab ich in dreÿen tagen mit 24 Per-
sonen welche auch auf vnnnd ab laden hel-
ffen, auffangen lassen, zalt ainer 24 Den.
Vnnnd secz des tags fuerlohn 4 Sol. Den.

Facit 4 Tal. 1 Sol. 18 Den

Vonn der Wisen zu Agendorf welche vonn der
Träxlerin herkhumbt, hab ich zu mähen, auf-
zuheben vnnnd fuerlohn bezzaldt.

6 Sol. Den.

Latus: 9 Tal. 3 Sol. 18 Den.

(A 33. lap vége)

Weingartarbeit

In dem grossen Ranusch hab ich zum Blat
4 tagwerch grueben lassen, fuer Jedes bezzaldt
1 Sol. 6 Den. darczur ein Erdtragerin gehabt
der selben geben 24 Den.

Facit 5 Sol. 18 Den.

In dem Khlaussner vnnnd Khlain Stainer Liess
ich 9 tagwerch zum Blat grueben vnnnd 2
tagwerch erdt eintragen. Zalt Inen wie gehört

Facit 1 Tal. 4 Sol. 12 Den.

In dem Frettner sein 3 tagwerch zum Plat
gruebt worden, fuer aines bezzaldt 1 Sol.
6 Den. vnd gab ainer Erdtragerin 24 Den.

Facit 4 Sol. 12 Den.

In diesen Weingarten khaufft ich 1000 Feich-
tene steckhen Per 14 Sol. Zaltt daruon zu
sPiczen 12 Den. vnnd zuführen 2 Sol. Den.
Einczutragen vnd aufzuschlagen 1 Sol.
6 Den.

Facit 2 Tal. 1 Sol. 18 Den.

Latus: 5 Tal. Den.

(A 34. lap vége)

Weinczetln.

Dem Peter Steczer beÿ dem Jacob Balbierer
zur Herberg halt ich das er denn weingartten
in der Khäsuppen zu aller gebüerlichen Arbeit
gepaut hat

39 Tal. Den.

Vonn dem hauen Zeug Zalt ich zu sPiczen

24 Den.

Georg Mader hat denn Khlaussner zu aller
arbeit gepaut Per 25 Tal. denn Eissner Per
16 Tal. vnnd Khlain Stainer Per 6 Tal.

Facit 47 Tal. Den.

Vonn den hauen vnnnd Khästen zalt ich zu
sPiczen

2 Sol. 4 Den.

Anndre Krampper auf der Widen hat denn
grossen Stainer gepaut Per 20 Tal. denn
Weittengrundt Per 16 Tal. 4 Sol. vnnnd denn
Khlain Ranusch Per 8 Tal. Den.

Facit 44 Tal. 4 Sol. Den.

Latus: 130 Tal. 6 Sol. 28 Den.

(A 35. lap vége)

Vonn den hauen vnnnd Khästen welche zu
ieczternenten weingartten gebraucht worden
zalt ich zu sPiczen

1 Sol. 10 Den.

Lorencz Maurer hat beede Newperger zu
aller gewöndtlichen Arbeit gepaut

Per 26 Tal. Den.

Vonn dem hauen Zeug Zalt ich zu sPiczen

12 Den.

Vlrich Straubinger hat denn Frettner gepaut

Per 19 Tal. Den.

Von denn hauen zalt ich zu sPiczen

12 Den.

Mattheuss Eitter vnnnd Mertt Leiner beede im
SPital Mairhof zur herberig, haben denn Stey-
ger gepaut

Per 23 Tal. Den.

Vonn dem hauen Zeug Zalt ich zu sPiczen

21 Den.

Latus: 68 Tal. 2 Sol. 25 Den.

(A 36. lap vége)

Christoff Haiden hat denn grossen Ransch
zu aller gebüerlichen arbeit gepaut

Per 13 Tal. Den.

Vonn denn hauen hab ich SPiczgeldt be-
czaldt

12 Den.

Georg Prassman hat denn SawPrunner gepaut

Per 9 Tal. Den.

Vonn denn hauen Zalt ich zu sPiczen

4 Den.

Dem Michel Schratt hab ich denn Poczman
Per 11 Tal. Den. zu Pawen angedingt, Nach-
dem er aber denselben trewlich vnnd vleissig
gearbeit, gab ich ime zu ainer besserung 4 Sol.
Den. thuet mein Ausgab

11 Tal. 4 Sol. Den.

Vonn denn hauen Zalt ich zu sPiczen

6 Den.

Latus: 33 Tal. 4 Sol. 22 Den.

(A 37. lap vége)

Veith Cainradt im Mairhof zur Herberig hat
den Kholmperg zu aller nottwendigen arbeit
gePaut

Per 8 Tal. Den.

Vonn dem hauen Zeug Zalt ich zu sPiczen

8 Den.

Michel Radt zu Agendorff hat den Khogl da
selbst gePaut so er empfangen

Per 5 Tal. 4 Sol. Den.

Von denn hauen zalt ich SPiczgeldt

6 Den.

Ausgab auf dess Rauschers Weingarten.

Dess Rauschers weingartten hab ich mit
14 tagwerch abschneiden lassen, fuer Jedes
bezaldt 1 Sol. 6 Den.

Facit 2 Tal. 24 Den.

Die Reben hab ich mit 3 tagwerch aufkhlau-
ben lassen, fuer aines bezaldt 24 Den.

Facit 2 Sol. 12 Den.

Latus: 15 Tal. 7 Sol. 20 Den.

(A 38. lap vége)

Denn Poczman, Cainrat Perg vnd Creucz-
weingarten hab ich mit 20 tagwerch hauen
lassen, fuer Jedes bezaldt 1 Sol. 6 Den.

Facit 3 Tal. Den.

Darinnen hab ich 2 tagwerch steckhen lassen
schlagen darfuer beczaldt

2 Sol. 12 Den.

In diesen Weingarten hab ich 15 tagwerch
Pindten lassen. Jedes Per 24 Den.

Facit 1 Tal. 4 Sol. Den.

So hab ich auch dieselben mit 8 tagwerchen
rauffen vnnnd aufrichten lassen. Jedes Per
24 Den.

Facit 6 Sol. 12 Den.

Zu notturfft dieser vnnnd voremeldter SPital
weingartten hab ich dieses verschinnen 86-
isten Jars zu vnnndterschidtlichen Zeitten
vnd Kheuffen vmb schab ausgeben.

15 Tal. 1 Sol. 18 Den.

Latus: 20 Tal. 6 Sol. 12 Den.

(A 39. lap vége)

In vorbemeldten Weingartten samentlich, hab ich mit Siben tagwerch denn Weinperen Raumen vnd die vmbgefallenen steckhen wieder aufschlagen lassen, fuer aines bezcaldt 1 Sol. 6 Den.

Facit 1 Tal. 12 Den.

Latus: Per se

(A 40. lap vége)

Ausgab vmb Vässer.

Vonn dem Hannss Maurrer Pindter zu Khirschschlag khaufft ich hundert emer neue Vass, Jeden Per 12 Khreuczer

Facit 20 Tal. Den.

Vonn Niclass Nemeschen alhie khaufft ich ein Väsl so 9 emer gehalten. Jeden emer Per 20 Khreuczer

Facit 3 Tal. Den.

Von dem herren Stadtcamerer alhie khaufft ich dreÿ Vass, deren aines darundter 32 emer hiege mass gehalten, Jeden emer Per 26 Khreuczer. dann auch 2, so 31 emer wienermass gehalten den emer Per 15 Khr. deutschgeldt. thuet also die Ausgab wegen der Ausgab dess deutschen geldts der 2 Vässer

22 Tal. 1 Sol. 6 Den.

Latus: 45 Tal. 1 Sol. 6 Den.

(A 41. lap vége)

Vonn CasPar Pindter zu Khirchschlag khaufft
ein Väs1, welches 7 ½ emer gehalten Jeden
emer Per 18 Khreuczer

Facit 2 Tal. 2 Sol. Den.

Latus: Per se

(A 42. lap vége)

Ausgab aufs Lesen, Pressen, fuerlohn vnd derselben
Notturfftten.

In denn SPital1 weingartten hab ich mit 10
Lesern vnnnd zweyÿen Puttenträgern auss
brechen lassen, zalt einem Leser 12 vnd einem
Puttenträger 16 Den.

Facit 5 Sol. 2 Den.

Haben ausgebrochen 12 emer Maisch, gab
vom emer zu führen 12 Den.

Facit 4 Sol. 24 Den.

Dieser Maisch ist in zweyÿen tagen abge-
Prest worden zalt dess tags 16 Den.

Facit 1 Sol. 2 Den.

Darauss ist Lautters worden 9 ½ emer

Latus: 1 Tal. 2 Sol. 28 Den.

(A 43. lap vége)

Die weingartten samentlich welche diss Jar
zum SPital gefexnet, sein mit 367 Lesern
95 Puttentrager vnnnd Mostlern abgelesen
worden. Zalt ainem Leser 12 Den. Dem Put-
tentrager vnnnd Mostler zu 16 Den.

Facit 24 Tal. 5 Sol. 14 Den.

Darauss hab ich mit ainer 12 emerigen laidt
44 fuehren gethann, Georg Peckh mit ainer
9 emerigen Laidt 15 fuehren vnnnd Niclass
Nemesch mit ainer 9 emerigen laidt 2 fuehren.
Obwollen aber alle laidt nicht alzeit voll ge-
west so hab ich doch dieselben wie gebreu-
chig fuer voll bezallen müessen vom emer
12 Den. bringen also diese Laidt 68r emer

Facit 34 Tal. 12 Den.

Dieser Maisch ist durch Greger Mader vnnnd
seinem handtgesellen mit 76 tagwerch abge-
Prest worden. Zalt dess tags 16 Den.

Facit 5 Tal. 16 Den.

Latus: 63 Tal. 6 Sol. 12 Den.

(A 44. lap vége)

Ernentenn Pressern hab ich nach alttem ge-
brauch ein Pressgannss geben lassen welche ge-
stanndten 7 Sol. 15 Den. vnnnd gab Inen zu
einem Padtgeldt 24 Den.

Facit 1 Tal. 9 Den.

Einem Lessmaister welcher die Leser auf-
genohmen vnnnd auf sie Achtung gehabt, gab
ich

1 Tal. Den.

Zu Abstrebung der newen vass khaufft ich
Prandtwein

Per 6 Sol. Den.

Von dem Sawprunner zum SPital gehörig zalt
ich zettlgeldt 12 Den. vnd von dess Rauchers
auch 12 Den.

Facit 24 Den.

Vmb ZaPffenn hab ich geben

6 Den.

Latus: 2 Tal. 7 Sol. 9 Den.

(A 45. lap vége. A 46. lap üres)

Huettgeldt.

Vonn der Khäsuppen zalt ich das gewöndlich huettgeldt	1 Sol.	10 Den.
Vonn Frettner		20 Den.
Vonn Khlaussner	1 Sol.	Den.
Vom SawPrunner	1 Sol.	Den.
Vom weittengrundt		20 Den.
Vonn Cissner		10 Den.
Vom Steÿger		20 Den.
Vonn zweÿen Stainern vnnnd Ranusch	1 Sol.	15 Den.
Von zweÿen Newpergern		20 Den.
Vom KholmPerg		10 Den.
Vom Poczman		10 Den.
Vom Khogl		6 Den.

Latus: 1 Tal.   21 Den.

(A 47. lap vége)

Rauschers Weingarten.

Vom dem SawPrunner zalt ich huettgeldt	6 Den.
Vom Poczman	3 Den.
Vom CainratPerg	3 Den.
Vom Creuczweingarten	3 Den.
Vom Pelttes Paumgarten	5 Den.
Vom Tuttloss	3 Den.

Denen huettern welche dieses Jar Lenger
alss sonsten wegen der SPitalweingarten in
der huet bleiben müessen gab ich zu ainem
Trinckgeldt

4 Sol. Den.

Was die steckhen welche wegen Khelkten
nicht haben müegen geczogen werden, betriff
wierdt khönnftiger SPitalmaister darauf ge-
dacht sein.

Latus: 4 Sol. 23 Den.

(A 48. lap vége)

Ausgab vmb Prenholz vnnnd derselben Fuehren.

Dieses verschinnen 86-isten Jars hab ich zu
notturfft dess SPitals durch die weinczettln
daselbst zu dreÿenmallen 80 Khlafter holcz
hackhen lassen vnnnd Inen vonn einer bezaldt
24 Den.

Facit 8 Tal. Den.

Dieses holcz hab ich mit meinem zug in das
SPital fűhren lassen, secz vonn einer Khlafter
10 Khreuczer

Facit: 13 Tal. 2 Sol. 20 Den.

Latus: 21 Tal. 2 Sol. 20 Den.

A 10. lap vége. Az. 50. lap üres)

Ausgab vom Salcz vnd wohin daselb khommen.

Vermueg meiner fertigen Raittung bin ich in Salcz zu uerraitten schuldig verbliben zwo Khueffen, die sein hernoch zu Vnnderhaltung der Armen Leuth in dem SPital aufgangen

2 Khueffen.

Dieses verschinnen 86-isten Jars hab ich wie in meinem Empfang zu sehen von der Maut im Creuczhof eingenommen 148 Khueffen salcz. Daruon hab ich in gemainer Stadt Salcz-camer erlegt 84 Khueffen, Vnnd in dem SPital sein allenthalben verbraucht worden 62 Khueffen. Bleiben noch zuerraitten.

2 Khueffen

(Az 51. lap vége. Az 52. lap üres)

Ausgab der Emphanngen Wein so dieses 86-isten Jars verspeist worden

Das väsl wein mit No. 3. verczzeichnet 5 $\frac{1}{2}$ emer halttundt welches vermueg meiner 85-isten Jarigen Raittung denn andern tag February angeczapftt worden ist biss auf denn 24 diss zur AusPeiss aufgangen,

5 $\frac{1}{2}$ Emer

Denn 25 February diese 86-isten Jars hab ich von dem herren Schifer vnd herren Polani auss denn zehendt wein empfangen 4 vasl mit No. 4., 5., 6. und 7. verzeichnet 21 $\frac{3}{4}$ emer halttundt. die sein den 26 tag diss angezapft, vnd biss auf denn Leczten May zur einstift vnd AusPeiss aufgangen

21 $\frac{3}{4}$ Emer

Denn Leczten May empfieng ich von herren StadtCamerer auss dem Traitcasten Kheller 3 vasl wein mit No. 9., 31. vnd 32 verzeichnet, im Summa 24 $\frac{1}{4}$ emer halttundt. die sein von dem ersten Juny biss auf den 2 Octobris AusSpeist vnd eingestift worden

24 $\frac{1}{4}$ Emer

(Az 53. lap vége)

Denn 12 Octobris ist das vasl Most 9 $\frac{1}{2}$ emer halttundt welches wie zuor gehört ausgebrochen worden biss auf denn 22 Nouembris zur AusPeiss dann auch in dem Lesen vnd Pressen aufgangen

9 $\frac{1}{2}$ Emer Most

Denn 23 Nouembris ist abermallen ain vasl Most mit No. 25 verzeichnet 9 $\frac{1}{2}$ emer halttundt biss auf denn 17 Decembris AusgesPeist vnd eingestift worden.

9 $\frac{1}{2}$ er Em

Denn 18 Decembris diss 86-isten biss wieder auf denn 14 Januarÿ dieses 87-isten Jars ist ein vasl heuriger Wein mit No. 28 verczachnet 6 $\frac{1}{4}$ emer halttundt, zur AusPeiss vnnnd einstiftt aufganngen.

6 $\frac{1}{4}$ Emer

Von denn 15 Januarÿ biss auf denn 10 Februarÿ dieses 87-isten Jars ist ein vasl wein mit No. 30 verczachnet 5 $\frac{1}{2}$ emer halttundt AufgesPeist vnnnd eingestiftt worden.

5 $\frac{1}{2}$ Emer

Az 54. lap vége)

Denn 11 Februarÿ ist ein vasl wein mit No. 31 verczachnet 5 emer halttundt zur SPEiss vnnnd einstiftt angeczapftt worden, vnd zum thail noch verhandden. Wierdt khönfttiger SPitalmaister wie lanngeswerdt, wissen einzustellen.

(Az 55. lap vége)

Wein so dis. 86-isten.

Jars erpaut worden.

1		12	$\frac{3}{4}$
2		14	$\frac{1}{4}$
3		12	$\frac{1}{2}$
4		12	$\frac{1}{4}$
5		32	
6		23	
7		13	$\frac{3}{4}$
8		13	$\frac{3}{4}$
9		18	$\frac{3}{4}$
No. 10	Heldt	15	$\frac{1}{2}$ Emer
11		19	
12		19	$\frac{1}{2}$
13		19	$\frac{1}{2}$
14		23	
15		22	
16		22	$\frac{1}{2}$
17		16	
18		14	
19		15	$\frac{1}{2}$
20		11	$\frac{1}{4}$

Latus: 350 $\frac{3}{4}$ Emer

(Az 56. lap vége)

		13	$\frac{1}{2}$	
		12	$\frac{1}{4}$	
		11	$\frac{3}{4}$	
		9		
		9	$\frac{1}{2}$	
		9	$\frac{1}{2}$	
No. 27	Heldt	8		Emer
28		6	$\frac{1}{4}$	
29		7	$\frac{1}{2}$	
30		5	$\frac{1}{2}$	
31		5		
32		4	$\frac{1}{2}$	
33		1		

Latus: $103 \frac{1}{4}^*$ Emer

Summa: 454^{**} Emer

* Vonn dieser Summa sein 4 vasl mit No. 25., 28., 30. vnnnd 31. verczzeichnet, $26 \frac{1}{4}$ emer halttundt, wie erst gehört, AussgesPeist vnnnd eingestiftt worden. Bleiben noch

$427 \frac{3}{4}^{***}$ Emer

Georgius Nussbaum irása:

Zu denen sein noch von der Summa abzuziehen die dreÿ vass mit No. 1., 2., 3., 4. (!) welche $51 \frac{3}{4}$ Emer gehalten vnnnd dem Pfaltzgrauen beÿ Rein Mostweise verkhaufft worden, wie in dem Beschluss dieser Raittung gemelldt worden (abzuziehen).****

(Az 57. lap vége)

* utólag más tintával beírva

** 453-ról javítva

*** $1/2$ -ből javítva

**** eredetiben is kihúzva

Eredeti kézírással:

Dem herren Stadtschreiber hab ich vonn
dieser Raittung zu stellen vnnd schreiben
geben

2 Tal. 4 Sol. Den.

Latus: per se

Summa Alles Ausgaben thuen

960 Tal. 1 Sol. 4 Den.

Nuszbaum György írása:

Belegt den Empfang dagegen die Ausgaben
wider auffgehebt verblibe herr Schpitall
maister in gelldt zuerRaitten schuldig vier-
hundertt Sibenzig Pfunt dreÿ schilling fünff-
zehen Pfennig vnnd ein Haller, Weillen aber
herr Spitalmaister ettliche Jar diese Bürden
mit beschwär getragen, sonderlich zur Zeitt,
der Infection, fuer die fueren, die er selbst zu
dem SPitall thuen lassen, leidlichen lohn ein-
gesetzt, vnnd seine Ross dardurch khrumb
gefuertt vnnd verderbet worden, sein seiner
Hausfrauen vnnd Ime zehen Ducaten zu einer
ergetzligkheit aus dem Raittrest, Jeden per
zwaÿ Pfundt Pfennig zuraitten, verehret
worden, wann nun solche von der Summa
abgezogen werden, belibt herr Spitalmaister
noch in gelldt zuerRaitten schuldig vier-
hundertt funffzig Pfundt dreÿ schilling sech-
zehen Pfennig

450 Tal. 3 Sol. 15 ½ Den.

(Az 58. lap vége)

In zweyvierdigen Wein bleibt herr SPittlmaister zuuerRaitten schuldig fünffzig Emer

50 Emer

sechssundachzigsten

In Wein so diss achtundsechzig Jars gewachsen blib herr SPitallmaister zuuerRaitten schuldig vierhundertt vierundtfünffzig Emer Weillen aber wie in dieser Raittung zusehen, vier vassl mit No. 25., 28., 30. vnd 31. verzeichnet, 26 $\frac{1}{4}$ Emer halltendt aussgesPeiset vnd eingestifft, dann auch die vier vass mit No. 1., 2., 3., 4. welche lautt der Visierzettl 51 $\frac{3}{4}$ Emer gehalten, dem Pfaltzgrauen bey Rein verkhaufft vnnnd wie in dem Empfang diser Raittung zu sehen, verraitt worden, bleibt herr SPitallmeister in wein, so des sechsundtachtzigsten achtundtsechzigsten Jars erPawet worden noch zuuerRaitten schuldig dreyhundertt sechsundtsibenzig Emer

376 Emer

In Saltz bleibt herr SPitallmaister zuuerRaitten schuldig zwey Khüeffel

2 Khüeffel

Dise Raittung hat ein Ersamer Raht abgehörtt gelegt vnnnd fuer auffrecht erkhent vnnnd ist das SPitallambt dem Ersamen vnnnd fuernehmen Georgen Fluerhamer, Burger vnnnd Bekhen allhie beuolhen worden, Actum auff dem Ratthaus den 26 tag Februarÿ Im 1.5.87-isten Jar.

Georgius Nussbaum
SchtadtSchreyber
m p

(A kézirat vége.

Az 59. lap vége. A 60., 61., 62., 63. és 64. lap tires)

Und jetzt bringen wir einige Konsequenzen in Abzug über die Verrechnung des Herren Hans Hückels Bürger des inneren Rates zu Ödenburg, der noch im Jahre 1586 der verordnete Spitalmeister des Spitals war. Wir wollen das mit dieser tiefen Ehrfurcht vollbringen, die folg eder wenig Angaben für fast nur aus den Folgerungen lebenden Forscher möglich ist, der nur schon die in der Vergangenheit lebenden und zu Nebelgestalten gewordenen Menschen als Zeuge beschwören kann zur Rechtfertigung ihrer Taten, der guten ebenso wie der bösen. So taucht vorausgehend dieser Grundgedanke auf, inwiefern dieses Hospital dem Begriff des heutigen Spitals entspricht, und dessen Tätigkeit der Heilung der Kranken. Diesbezüglich stehen uns ausserordentlich spärliche Angaben zur Verfügung. Unter den Ausgaben kommen weder der Lohn des Arztes, noch der des Apothekers vor. Es fehlen die Preise der zu der Pflege nötigen Heilmitteln aber öfters stossen wir auf solche Bemerkungen: ich kaufte für die armen Leute Fleisch, Fisch, enthülsten Hirse, Gerste. „Allerley gewürzc so vermueg seines Auszugs zu notturfft der Armen leut gehohmen worden.“ „Denn Armen Leuthen khaufft ich 30 eln Leinbat.“ „Pfaidten, Leylachen vnnnd gathien.“ Die Zeit des Kaufes ist der Margarethen Markt, so war also mehr die Rede von Wäsche als von Sommerkleidern. Alldas beweist, dass in der Institution nicht Kranke, sondern Greise wohnten, noch dazu in genug grosser Zahl Männer und Frauen, dem Lebensende sich nahende Leute. In diesem Jahr bekommt der Totengräber in zehn Fällen Arbeitslohn und ebenso oft trägt er Tote auf den Friedhof. Unter diesen Toten kauft der Spitalmeister nur für sechs pro Person drei Eln „Vberthan“. Den andern vieren würde es auch gebühren, es kommt ihnen aber nicht zu. Dass wir annehmen, dass hier keinerlei Krankenheilung vorkam, unterstützen folgende Zeilen: „Auss Beuelch meiner herren gab ich des Pauln Fleishackers Holden welchen man wegen seiner bösen Khranckheit nicht in das SPital nehmen wollen. 2 Tal. 4 Sol. Den.“ Die Leitung des Spitals war also nicht in der Hand des Johannes Hückels, sondern in der einer Kommission, und das ist destomehr sicher weil das Wort „Herren“ im Plural gebraucht wird. Er fühlte sich nicht verpflichtet den Fleischnacker-Gehilfen der eine näher nicht zu bestimmende „böse Khranckheit“ hatte, ins Spital

aufzunehmen. Aber nachdem das vor vielen bekannt gewesen sein konnte, „meine Herren“ niemand anderes war als der städtische Rat, der ihn abwies. Mit einer wesentlich grösseren Summe als üblich, mit zwei Pfund und vier Solidus. Den Totengräbern zahlte man für das Grabschaukeln und den Toten hinauszutragen zwei Solidus aber für das Kastrieren der Sauen gebühren schon zwei Solidus und 12 Denar. Es ist anzunehmen, dass der erwähnte Fleischhackergeselle Lepra oder eine Blutkrankheit hatte. Diese Krankheiten wurden aber zurzeit nicht von einander getrennt, sondern die Kranken doch separiert und nicht im gemeinsamen Spital gepflegt, d. h. untergebracht wurden. Über so ein Leprosorium haben wir im Falle Ödenburg keine Kenntnis, also wird unser Mann als ungewünscht mit einer beträchtlichen Summe Geld und Wegzehrung ausgerüstet abgewiesen. „Dem Maister Benedict Schuster zalt ich Laut seines Ausszugs vmb schuech die er in das SPital gemacht.“ Aus alldem geht hervor, dass Ödenburg in dieser Zeit noch über kein Spital verfügte, aber typisch mit so einer Institution, welche man Armenhaus oder Altersheim nennt, wohin die alten Leute von ihren eigenen Willen abhängig hinzogen, ihr Vermögen der Institution zur Verfügung stellend. Dies ist in ihrer Tätigkeit bis heute dem Altersheim in Nagyszeben ähnlich. Denn wenn hier spitalmässige Heilung gewesen wäre, dann hätten zweifellos solche Bedürfnisse befriedigt werden müssen, welche mit der Bekämpfung gewisser Krankheiten zusammenhängen aber deren wirtschaftliche Spur ist binnen eines Jahres nicht nachzuweisen. Öfters Todesfälle, darunter stammen auch einige gewaltsame und bei der Heilung der letzteren falls das Spital einen Arzt hätte, wäre seine Anwesenheit nicht zu vermissen. Das hat aber nicht einmal einen Anschein. Also das scheint annehmbar was wir anfangs verlauten liessen, dass wir es hier mit einem wirtschaftlich gut begründeten Altersheim zu tun haben, und daraus entwickelte sich im Laufe der Zeit der Dienst der Pflege und der Prophylaxe des Spitals. Aber in unserem Falle scheiden uns noch Jahrhunderte davon.

Die in dem Spital eintreffenden Todesfälle sind im allgemeinen die letzten Lebensrhythmen verbrauchter abgenutzter Leute, Vagabunden und Bettler. Dieser Teil des Textes der folgendermassen

verfügt: „Auss Beuelch meiner herren hab ich einem Khrumpen Mann, Welcher ein zeittlanng vor dem SPital gesessen gehen Wolffs fuehren lassen, gab zu Lohn 2 Sol. Den. vnnnd zu ainer zeherung 4 Sol. Den.“ scheint diese Gewohnheit zu unterstützen die in unseren Tagen sozusagen vor unseren Augen ein Ende nimmt, dass Bettler und Krüppel in der Umgebung von Kirchen und Spitalern hausen.

Die Verrechnung spricht von einer interessanten Gewohnheit, vom Kredit beim Einkaufen, als in der Reihe der immer zurückkehrenden Ausgaben der Fleischkauf nach den Angaben der Runen gezahlt wird. Dem Weingärtner zahlt man auf Grunde des 12, doch dem Fleischacker auf Grunde des 5 schnittigen Kerbholzes.

In letzter Reihe müssen wir noch von dem Eigentum des Spitals, von der Grösse der Weingüter sprechen, welche bedeutend gross sein konnten, nachdem zum Erhalten und Bebauen eine ziemlich grosse Summe verwendet wird. Die Verrechnung gibt die Grösse der Fläche nicht an, aber es stehen uns genügend Nebendaten zur Verfügung, dass wir von der Ausdehnung einen Begriff erhalten. Ausgaben über das Imstandehalten des Gebäudes und der Werkzeuge erscheinen oft in der Verrechnung. Man gibt sogar Andreas Nisl, der als „Vasszieher“ im Weinkeller arbeitete, Geld. Schindel und Nägeleinkauf setzen einen bedeutenden Dachstuhl voraus. Das Spitzen und Schärfen der Hauen und zweizackigen Spaten ist auch bedeutend und legt Gewissheit davon ab, dass der Grund der Weingärten steinig und die Werkzeuge oft abgenutzt sind. Damals, als unter den Weinleseausgaben folgendes steht: „Die weingartten samentlich welche diss Jar zum SPital gefexnet, sein mit 367 Lesern 95 Puttentrager vnnnd Mostlern abgelesen worden...“ setzt einen bedeutenden Güterstand voraus. So ist es ganz natürlich, dass Ende des 1586 Jahres im Keller des Spitals 427 und $\frac{3}{4}$ Eimer Wein in den Fässern ist.

Dieser Überblick ist über die 1586-jährige Verrechnung des Spitalamtes verfertigt worden, als Johannes Hüchel Mitglied des Ödenburger inneren Rates der Spitalmeister war. Dieses Amt wurde fürs 1587 Jahr dem „Ersamen vnnnd fuernehmen Georgen Fluherhamer, Burger vnnnd Bekhen allhie beuolhen worden“.

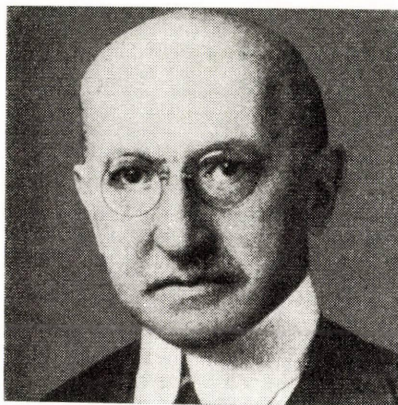
80 JAHRE SEIT DER EINFÜHRUNG DER COCAINANÄSTHESIE IN DIE OPHTHALMOLOGIE DURCH DR. CARL KOLLER

Von Dr. WALTER FABRITIUS (Braşov, Rumänien)

Die Geshichte der Medizin hat es sich zum obersten Grundsatz gemacht die Verdienste grosser Entdecker und Forscher der Vergangenheit und der Gegenwart festzuhalten und ihre Bedeutung für die leidende Menschheit bei besonderen Anlässen von Zeit zu Zeit immer wieder ins Gedächtnis zurückzurufen. Der vorstehende Aufsatz soll sich mit einem Manne beschäftigen, dessen Name vielen unbekannt ist und dem Gedächtnis vieler, die ihn kannten vielleicht wieder entschwunden ist. Wir wissen alle, wie das Cocain in der Hand manches Süchtigen ihm zum Verderben wurde. Turmhoch über diesen Entgleisten steht die Menge derjenigen hilfesuchenden Kranken, welche die Wohltat des Cocains am eigenen Leibe erfahren durften. Das grosse Verdienst, dieses Mittel, dessen schmerzverhindernde und schmerzstillende Wirkung man schon vorher kannte, in die Augenheilkunde eingeführt zu haben u. der damit bewiesen hat, dass man schmerzlos operieren kann, gebührt einzig und allein Dr. Carl Koller.

Lassen wir uns nun das Leben dieses einfachen, in späteren Jahren in aller Bescheidenheit in New York lebenden Augenarztes vor Augen führen. Die Menschheit ist an diesem epochemachenden Ereignis viele Jahre lang achtlos vorbeigegangen, ohne den Entdecker entsprechend zu ehren.

Dr. Koller ist am 3. Dezember 1857 in Schüttenhofen (Böhmen) geboren. Er wurde im Jahre 1882 in Wien zum Doktor der gesammten Heilkunde promoviert. Dort war er zuerst Sekundararzt im Allgemeinen Krankenhaus und darauf Operationszögling an der chirurgischen Klinik des Professors Albert. Im Herbst 1885 wurde er Assistent im Gasthuis voor Ooglijders in Utrecht, das unter der

Carl Koller

Leitung von Snellen und Donders stand. 1888 ging er dann nach Amerika und liess sich in New York als Augenarzt nieder. — Die grosse Entdeckung ist Koller nicht mühelos in den Schoss gefallen. Auf der Suche nach einem geeigneten Lokalanestheticum für das Auge hatte er Versuche mit Chloral- und Brompräparaten gemacht, die ohne Erfolg geblieben waren. Nun las er eines Tages den Bericht von Dr. Scherzer über die österreichische Novara-Expedition 1857—1859 und erfuhr, dass aus Peru Blätter der Coca-pflanze mitgebracht worden waren, die die Eingeborenen Süd-amerikas bei langen, anstrengenden Märschen kauten und schluckten, um dadurch das unergH efühl herabzusetzen. Man wusste auch, dass das Cocain innerlich genommen ein Taubheitsgefühl auf der

Zunge und den Lippen verursacht. Der Cocastrauch ist in Peru, Bolivien, Argentinien und Brasilien heimisch, neuerdings auch in Java, Indien, Sumatra und Madura angepflanzt. Dem Assistenten des grossen Chemikers Woehler in Göttingen Dr. Albert Niemann war es erstmalig gelungen das wirksame Prinzip aus den Cocablättern zu extrahieren, das er Cocain nannte. So wurde Koller 1884 mit diesem neuen Mittel bekannt und gleich begann eine Reihe von Versuchen. Von dem später vielgenannten Psychoanalytiker Sigmund Freud, der ein besonderes Interesse für die Wirkung des Cocains auf das Zentralnervensystem hatte, aufgefordert, machten beide Experimente, um die Wirkungen des Cocains zu erproben. Sie pflegten kleine Mengen des Mittels einzunehmen und stellten Beobachtungen über die anregende und über die ermüdende Reaktion des menschlichen Organismus auf das Cocain an. Zugleich versuchte Koller in Strickers Laboratorium durch Einträufelung einer 2% Cocainlösung in das Auge des Frosches und des Meer-schweinchens Unempfindlichkeit zu erzeugen. Er fand die Con-junctiva und die Cornea unempfindlich gegen mechanische, ther-mische, chemische und faradische Reize. Dann machte er Versuche an sich selbst, an Collegen und an vielen Patienten. Der damalig Leiter der II. Augenklinik v. Reuss mit seinen Assistenten Bochner und Dimmer waren dem Sekundärärzte der Abteilung Koller bei der Erprobung des Mittels bei Eingriffen am Auge behilflich. Der grosse Wurf war gelungen. Am 15. September 1884 liess Koller eine erste vorläufige Mitteilung über seine Entdeckung in der Heidelberger Ophthalmologischen Gesellschaft durch den Triestiner Augenarzt Dr. Brettauer verlesen, der gleichzeitig der Versammlung die Kollerschen Experimente vorführte. Schon am 17. Oktober 1884 hielt Koller persönlich einen ausführlichen Vortrag über das gleiche Thema in der Gesellschaft der Ärzte in Wien.

Professor Dr. Josef Meller, Direktor der augenärztlichen Uni-versitätsklinik Wien, der die Gedenkrede zum 50. Jahrestage des Vortrages von Dr. Carl Koller über das Cocain vor der Gesell-schaft der Ärzte in Wien am 19. Oktober 1934 hielt, erwähnt, dass man aus dem trockenen Sitzungsbericht der Heidelberger Versammlung nicht erkennen könne, welchen Eindruck die Mittei-lung Kollers auf die Sitzungsteilnehmer gemacht habe und. man

könne nicht erkennen, „ob sich diese wenigstens zum Teil bewusst geworden sind, dass sie etwas Epochenmachendes, etwas bis dahin Unerhörtes miterlebt haben, dass sie Zeugen waren, wie der Menschheit ein Göttergeschenk dargebracht wurde“. — Dieses Urteil eines damals führenden Oculisten, der die Schwierigkeiten der cocainlosen Zeit mitgemacht hatte, ist von besonderer Bedeutung. Wie schwer war es bis dahin für die Augenärzte und wie schmerzhaft für die Patienten kleinste Eingriffe am Auge, z. B. die Entfernung eines Fremdkörpers von der Conjunctiva oder Cornea, die Eröffnung eines Chalazions u. s. w. vorzunehmen. Wie schwierig gestalten sich aber erst grössere Eingriffe am Auge (Staroperationen, Eucleation etc.) für Arzt u. Kranken, weil in diesem Falle die Allgemeinnarkose angewendet werden musste, die schon vom bekannten Wiener Oculisten Arlt immer wieder als ungeeignet für Augenoperationen bezeichnet worden ist. Aber nicht nur die schmerzverhindernde Wirkung des Cocains war durch Koller bewiesen, sondern auch die schmerzlindernde Wirkung bei entzündlichen Prozessen des Auges, bei Verbrennungen, Ätzungen und zur Vorbereitung von sonst schmerzhaften Behandlungsverfahren (Lapis, Blaustein etc.). Erst durch das Cocain wurden Augenoperationen einer grossen Anzahl von Ärzten ermöglicht. Die Anwendung des Cocains hatte sofort auch auf die sonst vorkommenden Komplikationen nach grösseren Augenoperationen einen sehr günstigen Einfluss. Während der berühmte englische Ophthalmolog Treacher Collins im Jahre 1883 noch 6,3% Panophthalmitisfälle nach Staroperationen vor der Einführung des Cocains auswies, so sank diese Ziffer nach seiner Anwendung auf ca. 1%. — Auf Kollers Vorschlag ist das Cocain auch bei Nasen-, Rachen- u. Kehlkopfkrankheiten verwendet worden, erstmalig durch seinen Collegen Jellinek, Sekundararzt auf der Schrötterschen Abteilung für Kehlkopf- u. Nasenkrankheiten. Später wurde es zur subcutanen Injektion benützt u. daraus entwickelte sich die Infiltrations-, die Leitungs- und die Lumbalanästhesie, wodurch Koller der Mitbegründer der lokalen Anästhesie überhaupt geworden ist. Lange Zeit ist Koller für seine Tat, wie es das Schicksal vieler Entdecker ist, keine verdiente Anerkennung zu teil geworden. Erst als er im Jahre 1928 in der Wiener Medizinischen Wochenschrift

No. 19 seine „Historische Notiz über die ersten Anfänge der Lokalanästhesie“ erscheinen liess, erinnerte man sich seiner und am 22. Februar 1929 wurde ihm auf Antrag des Oculisten Dr. August Wagenmann von der medizinischen Fakultät in Heidelberg die berühmte goldene Kussmaul-Medaille einstimmig verliehen. Im Jahre 1930 wurde er von der Gesellschaft der Ärzte in Wien als „Begründer der Cocainanästhesie am Auge“ zum Ehrenmitglied ernannt. Ebenfalls im Jahre 1930 wurde Koller in Amerika durch die Verleihung der 1. Medaille der New Yorker Medizinischen Akademie (New York Academy of Medicine) durch ihren Präsidenten J. A. Hartwell ausgezeichnet.

Es ist für uns von besonderem Interesse zu wissen, dass es ein Kronstädter Arzt gewesen ist, der Koller zu seinen erwähnten ehrenvollen europäischen Auszeichnungen mitverholfen hat. Dr. August Fabritius, Augenarzt und Direktor des kronstädter staatlichen Augenspitals traf erstmalig im Jahre 1879 mit Koller als Freiwilliger im Garnisonsspital in Wien zusammen. Gelegentlich des internationalen Ärztekongresses in Budapest im Jahre 1909 fand bei Prof. Adolf Szily ein Mittagessen statt, bei dem erzählt wurde, dass auch Dr. Koller aus Amerika zum Kongress gekommen sei. Dr. Fabritius erinnerte daran, dass Koller das Cocain gerade vor 25 Jahren in die Augenheilkunde eingeführt habe u. dass es wohl angezeigt wäre, ihm die verdiente Anerkennung seiner Fachgenossen auszudrücken. Am nächsten Tage begrüßte Prof. Szily als Kongressleiter zu Beginn der Sitzung besonders herzlich Dr. Koller, wahrscheinlich durch die Bemerkung des Dr. Fabritius veranlasst. Am Schluss der Sitzung ging Fabritius auf Koller zu, der ihn sogleich erkannte u. sagte, er hätte ihm schon oft im Geiste für seine segensreiche Tat im Jahre 1884 gedankt u. wenn es von ihm abgehangen wäre, so hätte er dieses nicht nur in Worten, sondern auch in anderer Form gerne getan. Um diese andere Form bemühte sich Dr. Fabritius nach diesem Kongress in Wiener ärztlichen Kreisen, ebenso 1924 mit der Anregung Dr. Koller zur Verleihung eines ganzen oder halben Nobelpreises vorzuschlagen. 1927 wandte er sich an Prof. Axenfeld, dem Vorsitzter der deutschen ophthalmologischen Gesellschaft mit dem gleichen Vorschlag. Auf Antrag des Prof. Dr. August Wagenmann als Vertreter der

Augenheilkunde hat dann die Heidelberger Medizinische Fakultät am 22. Febr. 1929 die goldene Kussmaul-Medaille an Koller verliehen. Als nun im September desselben Jahres Prof. Eiselsberg aus Wien bei Dr. Fabritius, mit dem er seinerzeit gemeinsam Assistent bei Billroth war, als Gast weilte u. von der Vorgeschichte der Verleihung der Kussmaul-Medaille erfuhr, teilte er ihm mit, er habe die Absicht zu veranlassen, dass auch von Wien etwas für Koller geschehe und schon am 8. April 1930 schrieb Eiselsberg an Dr. Fabritius, dass Koller von der Gesellschaft der Ärzte in Wien einstimmig zum Ehrenmitglied gewählt worden sei. — Fabritius hatte sein Ziel, für das er Jahre lang zäh u. uneigennützig gekämpft hatte, erreicht. Er hatte als Augenarzt die cocainlose, „die schreckliche Zeit“ wie er sie nannte mitgemacht u. seit Kollers Entdeckung die Segnungen dieses neuen Anästhetikums für den Patienten und den Arzt täglich empfunden.

Koller schrieb in einem seiner Briefe an Dr. Fabritius: „Wenn ich mir die verschiedenen Indizien überlege, so will mir scheinen, dass Sie geehrter Colleague bei dieser Sache (Gemeint sind die beiden obenerwähnten Ehrungen; Bem des Verfassers) beteiligt sind, wenn Sie es nicht ganz allein angestiftet und mit Hilfe von Axenfeld ausgeführt haben“. Und einem späteren Brief Kollers entnehmen wir wörtlich: „Ihr Brief und die darin gemachten Eröffnungen haben mich in allergrösstes Erstaunen versetzt und die Schleusen einer ganzen Fluth von ungewohnten und mit der Jugend halbvergessenen und begrabenen Gefühlen eröffnet. — Dass jemand, den ich nur flüchtig kannte, in weiter Ferne, durch lange Jahre, beiseit von den edelsten Bestrebungen Gerechtigkeit zu üben und Anerkennung zu zollen, meiner Wenigkeit gedenken und konsequent sein Ziel verfolgen sollte, mir eine Auszeichnung zu verschaffen, hat mich so tief gerührt, dass ich es Ihnen gar nicht beschreiben kann. — Wenn ich gewusst hätte, dass es solche Menschen gäbe, hätte mein an Kämpfen reiches und oft von Erbitterung vergälltes Leben vielleicht eine andere Wendung genommen. Ich kann Ihnen aber sagen, dass seit der von Ihnen veranlassten und erkämpften, mir gewordenen Auszeichnung die Welt mir in anderen Farben erscheint und dass ich mich wie nie je zuvor des Lebens erfreue. — Die Tragweite eines scheinbar so einfachen

Carl Koller im Jahre 1934

Ereignisses, wie die Verleihung einer Medaille, ist ausserordentlich gross. Menschen, die man nicht kannte, fangen an sich für einen zu interessieren und alte Freunde und Bekannte fühlen sich geehrt, so dass mit einem Schlage Inferioritätskomplexe hinweggefegt sind und den ungewohnten Gefühlen der Genugtuung und jugendlicher Lebensfreude weichen. — All das verdanke ich Ihnen und mehr als für alle Medaillen sage ich Ihnen Dank für diese Änderung in der Grundfarbe meiner Existenz“.

Dr. Carl Koller ist 87 Jahre alt im Jahre 1944 gestorben.

BIBLIOGRAPHIE

1. *Dr. Carl Koller*: Historische Notiz über die ersten Anfänge der Lokalanästhesie. Wiener Mediz. Wochenschrift No. 19 — 1928.
2. *Dr. August Fabritius*: Die Einführung der Kokainanästhesie in die Ophthalmologie durch Dr. Carl Koller vor 50 Jahren. Klinische Monatsblätter für Augenheilkunde 1934, 93. Band August.
3. *Prof. J. Meller*: Gedenkworte zum 50. Jahrestage des Vortrages von Dr. Karl Koller über das Kokain vor der Gesellschaft der Ärzte in Wien. Wiener Klinische Wochenschrift 1934 No. 44.
4. Ciba-Zeitschrift 1944 No. 94. „Koka“.
5. Institut für Geschichte der Medizin an der Universität Wien: 150 Jahre Wiener Augenheilkunde. Ausstellungskatalog 1—30. Juni 1962.
6. *Paul Diepgen*: Geschichte der Medizin. II. Band, 2. Hälfte 1955.
7. Originalbriefe des Dr. Koller an Dr. August Fabritius.
8. Briefe (Copien) des Dr. August Fabritius an Dr. Carl Koller.

KOVÁTS MIHÁLY FŐORVOS MUNKÁSSÁGA

Írta: NATTER-NÁD MIKSA (Budapest)

Megújodás korának nevezik irodalmunkban azt az időszakot, amely a XVIII. század utolsó negyedétől a XIX. század első negyedéig terjedt. Ebben az időszakban vert gyökeret hazánk tudományos életében a latin, illetve a deák nyelv évszázados uralmát megdöntő törekvés és ezzel párhuzamosan nagyszabású mozgalom indult meg a hazai nyelv pallérozására. Nyelvünk meglevő szókészlete nem volt elegendő a tudomány minden területén tapasztalható fejlődés nyomán felmerült fogalmak megjelölésére, újakat kellett tehát a szó szoros értelmében alkotni. A literatúrában néhány merész és ízléstelen újító után, akik erőszakos módon százával gyártották az új szavakat, *Kazinczy* a köréje csoportosult írókkal együtt vette kezébe a nyelvújítás nagy feladatát és vezette azt az éles harcot, amely csak a Magyar Tudományos Akadémia megalakulása után csendesedett el, illetve szelídült meg. A természettudomány műszavainak magyarosítását, megalkotását nem kísérték olyan szenvedélyes viták, nem készültek róluk olyan ízléstelen és páratlan durvaságú gúnyiratok, mint az irodalmi, illetve a költői nyelv új szavainak a kialakítását.

A természettudomány és a vele kapcsolatos tudományágak, valamint az orvostudomány és valamennyi ágazata műszavainak magyaros megformálásában és kicsiszolásában két orvosunk is közreműködött. Általában *Bugát Pál* orvostudort, a pesti egyetem néhai professzorát, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek kezdeményezőjét — akiről az Orvostörténeti Könyvtár

előadássorozatában már történt megemlékezés — tartják az orvosi, de egyéb tudományos műszavak megmagyarosítójának. *Bugát Pál* 170 évvel ezelőtt, tehát 1793-ban Gyöngyösön született, ahol atyja szabó volt. Orvosi oklevelét a pesti egyetemen szerezte meg, itt több éven át tanársegéd volt. Majd Bakabányán, azután Selmec- és Bélabányán volt főorvos. Első tudományos munkájában, amely 1828-ban egy német nyelvű bonctani munka alapján készült, arról panaszkodott, hogy nehéz megfelelő magyar szavakkal kifejezni az idegen nyelvű szakmunkák értelmét. Már a Tudományos Akadémia tagja volt, amikor *Schedel*, vagyis *Toldy Ferenc*cel, az akkor még orvostanhallgatóval, aki később irodalomtörténettel foglalkozott és a magyar irodalomtörténetírás atyjának nevezték, összeállítják a magyar—deák és a deák—magyar orvosi szakkönyvet, amely 1833-ban jelent meg. Tizenegy év múlva, 1844-ben készült el Természet-tudományi Szóhalmaz című műve, melyet Ferdinánd királynak ajánlott, aki gyémántgyűrűvel jutalmazta a Szóhalmaz szerzőjét. 1848-ban a honvédelmi bizottság Magyarország főorvosává nevezte ki. Azért mert 1849-ben a kormányt Debrecenbe követte, a szabadságharc leverése után megfosztották tanári állásától és nyugdíjigényétől is. Ekkor visszavonult és többnyire Budán, a Szép Juhászné környékén levő szép, gyümölcsös kertjében tartózkodott nyolc csángó magyar gyermekkel, akiket — gyermektelen lévén — felnevelt és iskoláztatott. A nyelvek tanulmányozásával és a Természet-tudományi Társulat ügyeivel foglalkozott, amelynek 1865. július 9-én bekövetkezett haláláig elnöke volt, és a társulat megalapítása is az ő nevéhez fűződik. Először *Toldy Ferenc* emlékezett meg róla a Budapesti Szemle 1865. évfolyamának II. kötetében.

Kétségtelen, hogy a magyar orvosi műszavak jelentékeny része *Bugáttól* származik, de az is bizonyos, hogy a *Bugát* alkotta szavak között igen sok volt a hibásan képzett szó, melyek nagy része annyira meggyökeresedett a magyar orvosi műnyelvben, hogy szinte kiirathatatlanak látszott, bármennyire igyekeztek is kiküszöbölni az ortológus nyelvészek. Akkoriban az volt a nyelvújítók jelszava, hogy „jobb egy gyenge magyar szó, mint tíz jó idegen”. A jellegesebb szavak közül például az epidemiumot jelentő *potály*; a gyakorlóorvost jelentő *üzönc*; az enyhítő, palliativa szereket jelentő *ürüglő*; az oxigént jelentő *éleny*; a bórt jelentő *büzeny*; a jódot

jelentő *iblaný*; a káliumot jelentő *hamany*; a klért jelentő *halvany*; a foszfort jelentő *vilany* és így tovább eltűnt a nyelvből, de pl. a hydrargyrumot jelentő *higany* vagy pedig a zincumot jelentő *horgany* megmaradt és ma is használatos szavunk.

Bugát rendkívül szorgalmas alkotója volt a természettudományi műszavaknak, de nem ő volt a nyelvújítás megindítója ezen a területen, hanem vagy két, sőt három évtizeddel korábban egy sokoldalú magyar orvos, *Kováts Mihály*, akinek munkássága érdemes arra, hogy itt foglalkozzunk vele. Nemcsak azért, mert a nyelvújítás első harcosai közé tartozik, és szó-, valamint műszó-alkotásainak igen jelentékeny része most is megtalálható az élő magyar nyelv leltárában, de azért is, mert nagy emberbarát volt. Olyan könyveket adott kézbe, amellyel segítséget nyújtott olyan helyeken, ahová orvos csak nagy nehezen juthatott el, és a legközelebbi patika esetleg több napi járóföldre volt. A különböző tudományágakat felölelő szótárakon kívül különösen figyelemreméltók az új orvosi eljárásokkal foglalkozó művei. Ezekben nemcsak megmagyarázza az akkor felkapott gyógymódokat vagy miként ő nevezte „tévelygéseket”, de éles szavakkal, szellemesen bírálta azokat.

Mielőtt munkásságának egyes kiemelkedő eredményeit sorra vennők, ismerkedjünk meg eléggé küzdelmes, harcos, eredményekben gazdag, elismerésekben ellenben meglehetősen szegény életével.

Kováts Mihály 195 évvel ezelőtt, 1768. július 4-én született az abaúji Koralton, Vizsoly szomszédságában, ahol 1590-ben kinyomatták *Károli Gáspár* bibliáját. 6 éves korában árvaságra jutván Koraltról, ahol atyja református lelkipásztor volt, elvitték Sárospatakra. Itt végezte iskoláit. Először Losoncon, a református főiskolán kapott tanári állást. Négy évig tanította ott a retorikát, de mivel az orvostudományok érdekelték, 1789-ben beiratkozott Pesten az orvosi egyetemre. A pesti egyetemet 5 évvel korábban helyezték át Budáról Pestre a Hatvani utca, a mostani Kossuth Lajos utca és az egykori Uj Világ utca sarkán levő Paulinus kolostorba a sebészeti karral és a klinikákkal együtt. Ott kapott helyet a kémiai tanszék is. 1791-től az élettani tanszéken segéd lett, majd orvosi gyakorlatra egy évre Bécsbe ment. 1794-ben kapta meg az orvosdoktori oklevelet a pesti egyetemen, ahol később az orvosi kar tagja lett. 1795-ben a sávjci, a hollandiai és a németországi kórházakat látogatta meg,

majd hazatérve Pesten telepedett meg. A feljegyzések szerint az Új Világ utcával párhuzamosan futó Gránátos utcában, később a Zöldkert utcában volt a lakása, ott meg is lehetett rendelni könyveit.

Első könyvei 1798-ban jelentek meg, a rövidebb terjedelműek közül a *Szükségben való és Segedelem tábla a vízbefűlt, megfagyott, felakasztott emberekre és holtan születni látszott kisdedekre nézve*. Ugyanílyen természetű mű a *veszett kutya harapásáról, a mérgekről, a falatnak a gégében való megakadásáról és a gőzmiatt való megfulladásról, vagyis olyan bajokról, amelyek gyakran előfordulnak és a pórul jártak hozzátartozói ilyen esetekben teljesen tájékozatlanok és nem tudnak segíteni, illetve mit kell tenniük*. Ugyanebben az esztendőben jelent meg *Az emberi élet meghosszabbításának Mestersége* c. műve, mely *Kristof Wilhelm Hufeland*, német orvos, jénai tanár, a berlini Charité első orvosa művének, az 1795-ben megjelent „*Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern*” jó fordítása. *Kováts* a nehezebb részeket jegyzetekkel látta el, „*alkalmatosság szerint a magyar hazára szabott*” és helyenként ki is bővítette. Ez a munka, amely két részből áll, az első 271 lapból, a második 259 lapból, rövid idő alatt elfogyott, de hamarosan elfogyott a második, az 1799-i kiadás is, amiről örömmel értesítette *Hufelandot*, akivel Jénában jártakor többször is találkozott. A könyv iránt olyan nagy volt az érdeklődés, hogy harmadszor is kinyomatta 1825-ben Budán, *Landerer Anna* betűivel, de már új címmel, mert *Hufeland* is könyvének harmadik kiadását már *Makrobiotika* címmel jelentette meg. Lefordította *August Struve* német kémikus, előbb gyakorló orvos, majd drezdai gyógyszerész könyvét a következő címmel: *A gyenge élet meghosszabbításának és a gyógyíthatatlan nyavalyák húzásának mestersége*. A könyv tulajdonképpen *John Brown*, skót orvos terápiájáról szól, amelyet már akkor brownizmusnak neveztek. *Brown* 1780-ban megjelent „*Elementa medicinae*” munkájában kifejtette, hogy az orvosra nézve alárendelt dolog az emberi szervezet alapos ismerete, mert az élet nem egyéb, mint az ingerlékenység és az ingerek eredménye. Ha ez a kettő egyensúlyban van, akkor egészséges az ember. A fokozott inger szténiát, ellenkezője, a kisebb inger aszténiát okoz. Az ingerlékenységet és az ingert bizonyos esetekben csökkenteni vagy pedig növelni kell és erre szolgál az alkohol, az éter, illetve a kámfor és az ópium. „*Brown tudományát*

és állításait én nem vizsgáltam meg — írja egyik könyvében Kováts —, hanem csak egy-két szóval imitt-amott jelentettem az arról való vélekedésemet, mert még abban az időben annyi erővel nem ítélem magamat bírni az orvostudomány kiterjedtségében, hogy magamat az orvostudománybeli vizsgálatra elégségesnek tartottam volna.” Ehhez a műhöz csatolta Hufeland jó tanácsait az anyáknak a gyermekek neveléséhez, Kant tanítását arról, hogy az elme erejével miként lehet ellenállni a nyavalyáknak, ezeken kívül kiegészítette a galvaniz-mussal és Darwin tanításával. Ennek a három részből álló könyvnek a terjedelme túlhaladja az 1600 oldalt.

Nagy hasznára volt az egyetem hallgatóinak Kováts Mihály *Chemia vagy természet titka* c. munkája, amelyet Albert Friedrich Grennek, német fizikus, előbb gyógyszerész, később a hallei egyetemen a kémia és az orvostudomány tanárának könyvei és az 1790-ben kiadott *Journal der Physik* c. folyóiratban megjelent tanulmányai alapján állított össze. A könyv négy kötetet, illetve részt foglal magába és a négy rész mindegyikét az akkori idők nagy embereinek és a tudományok barátainak ajánlotta. A könyv megemlékezik az alkémiáról is ezekkel a szavakkal: „Az alkémiának semmi egyéb atyafisága nincs a kémiával, ha nem, hogy a neveik hasonlók. Az igaz, hogy az alchémia anyja a kémiának, de mit tehet arról a leány, hogy az anyja bolond.”

A XIX. század első negyedében sok olyan orvosi könyv látott napvilágot, amely különböző, újszerű orvoslási eljárásokról számolt be vagy pedig ilyeneket dicsért, magasztalt. Ilyen volt *Karl Adolf Eschenmayer* német filozófusnak és természettudósnak, a filozófia és az orvostudomány rendkívüli tanárának 1816-ban, Tübingában megjelent „*Versuch die scheinbare Magie des thierischen Magnetismus aus physiologischen und physischen Gesetzen zu erklären*” c. műve, amely tulajdonképpen *Mesmer* gyógymódját, a mesmerizmust tartotta az orvostudomány legfontosabb irányának. *Franz Mesmer* csendesén és alázatosan indul el élete útján. Papnak készült és a dillingeni papneveldebe járt. Ingolstadtban már nemcsak teológiát, de már természetudományokat is hallgatott, Bécsben pedig 1766-ban „*De influxu planetarum et corpus humanum*” című értekezéssel promoveáltatta magát. Értekezésében kifejtette, hogy az egész világegyetem az éternél is finomabb fluidum vama

megtöltve. Ez szolgál azoknak a hatásoknak az átvitelére, amelyeket az égitestek egymásra és a Földre gyakorolnak és ugyanennek mozgása útján hat egyik állati test a másikra. Ezt az állati mágnességet vagy delejességet az emberre is át lehet vinni. Mesmer eleinte mágnesvasat használt a gyógyításhoz, később kézzel, fával, üvegtárggyal vitte át a betegre a mágneses erőt. Mesmer, mivel Bécsben nem volt sok sikere módszerével, Párisba tette át működésének színterét és ott valóságos divattá vált a delejező gyógyítás. Ez a divat azonban csak addig tartott, amíg néhány előkelő pácienssel nem történt baj. Voltak, akik életükkel fizettek a delejezésért. Ekkor vizsgálat indult Mesmer ellen, és hivatalosan is helytelenítették gyógymódját. Kováts Mihály orvosdoktor „a magyar királyi pesti Tudomány Mindenségbeli Orvos Tehetségnek tagja”, miután megszerezte Eschenmayer művét, epébe mártott tollal sorra cáfolta az állati mágnességről szóló megállapításokat, Mesmer gyógymódját „Állati mágnessé szmérőserpenyűje” c., 1818-ban megjelent könyvében. Nagy része volt abban, hogy a mesmerizmus Magyarországon hamar elvesztette tekintélyét.

Ernyedetlen szorgalommal gyarapítja a magyar orvosi irodalmat a figyelmet mind jobban magára irányító Kováts Mihály orvostudor. 1820-ban kiadatja *A hirtelen halál veszedelmeiben való segédlem* c. munkáját, és még abban az évben megjelenteti németül is. Kioktatja kis könyvében a falusi bábákat, hogy mit kell és mit nem kell cselekedniök a normális szüléskor. Kioktatja a lelki nevelőket a himlő kiirtására és közben befejezi a négy részből álló, kilenc nyelven készülő ásványtani szótárát, a *Lexicon enneaglottum Mineralogicumot*, amelynek első lapjain Kazay István és Szemere Pál a szerzőt magasztaló versei olvashatók. Az ásványtani lexikont a külföldi szakemberek nagy érdeklődéssel fogadták, a jénai ásványtani társulat oklevéllel tisztelte meg a tudós pesti tanárt, aki címei között mindig feltüntette, hogy tagja a jénai „ásványász társaságnak”.

Művei közül a legjelentősebb és hozzá hasonló csak kevés található az orvosi irodalomban, a szatíra és a persziflázs minden attributumát magában foglaló *Antiorganon, azaz Orgonarosta* c., 1830-ban megjelent könyve, mely Christian Friedrich Samuel Hahnemann, német orvos „Organon der rationellen Heilkunde” c. művének erős

kritikája vagy inkább kíméletlen kigúnyolása. *Hahnemann* Lipcsében, Bécsben és Erlangenben végezte orvosi tanulmányait, hazánkban is járt és *Bruckenthal Samuel* báró erdélyi helytartótanácsos orvosa volt. Németországba visszatérve orvosi gyakorlatot folytatott és behatóan foglalkozott vegytannal. Kísérletezései közben felfedezte a „*Mercurius solubilis Hahnemanni*”-féle oldható higanykészítményt. Megvizsgált sok gyógyszert és többet magán is kipróbált, például a kínakérget is, és megállapította, hogy egy nagy adag kínakéreg váltólázat idéz elő, kis adagja viszont meggyógyítja. Ebből arra következtetett, hogy a betegségek, amelyeknek olyan hasonló tünetei vannak, aminőket bizonyos orvosságok nagyobb adagokban belsőleg bevéve előidéznek, azáltal is meggyógyulnak, ha a hasonló, vagyis „*homoios*” orvosságokat csak kis adagban kapják. Ebből indul ki a *homeopathia*, az úgynevezett hasonszenvi gyógy mód, amelynek tantételeit *Hahnemann* a már említett és 1810-ben Dresdában megjelent „*Organon*”-jában foglalt össze.

„*Mióta az orvostudományra adtam magam — írja Kováts könyve előszavában —, azóta három szakadás támadt a nyavalyatudományban, tehát a pathológiában és a gyógyítás tudományban, vagyis a terápiában. Ezen tévelygések közepette első volt a brownság, a brownizmus, a második a mezmerség, a mesmerizmus, vagy élő állati mágnesség, a harmadik, a most divatban levő hasonló-nyavalyaság, a homöopathia, amelyet Hahnemann kigondolt és Organon című könyvében közreadott.*” Kováts szerint *Hahnemann* ezt az elnevezést verulamiai *Francis Bacon*nek, az újkori gondolkodás egyik nagy alakjának 1620-ban megjelent munkájából, a természettudományok kérdéseit tárgyaló „*Novum organum*”-ból vette. Ez az elnevezés semmiképpen sem illik *Hahnemann* szisztémás könyvére, sőt vakmerő cselekedete „*ragadomány*”nak, vagyis „*rapinának*” nevezhető. „*Hahnemann Organonja — folytatja fejtegetéseit Kováts — nem Organon der rationellen Heilkunde, hanem legizságosabban Organon der irrationellen Heilkunst. Az Organon ugyanis felforgatja mind fenekestől fogva, mind az orvos mesterségnek minden tapasztalásait, amelyek az emberi nem kezdetével egyidősek, mind az orvostudománynak minden állításait, amelyek Hyppokratestől fogva kezdődnek és ezeket egyetemben mind együtt egycsomóban hazugságoknak, csalárdságoknak, esztelenségeknek lenni állítja és mindezek fölé a maga orga-*

nonját helyezi. *Én Hahnemann Organonját, mivel a görög organon instrumentumot, tehát műszert is jelent, organának neveztem, ámbár a duda névnél többet valóban nem is érdemel, de már Isten neki; csak hagy legyen orgona a neve, hasonló is ez az orgonához, mert valamilyen az orgonában sok kedves és kellemes hangú sípok vannak, amelyek a fület gyönyörködtetik és az embereket magokhoz édesgetik, úgy hasonlóképen Hahnemann Organonjában igen sok a köznépet gyönyörködtető, megbájosító, magokhoz csábító, elámitó és hasonló természetű sípok vannak. Ilyenek példának okáért az, hogy a homöopathia az egyetlen egy, bizonyos orvostudomány és a homöopathia előtt sohasem volt még e világon igaz orvostudomány. A homöopathia előtt nincsen meggyőzhetően nyavalya.*”

Ezek elmondása után Kováts megmagyarázza könyvének címét: „Hahnemann húsz esztendeje hangicsáló orgonájához én egy rostát csináltam s ezzel az orgonát úgy megrázom, megrostálom, karajálom, vágom satöbbi, hogy abból minden ocsú, taklác, vadóc, üszög és miegymás kihulljon s amelyekből csupán egyedül áll az orgona. De hát mi marad meg az orgonából a rostámban? Felelet: Semmisen! Az Organarosta az Organonra való felelet, az Organonnak a szerzője pedig Hahnemann aki felette mocskolódik. A gramatikusoknak örök törvényük a »Quo te quisque rogat casu, responsio detur«, azaz milyen a kérdés olyan legyen a felelet, de követtem Hahnemann tántoríthatatlan principiumát — folytatja Kováts — Similia similibus curantur, aminek az az értelme, hasonlóakat hasonlóakkal kell gyógyítani. Hahnemann nagyon mocskolódik, mocskolja a klasszikus orvostudományt, tehát az ő principiuma szerint nekem is hasonló orvosságot kell elővenni, hogy a mocskolódás nyavalyájából őt kigyógyíthassam.”

Mielőtt Kováts Organarostájában sorra cáfolná az Organon állításait és megállapításait és nevetségessé tenné azokat a gúnyolódás, néhol szelíd máshol mérges szavaival, megjegyzi, hogy nem is Hahnemann találta ki a homeopathia elnevezést, mert az már Konrad Gesner 1560-ban, Baselben megjelent görög—latin szótárában megtalálható. A similia similibus principium sem Hahnemann találmánya, mert az Paracelsus principiuma volt Paragranum c. könyvében. Az Organarosta — Kováts bevallása szerint — 1826 júniusában elkészült, sőt ebben a hónapban már cenzúráztatta is, de nem adta ki. „Reménylettem, hogy az én kedves hazámban — írja

az Orgonarosta toldalékában — *majd csak elcsendesedik ez az orvos tévelygés, amelyet homöopathiának neveznek.*” De amikor 1830 márciusában megjelent egy magyar orvos fordításában *Hahnemann* műve: „Organonja (Életműve) a gyógyművészségnek vagy Hahnemann Sámuel Homeopathiaja (Hasonszenvé)” címmel, kinyomatta az Antiorganont. *Kováts* nem írta meg, hogy ki *Hahnemann* ominózusnak mondott művének fordítója, pedig köztudomású volt, hogy *Bugát Pál* fordította.

Az Orgonarostát a magyar orvostársadalom nagy része helyeselte és munkája elismeréseként akkoriban több vármegye, pl. Pest-Pilis-Solt, továbbá Máramaros, Zemplén, Borsod, Tolna, Szatmár vármegyék tiszteletbeli táblabíróvá választották, de az országot kétszer is bejárván tapasztalhatta és az ország közepén lakva minduntalan hallotta, hogy a homeopathiát sokan, még közhivatali orvosok is, gyakorolják és terjesztik. *Hahnemann* jubileumára magyarországi követői és barátai — számszerint 90-en — tallérokat és ezüst garasokat adtak össze. „*Erre az egész dologra — jegyezte meg Kováts — el lehet mondani: Parva saepe scintilla magnum excitat incendium, vagyis gyakran apró szikra támaszt hatalmas tűzvészt.*”

Szóban forgó könyve utolsó részében *Kováts* még egy orvosi tévelygéssel, még pedig a broussaisággal vagy nadálydühösséggel foglalkozott. *François Victor Joseph Broussais* francia orvos, 1832-ben lett a párisi egyetemen a kór- és gyógytan tanára. Az orvostudományt új alapokra kívánta helyezni. Művében azt fejtette, hogy az életet ingerek tartják fenn. A normális inger biztosítja az egészséget, a gyenge vagy a túl erős inger a betegségek okozója. Minden betegség kiindulási pontja a gyomor, mert az ingerek ezt befolyásolják a legjobban, itt lép fel leginkább a gyulladás, ezt pedig vérelvonással kell gyógyítani. A vérelvonásnak legjobb módja a nadályok, vagyis a piócák alkalmazása. Egy időben Franciaországban nagyban divott a piócázás, és mivel — idézem *Kovátsot* — „*sok nadályt százezrenként hordják innét, tőlünk a kereskedők Párisba, ezen az úton is portéka cserélés képében hozzánk által jöhet a Broussaisság vagyis a piócázás.*” Ettől óvja honfitársait *Kováts*, és kimutatja, mennyi bajt, veszedelmet és halált okozott a nadályok oktan alkalmazása. Értekezését így fejezi be: „*A 17. században a barmokat azzal kínozták, hogy a vért belőlük kicsapolták és ugyanazt a vért azután az*

emberekbe eresztették a hosszú élet elérhetése végett. Most pedig a 19. században a vért az emberekből nadály által szoptatják ki Franciaországban, avégre, hogy az emberek meggyógyulhassanak és tovább élhessenek. De reméljük, hogy ez a bolondság is szintűgy el fog múlni, mint, ahogy a XIV. Lajos idejebeli hosszú vendéghaj, vagyis paróka a divatból kiment.”

Keresett könyv lehetett Kováts Orgonarostája. „Szorgalmasan vásárolták a könyvárosoknál és magánál a szerzőnél” — írta 1831-ben a *Kulcsár István* szerkesztésében megjelent Hazai és Külföldi Tudósítások, amely a következő évben arról adott hírt, hogy Kováts Mihály orvosdoktor a Magyar Tudományos Akadémia, mely 1830. november 17-én alakult meg, levelező tagjává választotta. Levelező és nem rendes tagjává talán azért, mert kevés volt az ajánlója, és mert *Hahnemann*t, akinek akkoriban nálunk is sok híve volt, erősen kikezdte, és azt állította, hogy a „*homöopathia tökéletes cacopathia, vagyis bosszantó az okos orvosokra, de főként a szegény, szerencsétlen betegekre és az egész emberi nemre nézve*”. Bizonyos, hogy ilyen és ehhez hasonló kifakadások után voltak, akik nehezteltek Kovátsra, talán gyűlöltek is, mintahogy ezt érezte akkor is, amikor megjelentette *Mesmer* gyógymódját kigúnyoló „Állati Magnesség Mérőserpenyője” c. könyvét. Ebből a munkájából Kováts egy példányt átadott egy nagy tekintélyű és még nagyobb hatalmú, különben igen tudósnak ismert úrnak. „*Ez az úr — írta Kováts — elfogadja könyvét s azután el is olvassa. Idő jártával meglátogatván őt egy orvos doctor, ennek ezen könyvről így szólt: Én ennek a munkának a végére azt fogom írni: Der Mensch hat den gesunden Menschenverstand verloren. De itt nem szűnt meg evvel a gyűlölség mert ugyanez az úr azután nekem nagyon gátolta a becsületemet, híretem és egy bizonyos alkalmatossággal az előremeneteletem is.*”

Az Orgonarostát követte Kováts 13. műve az 1835-ben megjelent *Magyar Patika*. A nagy múltú füveskönyvek és a „dispensatoriumok”, illetve „pharmacopeák” elegez ez a figyelemre méltó mű. A füveskönyvektől abban különbözik, hogy először foglalkozik magyarul nemcsak a növények, de bizonyos ásványok, vegyszerek, például ólom, vas, oltatlan mész, bődöskő vagy kénkő, cinkmész, nyers timsó stb., valamint egyes rovarok, állati részek, például kőrishogár, százlábú (*Oniscus Asellus*) — amelyet patikában is

tartottak —, ökörepe és rákszem vagy hódzsír — amelyből 12 féle szert lehetett készíteni — hasznával orvosi erejével és felhasználási módjával. A gyógyszerészkönyvekhez azért hasonló, mert leírja, hogy az egyes szerekből a recipék szerint miként készíthető a „*decoctum, a főttvíz, az infusum, a forrázat, a potus, az ital, a haustus, a korta, a succus, a lé, a mixtura, a keverék, az electuarium, tehát a lekvár, a cataplasma, a kása vagy pép, a clysmá, a bélöblítő, a guttulae, a cseppecskék, a pilula, a laptácska, a fomentum, a borogató*” stb. Ezeket a recipéket szükség szerint azonnal el lehet készíteni és használni, „*minden veszedelemtől való félelem nélkül, mert a kegyetlenül dolgozó (drasticum) és a hőszámhajtó (emmenagogum)*” szereket kihagyta. Magyar Patikának azért nevezte munkáját, mert abban „*a magyar földön, úgymint Magyar és Erdély országban termő patikai, természet természetményei vétettek fel magyarul az értekezés tárgyául*”. „*Én itt olyan dolgokról írok — hangoztatja a Magyar Patikában — melyeket 44 esztendőől fogva folyton folyvást tanulok, 42 esztendő elforgása alatt pedig itt a Haza anyavárosában 41, külső országokon viszont 3 esztendeig a betegeken naponként tapasztaltam, végre 39 esztendő alatt ugyanitt Pesten és az ország különböző tájékain orvosi gyakorlásomból összegyűjtöttem s az állításomat a munka végén előszámláltatott 235 főorvos nagynak kezessége által bizonyítom.*”

Ebben az „előszámlálásban” az orvostudomány legkiválóbb tagjára hivatkozik kezdve Hippokratésztól, Galenustól egészen a nagynevű kortársakig. Többször is előfordul, hogy hivatkozik *Thomas Sydenhamra*, a nagyhírű angol orvosra; *Herman Boerhaave* leideni egyetemi tanárra, akinek tudományos híre és előadásmódja a világ minden tájáról orvosokat vonzott Leidenbe; *van Swieten* leideni, majd bécsi orvostanár, akinek befolyására Mária Terézia 1769-ben elrendelte, hogy Nagyszombaton orvosi fakultást is állítsanak fel; *Johann Peter Frank* német orvos, göttingai, páviai, wilnai, majd 1808-ban bécsi egyetemi tanárra, az egészségügyi rendőrség megalapítójára; *Johann Ingenhous* Mária Terézia és II. József császári udvari orvosára, aki először mutatta ki, hogy a növények napfényben oxigént, sötétben pedig szén-savat választanak ki. Még *Hahnemann* munkáiban is talált jót, amire hivatkozhatott.

A Magyar Patika közreadásával *Kováts*nak az volt a célja, hogy feleslegessé tegye a falusi kuruzslók, javasasszonyok és sebészorvosi békák készíttette „orvosságokat” és azokat a csodaszereket és panaceákat, amiket a vásárokon árúsítottak. A Magyar Patikát elsősorban a „*falusi külorvosok részére*” írta, kik kis fizetést kaptak és a drága orvosi könyveket nehezen szerezhették meg. Szólt még műve a „lelki tanítóknak”, akik állandóan érintkeznek a falusi néppel. *Kováts* ezzel kapcsolatban utalt arra, hogy Svájcban a lelki tanítókat mielőtt hivatalukat elfoglalják, levizsgáztatják a népi orvostudományból, „a popularis medicinából”. Ilyen törvényt akart életbe léptetni a papokra vonatkoztatva II. József császár is.

A Magyar Patika használatát azzal könnyítette meg *Kováts*, hogy „mutató táblákat” állított össze és ezek alapján lehetett a megfelelő orvosságot elkészíteni. Ha például valaki gyomorgyengeségben és étvágytalanságban szenved, és megnyugtatóra van szüksége, meg kell keresni a „mutató táblában” a megfelelő recipét. Eszerint jó erre a bajra a *Vinum medicatum* és az orvosbor. Ez a következőképpen készül: „*Végy 2 marok mentafüvet, fél marok üröm fűhegyet, narancshéjból egy egyedét (vagyis unciát) és 2 font jó bort. Forrózd meg ezeket és a szüredéket add. A beteg 2 óránként egy egyedét (unciát) vegyen be*” (egy egyed a font 12-ed része, egy patikai font pedig mai súlymértékben kifejezve 42 deka). Összesen 1680 recept van a Magyar Patikában.

A könyv második része az „összetétel” vagy *compositum*- és a „készítményes” vagy *praeparatum*-orvosságokat, tehát szirupokat, nádmézes leveket, konzervákat, „*tartatokat, extractumokat, kihuzatokat, emplastrumokat, flastromokat, linimentumokat, kenőcsöket, spiritusokat, szelleteket, roobokat befőttleveket*”, vagy beföttöket és hasonló szereket ismerteti, és egyúttal leírja, miként kell ezeket készíteni. A „*compositum* és *praeparatum*” orvosságokból 215-öt mutat be a könyv második része.

Kováts Mihály munkásságának egyik legjelentősebb fejezete, mint említettem már, hogy megkezdte a nyelvújítást a tudomány különböző területein, vagyis az idegen műszavak helyett a magyar kifejezések alkalmazását. Már első, 1798-ban megjelent munkáiban is sok latin szóra talált magyaros vagy legalábbis magyarosnak tetsző kifejezést. Folytatta a magyarosítást a később megjelent munkáiban,

sőt egyik-másik művében, pl. az 1828-ban megjelent „Medicina Forensis vagy Orvosi Törvénytudomány” c. könyvéhez, az első magyar nyelvű törvényszéki orvostanhoz, amelyet „a táblabíró, bíró, ügyvédő, törvénytudó, törvénytanuló, orvos, tanulóorvos urak részére” írt, „Toldalék Szótárt” is csatolt.

Tekintélyes a száma azoknak a szavaknak, amelyekkel *Kováts* gazdagította nyelvünket. *Kováts* alkotta szó például az *anyarozs-kórság*, mivel ez az anyarozstól a *Secale cornutum*tól származik, továbbá a *gerinckórság*, a rachitis, a *mirigykórság*, a scrophulosis. Ő használta a gumi helyett a *mézgát*, a roob helyett az *ízt*, a phaenomen helyett a *jelenséget*, a tünetet, az urina helyett a *vizeletet*, a metallum helyett az *ércet*, a minerale helyett az *ásványt* és ő nevezte először fehér aranynek a *platinát*. Természetesen volt sok olyan szava, amely nem gyökeresedett meg nyelvünkben, például a *fixa* idea nem lett poroszka, a retorta pedig görbetök. Nem lett használatos a *medicus doctor* helyett az orvosnagy, pedig ezt kívánatosnak tartotta volna, mivel ez olyan szó, mint a hadnagy, a násznagy vagy a várnagy. Ő írta le először a *medicamentum* helyett a *szert*. Ezzel a szóval Debrecenben élnek is, mert a közbeszédben a nép szeljtében-hosszában így szól: *szert*, vagyis orvosságot szedtem be. A szer szóból alkotta a patikárius megjelölésére a *szer-ács* szót. A szer szóról írta: „*már kétség sem lehet, hogy orvosságot teszen, csupán az ácsról van itt a kérdés*”. Az ács azonban nemcsak a fával dolgozó embert jelenti, hanem ez mesterképző szó, amely benne van a *kov-ácsban*, a *tak-ácsban*, a *szak-ácsban* stb. A patikárius szerinte nevezhető *szer-árosnak* is a vasáros vagy a boráros mintájára, sőt *szer-tárnok*knak is, mert a tárnok szó népünk régi szava. A patika helyett a szer képzésével használható szó lehet a *szer-tár*, a pénztár, a levéltár szóhoz hasonlóan, „*sőt szer-ed is teheti a patikát, mert az ed képző a magyar helységek neveiben állhatatosan mindig helyet tesz, például Szeg-ed, Vár-ad, Bab-od, Ősz-öd, Köles-d és így tovább*”. A katalógus vagy regiszter helyett *Kováts* *szám-szert* használt. „*Igy annyit teszen, mint rendje a számoknak*.” Szójárásokban is előfordul: *Se szeri* se száma. Így magyarázta meg *Kováts* legtöbb új szavának a keletkezését. Új szavait gyakran módosította, csiszolgatta, szépítette, *Bugát Pál* tehát nem járt töretlen úton, amikor 1844-ben kiadta *Természet-tudományi Szóhalmazát*.

A Magyar Patika megjelenése után *Kováts* hozzáfogott régóta tervezett természet- és orvostudományi szótára összeállításához, amire *Kazinczy Ferenc* is bízta. A tervezett szerint a három nyelvű szótár két kötetben és nyolc részben felöleli a tudomány minden ágát: a növénytant, az ásványtant, az állattant, a szertant éppúgy, mint az orvostudomány valamennyi ágazatát. Nagy kedvvel dolgozott a hatalmas művön, amelynek munkálataival aránylag rövid idő alatt annyira előrehaladt, hogy 1843. május 14-én már ki is bocsátotta az előfizetési felhívást. Egy év múlva élete fontos állomásához érkezett: 1844. április 29-én orvosdoktorrá avatásának ötvenedik évfordulóján ünnepélyesen üdvözölte a Tudományos Akadémia, amelynek ülésein aggkorában is szorgalmasan megjelent. A három nyelvű szótár első kötete 1845-ben, a második pedig 1848-ban került ki a nyomdából. Ebből a szótárból a nyelvészeknek könnyű volt kiválogatni a magyar nyelv törvényeinek és hangzásának leginkább megfelelő szavakat.

A szabadságharc eseményei *Kováts*ban mély nyomot hagytak, és 1849-ben véglegesen el is hagyta Pestet. 1831-ben elhunyt testvéröccse, *Kováts Dániel* Borsod vármegye főorvosának özvegyénél, *Szabó Klára* asszonynál talált otthont Mezőcsáton. Itt végezte be szótárának „mutató tábláját”, amelyet több kéziratával és 740 kötetből álló könyvtárával együtt a sárospataki főiskola könyvtára hagyományozott. Itt könyveit külön katalogizálták. 83 éves korában, 1851. június 27-én halt meg Mezőcsáton a magyar tudományos életnek, az orvostudománynak ez az érdekes, harcos, de fennkölt szellemű alakja, aki közel hat évtizedig fáradozott a tudományos nemzeti nyelv kialakításán, és állhatatosan küzdött, gyakran a maga kárára és hátrányára, a klasszikus orvostudomány területén felburjánzott különböző tévelygések ellen.

A NÖVÉNYEK ÁLTAL OKOZOTT DERMATOSISOK ISMERETÉNEK TÖRTÉNETE

Írta: Dr. SZEGŐ LÁSZLÓ (Nyíregyháza)

A növények ismerete és felhasználása a régmúlt időkbe, egészen a kőkorszakig nyúlik vissza. A legősibb termesztett növények a gabonaneműek voltak. Az ókorban már számos növényt felhasználtak gyógyításra. Az általam is vizsgált *Ruta graveolens*-ről [280, 281] pl. tudjuk, hogy a görögök és a rómaiak már időszámításunk előtt „pegamon” néven mérgezőek antidotumaként használták [32]. A boglárka gyulladást keltő hatását a XVI. század koldusai részvétkeltés céljából sebokozó anyagként alkalmazták [152]. Ugyanezen időben a fecskefű (*Chelidonium maius*) — melyet egyébként szemölcsirtásra használtak — hólyaghúzó szer volt. A kéregetők a bullákat felszúrták, a sebet és környékét marhavérrel kenték be, hogy ezáltal könnyűrületességet érjenek el; innen származik a „jambe de Dieu”, illetve a „Gottesbein” elnevezése [152.]

Ismeretes, hogy a különböző növények gyógyító hatását a XVI. században már hazánkban is felhasználták. A korabeli számos munka közül megemlítek néhányat: *Melius Juhász Péter* „Herbárium” (1578), *Bejthe András* „Füveskönyv” (1595), *Nadányi J.*: „Kerti dolgoknak leírása” (1669), *Lippai János* „Pozsoni Kert” c. munkája (1664) stb. Ismerték a farkasalma, a mandula, a cédrus nedvét és olaját. Égésre olajfalevelet, hajhullás ellen hagymalevelet használtak stb. *Daday* [45, 46] szerint gyógyítás céljára a XVI—XVII. században hazánkban mintegy 300 növényt használtak fel.

A növények gyógyerejének ismeretét szükségszerűen követte a károsító hatások felismerése. *J. Schmidt* [236] 1607-ben leírja, hogy *Rhus vernix*től viszkető kiütést kapott, majd *Cornut* [40] 1635-ben „Giftefeu” néven ismerteti a *Rhus radicanst*, amelyet akkoriban a borostyánnal rokonnak tartottak. *Kenelme Digby* [52] rózsalevéltől 1645-ben látott dermatitist. A komló által okozott bőrgyulladást 1693-ban *Dale* [47], a spárga-dermatitist pedig 1880-ban *Günz* [97] írta le.

A növények okozta dermatosisok tudományos ismeretének története tulajdonképpen *J. C. White* [308] „Dermatitis venenata”-jával (1887) és *P. A. Morrow* [177] „Drug Eruptions”-ával kezdődik Amerikában, annak következményeként, hogy ott sokkal gyakoribbak voltak a növények okozta károsodások. A primula-dermatitis első leírója *J. C. White* [309] volt. E munkákat számos mű követi. Közülük a legfontosabbak: *Prosser White* [312], *Perutz* [201], *Broers* [22], *Low* [168], majd *Touton* [294] munkája stb. Utóbbi mintegy 200 növény károsító hatásának teljes és részletes irodalmát dolgozza fel. A legújabb kori munkák közül említésre méltó *Rieth* [225], valamint *Schneider* és *Wagner* [237] ismertetése.

A bőrizgató növények legtöbbje a trópusokon található, azonban az ipar és kereskedelem hatalmas fellendülése révén minden országban észlelhetjük ezek károsító hatásait. A bőrizgalom részben mechanikus okok, részben vegyi anyagok hatásának következménye. A növényi károsító anyagok száma ma már szinte áttekinthetetlenül nagy, ismeretük azonban nélkülözhetetlen, mert a károsító hatásukat csak így tudjuk kiküszöbölni. Itt csak a citrusfélék terpenjeire [225], a ruta forocumarinjára [280, 281], valamint a *Rhus*-fajták 3-pentodecycatechinére [287] utalok.

Chittenden [35] a növényi izgató anyagok három fő csoportját különbözteti meg:

1. Egy sav a tejnedvben.
  2. Folyékony vagy nem folyékony olaj az epidermis mirigyéből.
  3. Ca-oxalat-kristály a szőr, a túske sejtjeinek nedvében.
- A hangyasavat a csalánok tulajdonképpeni mérgének tartja.

Hatásmechanizmus tekintetében az irodalmi adatok szerint a károsító anyag mintegy 80–85%-a primer toxikus okként hat,

azonban típusos kontakt-allergia is kifejlődhet. A növényi allergiás jelenségek legújabb, korszerű leírását *Hansen* [101] és *Rajka Gy.* [213] adja. A hatást befolyásolhatják elsősorban a fizikális faktorok: a fény — főleg a 3130—3660 ÅE hosszú hullámok —, a nedves, meleg, párás környezet [117, 281], valamint a konstitúció, nem, kor, rassz. Ismeretes, hogy gyermekek, szőkék, nők fokozottabban érzékenyek a károsító hatásokkal szemben.

A növények csoportosítása *Rieth* nyomán, felhasználásuk alapján történt.

A) Virágok és dísznövények

1. Virágok

Legismertebb és leggyakoribb a *primula-dermatitis*, amelyet mint már említettem, *White* írt le először 1887-ben. Azóta a kazuisztikus cikkek száma óriási. *Gottron* [90] az egyéni faktorok fontosságát hangsúlyozza a primula okozta megbetegedésben, *Urbach* [297] a Wiesen-dermatitishoz sorolja. Allergizáló hatása közismert: *Pinkus* [204] szerint az arc-ekzemák $\frac{2}{3}$ részének okozója. A primula-túlérzékenységet *Nestler* [183] már 1900-ban megállapította. *Lehner* és *Rajka* [159] sikeresen viszi át a reagint nyúlra. *Hansen* [101] szerint a kertészek 6—40%-a válik túlérzékennyé primulával szemben. Hazai vonatkozásban *Zágon* [320] ismertet primula-túlérzékenységet.

A *szegfű* (*Dianthus carophyllus*) olaja eugenolt és terpent tartalmaz, *Stauffer* [267] ekzemát látott tőle.

A *rózsa* okozta gennyes gyulladásokat a kézen *Niedziella* [186] Ca-salétromos műtrágyára, *Gnau* [87] baktériumokra és gombákra vezeteti vissza.

Rávnay [219] *Hibiscus rosa sinensis* okozta bőrgyulladást látott kertészen, aki a növény és kertiföld iránt volt túlérzékeny.

Oleanderral szemben *Prosser White* [312] és *Brocq* [21] ír le túlérzékenységet.

Chrysantem okozta bőrizgalmat *Howe* [116] már 1887-ben ismertetett és a hatóanyagot a rovarölő porok anyagát szolgáltató pyrethrum-fajtákkal azonosította. *Kobert* [146] szerint is erős bőrizgató.

Schlamadinger [234] 24 óra alatt keletkező bőrgyulladást látott tőle. *Dreyer* [59] *őszirózsától* észlelt bőrelváltozást. *Rajka* [216] kertész krizantémérzékenységet ic. adott kivonattal deszenzibilizálni tudta.

Baltacimtól (*Onobrychia sativa*) *Matras* [171] ír le földműveseken észlelt hólyagos bőrgyulladást.

Gaillardia-dermatitist észlelt *Zschunke* [327], a virág porával még bőrreakciót is kapott.

Rigópohár (*Boldogasszony papucs*a, *Cypripedium*) által okozott elváltozásokat *J. C. White* [308] a *Rhus*-hatáshoz hasonlította. *Lehmann* [158] kertészeken észlelte.

A *harangvirág*ot (*Campanula*-fajok), valamint a *kaktusz*-fajták virágait *Rieth* bőrizgatóként említi.

Pelargonium (gólya orr, *Geranium*) *Freudenthal* [79] szerint bőrizgató lehet. Gyökér, szár és különösen a lomb válhat erősen izgatóvá a benne levő adstringáló anyagok (tannin, gallussav), aetherikus olajok miatt (*Endlicher* [62]).

Az *árvácska* (*Viola tricolor*) népies szer, hosszabb alkalmazása ekzemát okozhat (*Schulz* [243]).

2. Hagymák, gumók, gyökerek

A *tulipán* hagymája a kertészek ujhegyeit reszelősre, szárazra változtatja (*Overton* [197]). *Endlicher* [62] a hatását a *Scilla maritima*-hoz hasonlítja és oxalat-kristályoknak tulajdonítja.

A *Scilla maritima* (csillagvirág) népies szer bőrsebekre, azonban hólyagos dermatitist okozhat (*Lesser* [163], *Hoffmann* [110, 111]). Utóbbi szerint a hagyma mindenkire, a levél csak arra diszponál-takra hat.

Hagyma (*Allium*). Intenzív dermatitis és conjunctivitis keletkezhet foghagymától (*Sepulveda* [245]). *Pawlowsky* és *Stein* [199] foghagyma-dermatitisben az atka (*Rysoglyphus hyacinthi*) szerepét igazolta. *Kobert* [146] a hagyma olaját tartja izgatónak, *Urbach* [298] pedig a polleneket allergizálóknak.

A *sáfrány* (*Crocus sativus*), a *jácint* (*Hyacinthus*) és a *nárcisz* gumója *Stryker* [248], *Johnson* [129] szerint szintén a *Scilla maritima*-hoz hasonló hatást fejthet ki. *Low* [168] jácintnál a hagymában

keresi az okozó anyagot, melyet *Broers* [22] és *Freeman* [72] a Ca-oxalat-kristályban találtak meg. *Williams* [315] kertészekén a nárcisz bőrizgató hatását észlelte, az arcon és a kézen papulosus, viszkető elváltozásokkal.

3. Fák, cserjék

A *Ginkgo biloba* díszfa, Kelet-Ázsiában honos. Már *C. J. White* szerint is bogyója bőrizgató. *Tabajashi, Taunata* [285] alkoholos, aetheres kivonatával gyulladást idézett elő. *Saito, Junsaku* [233] szerint emberen, majmon, nyúlön erősen viszkető, papulosus-hólyagos, oedemás gyulladást okozhat. A *Spermania africana* (hársfajta) banális kontakt-ekzemát idézhet elő (*Kletschka* [144]). Levélét a combra téve, 4 óra múlva viszketés közben hólyag képződik. *Touton* [294] leírása szerint számos faféleség lehet súlyos dermatitis okozója, pl. a *borbolya* (*Berberis vulgaris*), a *puzspáng* (*Buxus sempervirens*), a *Grevillea robusta*, a *somfélék* (*Cornus sempervirens* et *C. mas*), a *tujafélék*, a *vesszős fagyal* (*Ligustum vulgaris*), a *Myrtus communis*, a *Nerium oleander*. A *boroszlán*-fajták (*Daphne Gnidium*, *D. Laureola*, *D. Mezereum*) mezereint, mezereinsav-hydridet tartalmaznak (*Lewin* [104]). *Gouin* [89] leírja, hogy egy katona, aki 4 éven át volt „untauglich”, erősen nedvező ekzemáját sikerült *D. Gnidium*-ra visszavezetnie.

A *Buxus sempervirens* bőrizgató hatását *J. C. White* írta le először és *Euforbiaceae* címszó alatt ismertette. További leírói *Oppenheim* és *Neugebauer* [193]. Kertész, zenész betegedhet meg a fájától. A *törpe naspolya* (*Cotonaester*) *J. C. White* és *Prosser White* szerint is bőrizgalmat okoz, utóbbi kertészen urticariát látott tőle.

A *tölgy* és a *bükk* favágókon, rönkhordókon okoz részben papulosus dermatitist, részben erysipelas-szerű képet. Míg *Spillmann* [260], *Spillmann* és *Weiss* [262] a fatörzsön élő *Ustilago*-fajtát tartja kórokozónak — bár igazolniok nem sikerült —, *Tenchio* [288] a *Parmelia caperata* nevű zuzmót. *Touton* a nád-dermatitishez tartja hasonlóknak. Az excoriált papulosus dermatitis ekzemába is átmehet. A vele dolgozók jól ismerik, a német irodalom „Holzkrätze” néven említi (*Touton*). Hasonló eseteket csztályomon is észleltem.

Enyves égetől (*Alnus glutinosa*) több hónapos inkubáció után *Brügel* és *Perutz* [30] az azzal dolgozókon erysipelas-szerű képet látott. A túlérzékenyítő faktort a cserzőanyagokban találták meg, amely normergias szervezetre hatástalan volt. Ezért a talált körképet „*dermatitis professionalis allergica*”-nak nevezték. *Ébenfától Stern* [169] fuvolásnál ajak-ekzemát ír le. *Maiden* [110] *Grevillea robustától* (ausztráliai díszfa) kertészen szemhéjgyulladást, *Leichhardt* [160] pedig a nedvétől hólyagképződést észlelt. *Ridley* [224], valamint *Doerr* [54] a *mahagonifa* ágát, fáját, levelét, fűrészporát egyaránt allergizálóknak találta. A növény érintése után néhány órával kipirulást, gyulladást, hólyag- és pustula-képződést lehet látni. Az allergiás tünetek már egyetlen fűrészpor okozta dermatitis után is jelentkezhetnek. *Palissanderfával* dolgozókon *Gougerot* és *Blamoutier* [88] ír le vesiculosus dermatitist.

A *Thuja occidentalis et orientalis* *Lehmann* [158] szerint kertészen bőrizgató lehet. *Sachs* [265] asztalosan *Th. occidentalistól* kéz-ekzemát, *Hoffmann* [112], valamint *Galwesky* [82] dermatitist látott. *Kobert* [146] a „*thujon*”-t (tannacetin) tartja izgató anyagnak. *Jegenyefenyő* (*Pinus Picea seu Abies alba* *Miller*) favágókon okozott a szabad felszíneken vesiculosus dermatitist, mely *Siemens* [248] esetében seborrhoeás ekzemába ment át. *C. J. White*, valamint *Morrow* [177] megállapítják, hogy a *kínafa* (*Chinchona Calisay Wedel*), mely chinint tartalmaz, maga nem okoz bőrgyulladást, csak a gyári megmunkálás folyamán válik bőrkárosítóvá.

4. *Therebentineák*

A therebentineák családjában található a legtöbb és legerősebb hatású bőrizgató növény (*Touton*). A hatás elsősorban primer toxikus, azonban gyakori e csoportban az allergiás jelenség is. Jelentőségét bizonyítja, hogy az amerikai, ázsiai, sőt európai közlemények száma oly nagy, hogy ma már át sem lehet tekinteni. E csoport legfontosabb képviselői:

a) *Rhus*-félék. Az elváltozások okozója legtöbbször a *Rh. toxicodendron*, de számos más fajta (*Rhus radicans*, *Rh. quercifolia*, *Rh. venenata*, *Rh. diversiloba*) okozhat hasonló toxikus-allergiás elváltozásokat. Emiatt, hogy legelőször a *Rhus*-növények által

okozott elváltozásokat írták le (*Schmidt* 1607-ben, *Cornut* 1635-ben). Könnyű erythemától súlyos hólyagos, crustosus képig számos változat keletkezhet a kórképben. Van krónikus formája is, amely rendkívül hosszúan tartó, főleg az arcra, a kezekre, a genitáliákra lokalizálódó papulo-ekzematosus képben mutatkozik. A diff. dg. szempontjából elsősorban erysipelas, herpes zoster, valamint az erythemák csoportja jöhet számításba. A fiatal kor különösen érzékenyítő tényező: *Ronchese* [229] Rhus-ággal fenyített gyermekeken az ütés helyén feketés hólyagokat és a genitáliákon súlyos dermatitist látott. *Silvers* [258] Rhus-levél rágása után súlyos nyelőcső- és szájnyalkahártya-gyulladást észlelt. Rhusszal szemben igen nagy lehet a túlérzékenység: *Fiedl* és *Sulzberger* [71] 24 óra után 1:1 000 000 hígítású kivonattal ic. pozitív reakciót kapott. Az ún. lakk- és Mah Yong-dermatitist a Rh. vernifera et succedania tejnedve (*Brooks* [29]) okozza. A tejnedv a levegőn barnásfekete péppé szárad, végterméke a hírneves kínai lakk. A Rhus-fajták fent említett glycosidáin kívül a lakkanyagban még urushiol is található (*Etter* [66]). A lakkozott tárggyal való kontaktus ugyanolyan tüneteket okozhat, mint a fa anyagának és nedvének érintése (*Toyama* [295]).

b) Az *Anacardiaceák* családjába igen sok növény tartozik. *Hornsey* [115] a borneói *Rungustól* lázas pneumoniával járó dermatitist látott. Ausztráliában *Lungula*-dermatitist ír le *Leichhardt* [160]. Braziliában az *Aroirea* nedve okoz bőrgyulladást *Bassewitz* [12] szerint. Az *Anacardium officinale* gyümölcse cardolt tartalmaz (*Hoffmann* [113]). Az *Anacardium occidentale et orientale*, az *Oriental cachew nut* (Ajacou Nuss), a fehér *mahagonifa* szintén bőrgyulladást okozhat. A cardolt mindezeknél kimutatták (*Rieth* [225]).

B) Főzelékek, gyümölcsök, fűszerek

Főzelékek, gyümölcsök, fűszerek szintén szerepelhetnek bőrkárosító anyagként. *Urbach* [298] arra hívja fel a figyelmet, hogy az emésztőcsatorna izgalma indirekt hatásként valódi túlérzékenység nélkül is képes arra, hogy bőrizgalmat váltson ki.

1. Főzelékek

E csoportban a *spárga*-dermatitis (*Asparagus officinalis*) a legrégibben leírt kórkép (Günz [97] 1880-ban). Schoenhof [238] pozitív bőrpróbával, majd Hajós és Mormann [98] passzív átvitelleg igazolt túlérzékenységet. Az érintésnek kitett helyeken bőrvörösség, sőt hólyagképződés is lehet. *Articsóka*-dermatitisben Sidi és mtsai [246] a hatóanyagot nem a levélben, hanem a nyélben találták meg. Delahaye [51] palpebralis és buccalis dermatitist látott tőle. *Sárgarépatól* először Wise és Ramirez [317] észlelt ekzemát. Klauder és Kimmich [142] szerint leggyakrabban konzervgyári dolgozók betegszenek meg tőle. Ők a répahámzókon figyeltek meg túlérzékenységet, amely egy betegen monovalent volt répara, 3 másik munkáson pedig csoportérzékenységet találtak: pasztinák, zeller, kapor, ánizs, édeskömény egyaránt pozitív bőrreakciót adott; e növények mind az Umbellifera családja tartoznak. Nálunk Nékám jr. [184] ismertet olyan aurantiasis cutist, ahol a bőrelszíneződés okaként sárgarépa is szerepel a narancs és a paradicsom mellett. Hübschmann és Čupík [118] petrezselyemtől és sárgarépatól észlelt ekzemát. Zellernél Geltaud [86] olajat ismertet allergenként, Henry [105] pedig d-limonent, melyet Wisswell és mtsai [314] lebenypróbával is igazoltak. Zorn [326] spenóttól látott erős erythematous-squamousus bőrreakciót. Kerti laboda (*Atriplex hortensis*) élvezete a bőr sárgulását, arc- és boka-oedemát, bőrvérzéseket, paraesthesiákat okozott (Däschlein és Drossel [61]). Borsótól aratókon Brezina [23] kéz- és ujj-ekzemát látott. Stark [266] leírja egy másfél éves kisfiú esetét, aki zöldborsó evésére bőrviszketést, makacs kiütéseket kapott, majd per os expozícióra (3 kanál zöldborsó) azonnal bőrgyulladás, anaphylaxiás shock lépett fel és halálhoz vezetett: primer allergia kifejlődése zajlott le. Combi [38] 7 éves gyermekben borsóra gyenge, lencsére erős pozitív bőrreakciót látott. Sternhal [270] 1914-ben babbal dolgozó konzervgyári munkásokon észlelt kiütéseket. J. C. White szerint a retek levele bőrirritáló. Volk [305] retek evése után crustosus ajakgyulladást és kéz-ekzemát írt le.

Schroff [242] szerint a *burgonya* növényi részei által tartalmazott glycosidák (solanin, solanidin, dulcamarin) kis adagja is bőrrészekenységet vált ki. A bőrön megfigyeltek égő érzés mellett vörös fol-

tokat, hólyagokat, pustulákat, urticariát, sőt nedvező ekzemát is. A permetező anyagok is szerepelhetnek a bőr izgatásában. *Paradicsomkertészen*, paradicsomszedőn okozhat bőrgyulladást (*Hoff* [108], *Galewsky* [81], *Lain* [153]). Utóbbi harmatos paradicsom szedése után kezeken, alkarokon 11 szedőn látott dermatitist. Szerinte valószínűleg a levelek és ágak gyantája volt a kiváltó ok. *Alderson* [2] nőbetegén paradicsom szedése után erősen infiltrált ekzemás plackot figyelt meg a felső végtagokon. *Bailey* [10] véleménye az, hogy minden *Solana*-fajta tartalmaz alkaloidákat és glycosidákat, amelyek *Hannah* [100] szerint túlérzékenyítők.

2. Gyümölcsök

Az *eper*, a *szamáca* által okozott urticaria az egyik legismertebb növényi dermatosis, mely röviddel étkezés után jelentkezik. Izgató anyaga enyhébb a priminnél és toxicodendrolnál, de ezekhez hasonlóan az éredényzetre hat, a permeabilitást növeli (*Meyer és Gottlieb* [174]). *Volk* [306] tengerimalacon végzett vizsgálatai szerint a földieper kivonatok primer toxinhatást mutatnak.

A *Citrus*-félék gyümölcseitől keletkező bőrizgalmak gyakoriak — botanikailag rokonok a *Rhus*-félékkel. Citrom, mandarin, édes és keserű narancs, grapefruit, valamint a vadon termő *Citrus*-fajták egyaránt bőrkárosítók lehetnek (*David—Scott* [49]): körkörös, erythemato-squamosus ekzemát okozhatnak, a túlérzékenység egyaránt lehet mono- és polyvalent. A gyümölcs belseje és héja külön-külön is bőrizgató lehet (*Anderson* [6], *Janson* [124], *Stiegler* [271]). A citrom (*Citrus medicae*) fájától asztalosan észlelt *Noll* [189] a szabad felszíneken munka felvétele után dermatitist pozitív epicutan reakcióval. *Lane* [155], *Brezina* [24], valamint *Urbach és Wiethé* [299] a citrom, *C. J. White* [308], *Thibierge* [289] pedig a narancs aethericus olajaitól láttak dermatitist, illetve ekzemát.

A *Citrus*-félék aethericus olajai, terpenei szerepet játszhatnak a kölnivizek által okozott Berlock-dermatitisben — bár ennek fő okozója a bergamottolaj. *Rosenthal* [230] szerint erős napfény, aethericus olajok és izzadás együttes hatására lép fel, de a klimatikus faktorok is fontos szerepet játszanak. *Cohen-Hadria* [37]

Citrus lametta (Tunéziában) gyümölcsének evése után Berlock-dermatitisnek megfelelő peribuccalis pigmentációt látott.

Nálunk *Radnai* [213] narancshámozón észlelt munkával kapcsolatosan dermatitist, amelyet a gyümölcs limonen- és hesperidin-hydrocarbol-savának tulajdonít. *Nékám jr.* [184] narancs, sárgarépa és paradicsom együttes evése után látott aurantiasis cutist. Itt említem meg, hogy az aurantiasis cutis hazánkban sütőtök evése után gyakori (*Gragger* [91], *Venkei* [303]).

Almától igen ritkán találunk bőrelváltozást (*Rieth* [225]). *Fischer* és *Kelling* [73] esetében alma evése fáradtsággal kombináltan okozott urticariát, ami szerintük anyagcsere-megbetegedés következménye. *Korting* és *Uhlmann* [149] almasavval pozitív bőrreakciót kapott. *Birsalmától* *Stauffer* [268] kéz-ekzemát látott, a gyümölcs nedve pozitív bőrpróbát adott. *Spillmann* és *Lavergne* [261] a szőlő nedvétől (fehérbor) anaphylaxiás jelenségeket láttak, de véleményük szerint a hatás különböző javító és adalékanyagoknak (fehéritő, gelatina stb.) tulajdonítható. *Widal* és *mtsai* [313] ezzel szemben friss szőlőnedvvel kaptak pozitív cutan-reakciót. *Popovici-Lupa* és *Petresco* [208] 9 éves lányon észlelt *csipkebogyó-túlérzékenységet* írnak le.

A mangófa jóízű gyümölcsétől gyakori a dermatitis, ezért minden trópusi tankönyv óvatosságra int vele szemben [*Kirby-Smith* [139)]. A mangófa a *Rhus-félék* családjába tartozik, a ható ágensek megtalálhatók a gyümölcs héjában, a fa nedvében, a szárában egyaránt (*Brown* és *Brown* [28]). Károsító hatása is hasonló a *Rhus-félék*hez és különösen a gyermekek érzékenyek iránta (*Simmons* és *Bollin* [252]). *Iseki* [119] urticariát látott tőle, *Asai* [8] pedig ekzemát és dermatitist. *Sticker* [272] vese- és hólyagizgatónak találta.

Az *ananász-dermatitis* Hawaiin és a Maláj-félszigeten gyakori (*Polinum* [206]). Proteolyticus enzimje, a „bromelin”, szenzibilizáló hatású. Vele dolgozók tenyerén hyperkeratosis, rhagadiform dermatitis, ekzema keletkezhet. Evése után az ajkon erős égés, majd 6–8 óra múlva cheilitis és arc-dermatitis jelentkezhethet, amely kezelés nélkül is eltűnik.

Behdjet [17] szerint a *füge* nedve fotoszenzibilizáló hatású, szedők, feldolgozók egyaránt bőrgyulladást kaphatnak tőle. *Kit-schewatz* [141] az ujjakon erythemato-bullusos jelenségeket észlelt, *Prosser White Ficus carcaria* fiatal hajtásától bronzvörös kiütést

látott. *Berlin* [15] megállapítja, hogy Palesztinában a gyermekeken gyakori a füge-dermatitis, gombostüfejnői, babnyi vonalszerű hólyagokkal. Gyakori a szekunder pyoderma, valamint az urticaria is. *Cavalacci* [33] *Ficus indicus* (kaktuszfüge)-től scabies-szerű bőrelváltozásokat látott. Szárított fűgétől a vele dolgozókon (szárítók mosók, szortírozók) papulo-vesiculosus, illetőleg lichenszerű elváltozásokat észleltek (*Legge* [157], *Rasch* [328], *O'Donovan* [56], *Sptizer* [263], *Prosser White* [312]).

A *Prunellák* (gyíkfüvek) szárított gyümölcsétől hasonló képet észleltek atkától (*Trichoglyphus*) *Oppenheim* és *Taglicht* [195], valamint *Erhardt* [65].

Megemlítendő az is, hogy a fügelevél extraktuma, mely hajvizek, hajfestékek alkotórésze, szintén okozhat dermatitist (*Alves-Furtado* [5]). *Emődi* [63] tömeges, 11 füge-dermatitist észlelt, a növény apró szőrzetét tartotta kórokozónak.

3. Olajos gyümölcsök

Dió. A mi közönséges dióntól már *J. C. White* leír dermatitist, *Galloway* [84] erythema multiforme-szerű képet. Ennek oka igen gyakran a dió férgességében keresendő. *Grosdanov* [95] dió tisztításával foglalkozó munkásnők dermatitisénél a *Plodia interpunctella* excretumával és szeszes kivonatával pozitív bőrreakció kapott. *Mandulától* *Schloss* [235] látott bőrküütést.

Legsűrűbben a trópusokon termő olajos gyümölcsök: a *Kashew-dió*, a *szerecsendió*, a *kókuszdió*, valamint a *paradió* okoznak bőrelváltozásokat. *Hesse* [107] a paradió élvezete után észlelt urticariát anaphylaxiás shockkal, *Barniske* [111], *Siegel* [247] szerecsendiótól láttak bullosus dermatitist: kiváltó oknak a „juglon”-t tartják, amely *Dennie* [50] szerint a chrysophan-savhoz áll közel. A kashew-dió (*Ajacou Nuss*) különösen erős izgató hatású (*Rieth*).

4. Olajos vetőmagvak

A lenmag, a napraforgómag, a gyapotmag, a ricinusmag, a szójabab szintén okozhatnak bőrelváltozásokat. *Purdon* [210] 1875-ben lenmalomban dolgozó lányokon acnét észlelt kommedoval, melyet

részben gépolajnak, részben a len olajának tulajdonított. *J. C. White* is a kenőolajra vezette vissza az észlelt pustulosus, variola-szerű exanthemát, *Leloir* [162] pedig a lenorsózők acnéjának okát a mosóvízben találta meg. *Kooperman* [147] megfigyelése szerint a hatás tulajdonképpen porártalomra (lenpor) vezethető vissza. *Vokonn* [304] lengyárakban gyakorinak tartja a könnyű dermatitist. *Nicholson* [185] asthmában és szénanáthában a bőrön túlérzékenységet figyelt meg lennel szemben. *Doerr* [55] fehérjeanyagot (edestin) tart allergennek, amit *Grant* [92] vizsgálata alátámaszt: lenmagra pozitív cutan-reakciót adó személyek lenolajra negatív eredménnyel válaszoltak. Nálunk *Rajka* [215] ismertet lenmag okozta bőrgyulladását.

A gyapotmagvaknál sem az olaj a hatóanyag (*Bernton* [16]), hanem protein (*Taub* [286]). *Nixon* (188) dokkmunkásokon urticariához és moszkítócsipésekhez hasonló elváltozásokat figyelt meg a magvaktól s a hatást *Pediculoides ventriculosus*-nak tulajdonította. *Southam* [240], valamint *Robertson* [226] a gyapotfonókon észlelt rákot a gépolajoknak tulajdonítja. *Urbach* [330] gyapotmagolajra észlelt túlérzékenységet, amit arra vezetett vissza, hogy a gyapotmagvakat takarmányozásra is felhasználják: ily módon a gyapot proteinjai a tehén tejébe is bekerülhetnek s túlérzékenységet válthatnak ki.

Dreyer [60] napraforgót érintő leányon látott dermatitist arcon és kézen. A napraforgó levele, magja, virágpóra egyaránt szerepelhet allergenként. Mezei munkásokon lichen-szerű kiütéseket okozhat (*Noussiton* és *Cordero* [191]), pozitív lebenypróbával. *Rávnay* és *Garazsi* [271] 1197 bőrbetegen 3,12%-ban talált pozitív reakciót napraforgólevéllel, ugyanekkor észleletük szerint allergiások 7,9%-a adott pozitív reakciót. Napraforgótól hazánkban *Rajka* [215] is észlelt dermatitist.

Ricinusmag ismételt evése anaphylaxiás tüneteket, sőt halált is okozhat (*Ratner* [217]). *Korobow* [148] 50 ricinusmaggal dolgozó gyári munkás közül 21-en látott dermatitist. *Reisek* [223] ricinusipari dolgozókon akut dermatitist és ekzemát figyelt meg. Ricinusmag 1:40 000 hígításban csaknem halálos shockot idézett elő (*Ouer* [196]).

A szójabab (*Soja hispida*) ekzemát okozhat azokon, akik vele dol-

goznak: *Urbach* [329] erős epicutan-reakciót észlelt tőle. *Reis* [222] szerint a növény fluorescendáló festékanyaga az allergizáló tényező.

5. Fűszerek

Fahéjtól Epstein [64] és *Leifer* [161] kontakt dermatitist látott, súlyos erythemato-papulosus jelenségekkel. Fahéjolajra a lebeny-próba pozitív volt.

Vaniliától Busse [31] 1889-ben észlelt először bőrgyulladást. *Míg Lortat, Jacob és Solente* [166], valamint *Sincke* [253] magára a vaniliára vezetik vissza az okot — utóbbi ic. pozitív reakciót is kapott. *Prosser White*, valamint *Pawlowsky és Stein* [200] szerint atka (*Tyroglyphus*) és gomba a fertőző agens.

A *paprika* (*Capsicum annum*) tinktúrája bőrvörösítő, capsicin, capsicain, capsicol van benne. Hosszabb behatásra hólyagot, pustulát okozhat. *Allen* [4] belső bevételre generalizált papulo-vesiculosus égőviszkető kiütést látott tőle.

A *torma* (*Armoracia rusticica*) oxidációs anyagától *Sizer* [254] Rhus-szerű tüneteket észlelt.

C) Mezei, parti, vizinövények és gyomok

1. *Dermatitis stria pratensis* (Ottakringer Badebeiss, Wiesen-dermatitis, photodermatitis phytogenica): bullosus mező-, strand-, fürdő-dermatitis, amelyet a part mezei növényei, füvei, valamint a vizinövények okozhatnak. Első észlelések 1927-ben voltak (*Siemens* [248—251]), *Hartmann és Briel* [103]. Erős viszketés mellett vörös udvarral körülvett bullosus dermatitisben nyilvánul meg, a levelek lenyomatának megfelelő alakú és nagyságú erythema-foltokkal. A gyógyulás 8 nap alatt, pigmentáció hátrahagyásával történik. *Hartmann és Briel* számos mezei növényt kipróbált s ezek közül a *pasztinak* mintegy 60 betegen présnedvvel és alkoholos kivonattal pozitív bő reakciót adott. *Phyladelphy* [211, 212] már megállapítja, hogy nedvesség, izzadás, napfény fontos szerepet játszik a kórkép kialakításában, ezenkívül *Gansszal* (84) együtt felismeri, hogy számos

fűféleség, különösen az *Achilia millefolium* is fontos szereppel bír. Ugyanekkor többen (Oppenheim és Fessler [194], Spitzer [264], Rock [227]) rámutatnak a mechanikai sértések (éles szélű füvek, kovasav-kristályok) fontosságára a károsító ágensek behatolásánál. A hatóanyagok igen különbözők, szerepelnek közöttük: glycosidák, csereanyagok, gyanta, aethericus olajok stb. Hazai ismertetést Schlammadinger [234], Nagy [180] és Kenedy [136] ad. A kapott kép rendszerint figurális phytodermatogrammként tűnik elő. Savanyú mezőkön gyakoribbak az elváltozások (Poland [205]). A Wiesen-dermatitis okozóinak tartják még a következőket: a timótfűvet, (*Wodehouse* [319]), a szudánfűvet, nádat és bambuszt (*Langelez* [156]), a baltacimét (lóhere és takarmányhere) is. Hazánkban nádtól elsőként Szegő [278] ír le hólyagos bőrgyulladást. Baltacimtól (*Onobrychis sativa*) Matras [171] ugyancsak hólyagos dermatitist észlelt. A korcs herétől (*Trifolium hybridum*), mely nálunk is honos, földmívesek lábszárán szintén hólyagos bőrgyulladás keletkezhet (*Promachin* [209]), ezenkívül állatokra is veszélyes, mert a tatárkához hasonló elváltozásokat okozhat (*Pilz* [203]), amely egészen bőrnecrosisig fokozódhat az állatokon (*Andrews* [7]). *Bogdanovič* [25] a tőzegmunkásokon fellépő bőrelváltozásokban a környező növényeken kívül magának a tőzegnek is szerepet tulajdonít.

2. A csalán számos válfajának (*Urtica ureus*, *U. dioica*, *U. Laportea*, *U. ortiga* stb.) hatását az irodalom általában vegyi izgatónak tartja (hangyasav), nem pedig túlérzékenységnek (*Duval—Jouve* [58], *C. J. White*). A hatás mindenkire egyformán toxikus és a különböző csalánfajták szőrszálai sem mutatnak különbséget *Jakowlewa* [123] szerint. *Flury* [76] azon a véleményen van, hogy a hatásmechanizmusban a hangyasavon kívül enzim és toxalbumin is szerepet játszik (hazai leírók *Jécsay* [127] és *Urbányi* [296]).

Saját esetünkben 58 éves földmívesnő csalánszedés után tenyerén és kézhátán előbb apró hólyagokat kapott, majd mindkét kézfeje megduzzadt, oedemás lett, sűrű, mogyorónyiig terjedő bullákkal. Arca és a szemhéjak szintén oedemásakká váltak, a szemrés zárt, nem látott, hőmérséklete 39 °C-ig emelkedett. A bullák alapja necrotizált. Míg két kontroll betegnél a behozott csalánlevél a csalánnak megfelelő szabályszerű urticát váltott ki, betegünkön a próba helyén a bőrön igen erős, hólyagos-necrotikus reakció kelet-

kezett: ez arra mutat, hogy esetünkben allergiás oknak is kell szerepelnie.

3. *Ragweed-dermatitis*: Főleg az angolszász irodalomban ismert. Általában az *Artemisa*- és *Ambrosia*-fajok pollenjeinek tulajdonítják a hatást. E növények a mezőkön élnek és a szénát szennyezik (Sutton [275], Hannah [99]). Éveken át és mindig augusztus–szeptemberben következik be a szabad bőrfelszínek gyulladása (Gay és Ketron [85]). Kimondottan a földmivesek betegsége, Európába valószínűleg Amerikából hurcolták be gabonával. Számos más gyomnövény szerepe is feltételezhető a betegség keletkezésében.

4. *Fű-, fa- és egyéb virág-pollenek*: Az előbbi fejezethez kapcsolódva kell felemlitenünk azt, hogy *fű-, fa- és egyéb virág-pollenek allergenként szerepelhetnek*. Az óriási irodalmi adathalmazból csak néhányat emelnék ki. Benjamin [14] a fű-pollenek időszakos megjelenéséről részletes összeállítást készített. Loeb [165], Pascher és Sulzberger [198] megállapítják, hogy az allergen fehérjéhez kötött. Kobert [146] urticariát, Storck [273] ekzemát, neurodermitist ír le, azonban a bőrmegbetegedés észleletük alapján szigorúan egyéb allergiás megbetegedésekhez (asthma, szénanátha) kötött. Deszenzibilizációt legelőször vizes kivonattal Petov és Loeb [202] végzett.

5. *Egyéb gyomnövények*: *Lonicerák* (lonc, fecskefű) levelétől Schönfeld [219] perianalis dermatitist látott. Az *Euforbiaceae* (kutyatejfélék) közül már J. C. White 100-nál több fajtát tartott izgatónak. Tejnedvük károsító anyaga (euforium) azonos a crotonolajjal. Grüneberg [96] gyermekeken kutyatej-levelel evése után toxicodermát, oedemát és vesicula-képződést látott, Varca [302] pedig generalizált dermatitist észlelt. A *Ranunculaceák* (boglárka) levele, szára, gyökere, virága egyaránt okozhat hólyagos bőrelváltozást, amely úgy néz ki, mintha másodfokú égés lenne. Súlyos általános tünetek (kábultság, szédülés, fejfájás, szapora, könnyen elnyomható pulzus) kísérhetik. Katonaságnál gyakori a boglárkával okozott öncsonkítás (Touton [293]), amit magyar szerzők (Jusztian [130], Kiss [140]) is igazolnak. Az *Angelica* (angyalgyökér) anyagát, az az angelikasavat J. C. White, Prosser White, valamint Kangiesser [132] egyaránt toxikusnak tartja. Bogdanovič és mtsai [26] 9 derma-

titis bullosa- esetet ismertetnek *Archangelica officinalis*tól. *Touton* szerint az említett gyomnövényeken kívül még számos fajta okozhat bőrgyulladást, mint pl. a *Dictamnus*-fajták (ezerjófű), *Polygoniumok* (keserűfű), *Sedum acre* (varjúháj), *Conium maculatum* (bürök), *Ferula communis* (husángkoró) stb.

D) Gyógyfüvek, gyógy- és méregnövények

E csoport nem egységes, számos növényfajta tartozik ide. A speciális gyógy- és méreghatáson kívül dermatosisokat is okozhatnak, miután hatóanyagaik egy része bőrízgató lehet. Röviden szeretnénk e növényeket is érinteni.

A *nadragulya* (*Atropa belladonna*) erysipelashoz, napégéshez hasonló tüneteket okozhat (*Lewin* [164]). Urticariát ritkán okoz, ezzel szemben ekzema vagy hólyagos, pustulosus dermatitis gyakoribb (*Makintosh* [169]). A chrysarobint az *Andira areobából* állítják elő, mely papulo-vesiculo-pustulosus exanthemák (*Trousseau* [290]) és súlyos vese-laesiók oka lehet (*Müller* [179]). A *Carica papaya* (dinnyefa) nedve akut dermatitist okozhat (*Cheznut* [230]), a gyümölcs evése a bőrt sárgára színeheti (*Heinemann* [34]). A *chinafa* (*Cinchona Calisaya*) pora allergenként hathat. Külső alkalmazásra először *Thibierge* [289] látott tőle ekzemát és urticariát. Hazánkban *Szabó* [276] im. adott Solvochin inj. után hatalmas necrosist észlelt. A *kámforfa* (*Chinnamonum Camphora*) aethericus olaja egyaránt okozhat urticariát (*Lambri* [154]), scarlatiniform exanthemát (*Falkenstein* [67]), dermatitist (*Kuznitsky* [151]), valamint acneiform elváltozásokat (*O'Donovan* [57]).

A *boroszlán* (*Daphne Gnidium et Mezereum*) cantharidinhez hasonló hatású, „mezerein”-t és „mezereinsav-hydrid”-et tartalmaz: hólyaghúzó; fekély, pustula, ekzema keletkezhet súlyos általános tünetek kíséretében (*Lewin* [164]).

A *maszlagos redőszirom* (*Datura stramonium*) scarlat vagy rubeola-szerű exanthemákat okozhat, míg belsőleg szedve, a belladonnához hasonló tünetek jöhetnek létre (*Lewin* [164], *J. C. White*).

A *boróka* (*Juniperus sabina*) olaja hólyaghúzó, közel áll a terpeninhez (*Crocker* [41]).

Az *Achillea millefolium* (cickafark) gabonakévével dolgozó földműveseken okozhat bőrgyulladást (Low [168]), hatását a Wiesen-dermatitisnél *Phyladelphya* [211, 212] és Gans [84] kimutatta.

A *sisakvirág* (*Aconitum napellus*) erysipelas-szerű bőrvörösséget okoz (Touton).

Kangiesser [131] *Arnica montanától* erysipelas-szerű képet látott, melyet émélygés és hidegrázás kísért. J. C. White [310, 311] két közleményében 7 esetről számol be. Hatóanyaga az „arnicin”, Molénes [176] szerint strychnin-szerű hatással bír.

A *fecskefü* (*Chelidonium maius*) szemölcseltávolításhoz népies szerként használatos, hólyagos bőrgyulladást okozhat (Touton).

Az *őszi kikericstől* (*Colchicum autumnale*) Napp [182] kéz- és arc-erythemát, oedemát látott. Ismerete azért is fontos, mert kivonatát legújabbban bőrrákra kenőcsben lokálisan alkalmazzák (Szodora [283]).

A *gyűszűvirág* (*Digitalis purpurea*) által kiváltott exanthemákat már Lewis [164] és Friedheim [80] észlelte. Morrow [177] scarlatini-form képet látott tőle, melyhez alopecia társult.

A *Granola officinalis* (csikorka) vizelethajtó mérges növény (Jávorka és Csapony [126]), a bőrön égő, viszkető papulák, hólyagcsák, pustulák oka lehet (Schulz [243]).

A *beléndek* (*Hyosciamus niger*) az *Atropa belladonához* és a *Datura stramoniumhoz* hasonló hatású, Morrow, Lewin, valamint Schulz közlésében egyaránt szerepel: purpurát, urticariát, valamint papulovesiculosus dermatitist okozhat.

Ibolyagyökértől (*Iris florentina*) Kleinmann [143] látott bőrizgató hatást.

A *kamilla* (*Matricaria Chamomillae*) egyesek szerint (Bloch és Steiner—Wurlisch [20], Jadassohn és Zaruski [121, 122]), igen ritkán, bőrkárosítóvá válhat. Ezzel szemben Kocsis [145] vizsgálatai arra mutatnak, hogy a bőrelváltozások oka a *Matricaria indodorában* (ebszikkfü) keresendő, mely réteinken gyakori gyomnövény és gabonában, szénában egyaránt megtalálható. Észlelését legújabbban Möslin [178] is megerősíti, aki 6 mezőgazdasági munkával foglalkozó, gyomokkal érintkező betegek közül 4-en erős epicutanreakciót kapott ebszikkfü ágára, virágára, levelére. Ezek közül 3 gyenge reakciót adott római kamillára (*Anthemis nobilis*), egy pedig Matri-

caria Chamomillaere és a 10 kontroll személy bőrpróbája mindháromra negatív volt. Eseteiben tehát csoport-allergia áll fenn.

A *mák* ritkán okoz bőrizgalmakat (*Touraine* [291]). A *Papavera*-céák nem maguk, hanem inkább termékeik (ópium és derivátumai) által válhatnak túlérzékenyítővé.

A *Ruta graveolenst* *Lehmann* [158], valamint *Schulz* [243] ismer-teti, hazai viszonylatban pedig *Szegő* és *munkatársai* [280, 281].

A teának használt *zsályától* (*Salvia officinalis*) *Urbach* és *Wiethe* [299] ír le száj- és nyálkahártyagyulladást s az okot az aethericus olajokban találták meg.

A *Strichnos nux vomicatól* *Morrow* maláriászerű, *Lewin* scarlatini-form, ill. hólyagos kiütést látott.

A *Tannacetum vulgare* (gilisztaüző varádcis)-tól *Greenhouse* és *Sulzberger* [93] észleltek bőrelváltozást.

A *Veratrum album et nigrum* (fehér és fekete zászpa) alkaloidjája (veratrin) túlérzékenyítő, erysipelas-szerű gyulladást, olykor pustulozus, pörkös, nedvező, esetleg fekélyképződéssel járó égető elváltozásokat okozhat (*Lewin, Morrow*). *Freund* [78] kenőcsben alkalmazva, gyermekeken maró hatást látott tőle.

Az *Uragoga ipecachuana* hatóanyagai (emetin, chephalin, psychro-tin) égő, viszkető érzést, hyperaemiát, papulákat, sőt anaphylaxiát is okozhat úgy a vele dolgozókon, mint a gyógyszerként belsőleg használókon (*Benjamin* [13], *Widal és mtsai* [314], *Lortat—Jacob és mtsai* [167]).

Az *Aloe ferox* is okozhat ekzemat (*Jadassohn* [120]).

E) Haszonnövények

1. Fák

A fa-dermatitis (Holzkrätze) bizonyos munkafolyamatokhoz kapcsolódik, pl. a fávágók (*Martinez* [172]), fűrészelők (*Rotberg* [231]), asztalosok, faipari munkások (*Touton, Rieth*) foglalkozási betegsége. A károsító okok részben telítetlen gyantasavakban (*Hoffmann* [109]), részben terpenek, fenol, tanninanyagok, olajok és egyéb vegyi kötésekben keresendők (*Rieth*). Gyakori, hogy a fűrészpor erythemát és ekzematiform kiütéseket okoz (*Touraine és mtsai* [292]). A fűrészpor

szemcséi által okozott microtraumák elősegítik a szenzibilizáció kifejlődését, mert a nyirokutak és hajszálerek megnyitása lehetővé teszi, hogy az antigenek behatoljanak (*Kämmerer* és *Michel* [135]). *Winkler* [316] a nyárfa-gyantát (propolis), melyet a méhészek ragasztóanyagnak használnak, bőrizgatónak találta. Hazánkban *Rácz* [218] közöl propolis-ekzemát.

Szenzibilizátorként a következő hazai fák jöhetnek számításba: juhar, akác, bükk, tölgy, éger, kőris, gesztenye, nyár, fenyő, alma, valamint szilva.

Tenchio [288] favágók övrészen, háton, kézen, arcon, genitális tájon tölgygel, gesztenyefával és vörösfenyővel dolgozókon dermatitist észlelt. Zuzmó (*Parmelia caperata*) és kivonata pozitív lebenypróbát adott. A bőrgyulladás kiváltásában erős izzadás, napfény is szerepet játszott. *LeCoulant* és *Lopez* [42] ugyancsak arra a következtetésre jutott, hogy a fűrészporban nem annyira a faanyag az irritáló, hanem sokkal inkább a vizsgált tölgy és akác kérgének zuzmója és mohája.

Az egzotikus fák bőrkárosító szerepe sokkal nagyobb, mint a hazaiaké. Gyakran okoznak folliculáris jellegű dermatitist az arc, kezek és alkarok beszűrődésével, duzzanatával, vagy a különböző testtájakon (törzs, alsó végtagok) vesiculo-erythematosus elváltozásokat (*Bourne* [27]). Csiszolásnál az asztalos iparban igen finom por keletkezik, mely a nyálkahártyákat is károsítja (*Oppenheim* és *Neugebauer* [193]). Az egzotikus fák tulajdonságaik alapján igen széleskörű felhasználásra kerülnek, pl. a cocobolo fája remek szerszámfa, fafogantyú, billiárdgolyó, csésze, zsebkés faborítója stb. készülhet belőle, munka közben azonban dermatitist okozhat (*Howell* és *Blair* [117], *Abramowitz* és *Swarts* [1]). Az ébenfa pl. furulyánál okozhat szájon gyulladós tüneteket (*Schröpl* [241]). *Schürmann* [244] szerint a következő fák a fontosabb egzotikus bőrkárosítók: cédrus, citrom, cocobolo, kókusz, kambola (jávai teak-fa), mahagóni makassor, mansonia-dió, olajfa, okomé, padouk, satinfa, chloroxylon, fagara, ferrolin, tegayasan, teak-fa és a fekete ébenfa. Különösen Brazíliában van nagy jelentősége e szempontból még az élő fáknek is: *Freise* [77] nyolc év alatt 774 fa által okozott dermatitist látott. Nálunk viszont azért fontos e fák károsító hatásának ismerete, mert a közlekedés és a nemzetközi kereskedelem óriási fejlődése

folytán ezen anyagok nagy része hazánkban is felhasználásra kerülhet. A fa-dermatitis és -ekzema diagnózisát magával a fa-tesztel kell igazolni, mert atkák, molyok, zuzmók, gombák, valamint fákhöz alkalmazott különböző védőpaszták szintén könnyen kórokozóvá válhatnak (*Korting és Wiehl* [150]).

2. Gabonaneműek

Főleg a liszt okoz dermatosisokat. Régen a kenyérbe került *anyarozs* (*secale cornutum* a *Claviceps purpurából*) ergotismust okozott, ennek tulajdonították akkoriban a bőrjelenségeket is. Ugyancsak lisztártalomnak tartották a gabonaneműek gombák és paraziták által okozott megbetegedéseit, mint pl. a kukoricán élősködő *Ustilago maydis* okozta tüneteket, amelyre először *Rávnay* [220] világitott rá. Ma különösen a lisztjavító anyagok szerepelnek allergenként, főleg az ammonium-perszulfát (*van Vonno és mtsai* [307]), mely O_2 -leadással a lisztet fehériti. Az ammonium-perszulfát nem maga hat szenzibilizátorként (*Zitke* [323–325]), hanem vezetőül szolgál a liszt-allergia részére, azt mintegy „sinezi” (*Carrié és Decken* [32]). Liszt-allergia perszulfát alkalmazása nélkül is kifejlődhet (*Dishoeck és Roux* [53]), sőt *Baagoe* [9] 17 betegen ép gabonaszemekkel szemben is túlérzékenységet figyelt meg. *Carrié és Decken* vizsgálatai szerint azoknál, kiknél foglalkozási liszt-dermatosis volt kimutatható, 2/3 részüknél liszt-perszulfát-allergiát, míg 1/3 részüknél csak liszt-allergiát tudtak igazolni. *Nander* [181] liszt-dermatitisben scabieshez hasonló képet látott, majd a lisztet megvizsgálva, benne atkát észlelt.

Egyes gabonafajtákkal szemben monovalent allergiát találtak, pl. kukorica, rozs, zab, rizs, köles, hajdinával szemben. *Kipp* [139] három betegen észlelt rozs-kenyértől ekzemát. *Stauffer* [268] molnárnál zabbal szemben látott monovalent érzékenységet, melyet zabkivonattal sikerült deszenzibilizálnia. *Bloch* (19) ekzemát, *Schloss* [235] urticariát észlelt zablisztól. *Rothman* [232] búza- és rozslisztől látott túlérzékenységet. A rizs által okozott erythemát és dermatitist *Alderson és Rawlins* [3] rizsporra és növényi szőrökre vezette vissza, melyhez *Urbach és Steiner* [300, 301] hozzáfűzi, hogy a rizs szőrzete túlérzékenyítő momentum lehet. *Coca és Milford* [36]

szerint itt proteinek szerepelhetnek allergenként. Hazánkban rizs-dermatitist *Cservenka* [44] ismertet, a risztermeléssel kapcsolatos ártalmakról pedig *Krajcovic*s [311] írt tanulmányt.

Kukoricakeményítőre Spielman [259] nőbetegén pozitív epicutan-reakciót, ugyanekkor kukoricaszirupra és -olajra negatív reakciót kapott. *Faninger* [68, 69] béltisztítómunkásokon észlelt dermatosistokat a levágott állatok faecesétől, amelyben kevert takarmány (zab, árpa és kukorica) részecskéi voltak és a bőrgyulladások okát az apró, mikroszkopikus növényi szőröcskékben találta meg. *Szegő* [279] legújában három kukorica-dermatitist ismertet földművesnőkön, kik kukoricafosztással, töréssel és darálással foglalkoztak.

Smith [255] *tatárka*-lisztből (*Polygonum fagopyrum*) készült tészta evése után gyomor- és szájégést, arc-oedemát, kipirulást, urticaria-szerű tüneteket, hányingert észlelt. Állatokon a *fagopyris-mus* ismert betegség: a bőrbe került növényi anyagok fényhatásra gyulladást váltanak ki a bőredények direkt izgalma folytán (*Touton, Urbach*). A pigment véd a fény sugaral szemben, tarka tehenek csak a fehér területen betegszenek meg.

A *szerecsenköles* (*Sorghum Pers*) által okozott dermatitist *Urbach* és *Steiner* [300, 301] gabonapor-ártalomnak tartja.

Guineai szalmától *Fidanza* [70] több munkáson észlelt papulovesiculosus ekzemát. Itt utalok *Szegő és mtsai* [282] által közölt genitális szalma-dermatitisre, melyet kazalrakó munkásoknál figyeltek meg, és a kiváltó ok porártalom volt.

Hepp [106] sörrel kapcsolatban végzett vizsgálatokat: itt azonban figyelembe kell venni, hogy az *árpán* kívül komló és élesztőgombák is károsítóként szerepelhetnek.

3. További haszonnövények

Kaucsuk-, ill. gumi-allergia: A nyers kaucsuk, a *Hevea brasiliensis* beszárított tejnedve, képes dermatitist okozni. Számos más növény ad még kaucsukot, így a *Ficus elastica*, *Perthenium argentatum*. Utóbbtól *Smidt* és *Hughes* [256] látot dermatitist, *Figley* [72] pedig *Karaya*-gumitól. Mindennek ellenére, a gumi-allergiák nagy része nem a nyers kaucsukon szokott alapulni, hanem azon, hogy a megmunkálás során számos vegyi anyagot adnak a kaucsukhoz

szaporító, puhító, tartósító, festő stb. célból, amelyek mind allergizáló faktorok lehetnek.

A *dohány* (*Nicotina tabacum*) főként dohányipari munkásokon okozhat dermatitist. Az első megfigyelést *Hoppe* [114] írja le 1869-ben dohánykereskedő ujjain levő elváltozásokról. *Blaisdell* [18] már foglalkozási ártalomnak tartja. *Karrenberg* [133] közli az első pozitív bőrpróbával járó dohány-dermatitist. *Harkavy* és *Rosenberg* [102] megállapítja, hogy a túlérzékenység egyaránt fennállhat levelekkel, pollennel és magvakkal szemben. *Merril* [173] dohánytól leukoplakiát észlelt. *Roffo* [228] dohánypreparátummal nyúlnál epitheliális izgalmi tumort (carcinoma) produkált. Ma már a dohány által előidézett leukoplakia és malignus tumor-képzés általánosan ismert; osztályom anyagában pl. az ajakrákos megbetegedések 70%-ánál a dohányzás szerepel kiváltó okként (Szegő [277]).

A kávé-allergia rendkívül ritka. *Nordenfors* [190] 3 éve fennálló ekzémánál nyers kávéra pozitív bőrpróbát kapott. *Gronemayer* és *Fuchs* [94] 6 kávé munkás közül 5-ön nyers kávéval és kávéporral ic. pozitív bőrpróbát észlelt a fennálló rhinitis, asthma bronchiale és conjunctivitis kapcsán. Érdekes, hogy pörkölt kávéval ugyanezen betegekben a reakció negatív volt. *Kaye* és *Freedman* [134] 400 kávéval dolgozó munkás átvizsgálva, közülük 10%-án kapott nyers kávéval allergiás reakciót. Szerintük valószínűleg a kávé polyvája az allergizáló tényező.

A *kender* (*Cannabis sativa*) igen ritkán okoz megbetegedést. Súlyos dermatitist ír le *Mieses-Reif* [175] 41 éves, kenderföldön dolgozó nőnél, munka után arc, szemhéjak kipirultak, duzzadtak, szemhéjait nyitni nem tudta, a szaruhártyán ulcus keletkezett. A hasist tartalmazó indiai kender (*Cannabis indica*) *Porias* [207], valamint *Oppenheim* [192] szerint erythrodermiát, hólyagos, nedvező, rhagadiform bőrgyulladást okozhat a benne található gyanta és cannabin károsító hatása következtében.

Komló (*Humulus lupulus*) által okozott dermatitist *Dale* [47] közölte először 1693-ban. *Danlos* [48] már a polleneket tartotta a kórokozónak, míg *Maiden* [170] a komlószedők bőrgyulladását a terméspikkelyek mirigyszőreire vezette vissza. *Cookson* és *Lawton* [39] a komló olaját (miceen) és gyantáját tartja allergénnek. *Streich* [274] szerint kb. egy héttel a szedés megkezdése után papulosus derma-

titis kezdődik, amely vesiculocrustosussá válik. *Smithies* [257] arra hívja fel a figyelmet, hogy azért észlelik a betegséget csak nőknél, mert a komlót általában mindenütt nők szedik. Szerinte az apró sérüléseken, rhagasokon keresztül jut be a pollen és a komlónedv a bőrbe s ez által szenzibilizációt okozhat. *Nikolovski* [187] csak a friss növényt tartja allergizálóknak. *Jirásek* és *Trapl* [129] 10 000 megvizsgált komlómunkás közül 31-en észlelt allergiás és kontakt dermatitist a ruhával nem fedett területen.

Juta (*Corchorus*-fajták) által okozott dermatitist a szerzők ritka betegségnek tartják. *Kinner* és *mtsai* [137] 7600 férfi és 10 200 nőmunkás adatait feldolgozva, egyetlen allergiás esetet sem találtak. Ezzel szemben gyakoriak a degeneratív bőrelváltozások, főleg a régi, idős nőmunkások exponált testfelszínein. Az olaj-acne ugyan csak gyakori. *Curjel* és *Acton* [43] megállapították, hogy fonáskor a vízben úszó jutarostok mechanikusan eltömeszelik a faggyúmirigyeket és acnét, gennyes folliculitiseket okozhatnak.

IRODALOM

1. *Abramowitz, E. W. and W. B. Swarts* : Arch. of Dermat. 34. 441 (1938).
2. *Alderson, H. E.* : cit. : *Perutz*, aus : *Oppenheim—Rille—Ullmans Hbch.*
3. *Alderson, H. E. and A. G. Rawlins* : California Med. 33. 42 (1930).
4. *Allen, H.* : Manual of Pharmadinamica. p. 247. London 1876.
5. *Alves-Furtado, T.* : An. brasil. Dermat. Sif. 26. 121 (1951); ref. : Zbl. Hautkr. 81. 172 (1952).
6. *Anderson, J. M.* : Arch. of Dermat. 31. 658 (1931).
7. *Andrews, W. H.* : Brit. Med. J. 1925. Nr. 3384847.
8. *Asai, T.* : Jap. J. Dermat. Urol. 46. 44 (1939); ref. : Zbl. Hautkr. 64. 473 (1940).
9. *Baagoe, K. H.* : Acta med. Scand. 80. 310 (1933); ref. : Zbl. Hautkr. 48. 572 (1934).
10. *Bailey* : Encyclopedia of Horticulture. Vol. 4. 1929.
11. *Barniske, R.* : Dermat. Wschr. 135. 189 (1957).
12. *Bassewitz, E.* : Arch. Schiffs- u. Tropenhyg. 32. 494 (1928).
13. *Benjamin* : Schmidts Jahrb. 278. 133 (1903).
14. *Benjamin* : Z. Hals- usw. Heilk. 20. 224. u. 291 (1928).
15. *Berlin, Ch.* : Dermat. Wschr. 90. 733 (1930).
16. *Bernton, H. S.* : Am. Allergy (S. Paul), 8. 1 (1950).
17. *Behrtjed, H.* : Bull. Soc. franç. Dermat. 40. 786 (1933).
18. *Blaisdell* : Urol. Rev. 11. 669 (1924).
19. *Bloch, B.* : Schweiz. med. Wschr. 58. 367 (1938).
20. *Bloch, B. und A. Steiner- Wurlisch* : Arch. f. Dermat. 152. 283 (1924).
21. *Brocq, L.* : Précis-Atlas de Pratique dermatologique. Paris. Doin (1921).
22. *Broers, J. H.* : Berufliche erworbene Hautveränderungen durch

- Stoffe vorwiegend vegetabilischen Ursprungs. Aus: *Ullmann—Oppenheim—Rille*: Bd. 2. Leipzig, 1926.
23. *Brezina, E.*: cit.: O.Sachs, aus: Handb. der Haut-u. Geschlechtskr. Bd. 14. V. 15. S. 402.
  24. *Brezina, E.*: cit.: *Touton*.
  25. *Bogdanovič, J.*: Sovj. Vestn. Vener. Dermat. 4. 431 (1935); ref. Zbl. Hautkr. 51. 566 (1935).
  26. *Bogdanovič, J., V. Adamov, I. C. Mirlin*: Sovj. Vestn. Vener. Dermat. 6. 389 (1933); ref. Zbl. Hautkr. 17. 166 (1933).
  27. *Bourne, L. E.*: Brit. J. Industr. Med. 13. 55 (1956); ref.: Zbl. Hautkr. 91. 5 (1957).
  28. *Brown, A. and F. R. Brown*: J. Allergy (S. Louis), 12. 320 (1941).
  29. *Brooks, G.*: Nature (Paris) 3031. 359 (1937).
  30. *Brügel, S. und A. Perutz*: Arch. f. Dermat. 153. 661 (1931).
  31. *Busse*: cit.: *Touton*.
  32. *Carrié, C. und U. Decken*: Dtsch. med. Wschr. Allergiebeil. Nr. 2. 80 (1955).
  33. *Cavalacci, Ugo*: Rinasc. med. 7. 90 (1930).
  34. *Cheznut*: Függelék C. J. *White-nél*.
  35. *Chittenden, F. J.*: The Gardeners' Chronicle, 24. Oct. pp. 332. a. 353 (1931).
  36. *Coca, A. F. and E. L. Milford*: J. of Immun. 10. 555 (1925).
  37. *Cohen-Hadria, E.*: Bull. Soc. franç. Dermat. 57. 375 (1950).
  38. *Combi*: cit.: *Touton*.
  39. *Cooksen, J. S. and A. Lawton*: Brit. Med. J. 48. 32 (1953).
  40. *Cornut, J. P.*: Canadensium Plantarium aliarumque mundum editarium historia, Paris, 1635.; cit.: *Rostemberg*.
  41. *Crocker, R.*: Diseases of the Skin. II. Ed. London, 1893.
  42. *LeCoulant, P. et G. Lopez*: Bull. Soc. franç. Dermat. 63. 80 (1956).
  43. *Curjel, D. F. and H. W. Acton*: Indian J. Med. Res. 12. 257 (1927).
  44. *Cservenka I.*: Börgy. Ven. Szle. 36. 220 (1960).
  45. *Daday A.*: Börgy. Ven. Urol. Szle. 5. 244. és 296 (1927).
  46. *Daday A.*: Börgy. Ven. Urol. Szle. 6. 130 és 167 (1928).
  47. *Dale, A. S.*: Pharmakologia Londini, 1693., cit.: *Rost, E.*: Arch. Pharmaz. u. Ber. dtsh. pharm. Ges. 22. 296 (1912).
  48. *Danlos, M.*: Ann. de Dermat. 1. 392 (1900).
  49. *David-Scott*: cit.: *Rieth*.
  50. *Dennie, Ch. C.*: Arch. of Dermat. 28. 427 (1933).
  51. *Delahaye, M.*: Bull. Soc. franç. Dermat. 60. 401 (1953).
  52. *Digby, Kenelme*: cit.: *Rieth*.

53. *Dishoek, K. H. und D. J. Roux* : Arch. f. Dermat. 131. 34 (1940).
54. *Doerr, R.* : Allergie und Anaphylaxie. Aus: *Koller – Wassermann* : Hbch. der pathogenen Mikroorganismen. II. Aufl. II. Bd. 1913.
55. *Doerr, R.* : cit. : *Touton*.
56. *O'Donovan, V. J.* : Lancet, 207. Nr. 5273. 597 (1924).
57. *O'Donovan, V. J.* : Dermat. Z. 46. 324 (1926).
58. *Douval – Jouve, J.* : Bull. Soc. Bot. France, 14. 36.
59. *Dreyer, A. G.* : Zbl. Hautkr. 1906.
60. *Dreyer, A. G.* : Dermat. Z. II. (1906).
61. *Düschlein, G. und H. J. Drossel* : Z. Hautkr. 3. 508 (1947).
62. *Endlicher, St.* : Enchidrion botanicum. Leipzig und Wien, 1841.
63. *Emödi Gy.* : Börgy. Ven. Urol. Szle. 18. 124 (1940).
64. *Epstein, F. W.* : Ohio Med. J. 46. 659 (1950).
65. *Erhardt* : Arch. f. Dermat. 148. 516 (1925).
66. *Etter, R. L.* : J. Allergy (S. Louis), 2. 86 (1951).
67. *Falkenstein* : Dermat. Z. 45. 60 (1925).
68. *Faninger, A.* : Berufsdermatosen, 8. 312 (1960).
69. *Faninger, A.* : Berufsdermatosen, 9. 130 (1961).
70. *Fidanza* : Rev. argent. dermato-sif. 20. 403 (1936).; ref.: Zbl. Hautkr. 56. 118 (1937).
71. *Field, H. and M. B. Sulzberger* : J. Allergy (S. Louis), 7. 139 (1936).
72. *Figley, K. D.* : J. Amer. Med. Assoc. 114. 744 (1940).
73. *Fischer, H. und W. Kelling* : Dermat. Wschr. 139. 665 (1959).
74. *Fivoli, C.* : Dermato-sifilog. (Torino), 11. 616 (1936).; ref.: Zbl. Hautkr. 56. 471 (1937).
75. *Freeman* : Brit. J. Dermat. 66 (1907).
76. *Flury, F.* : Z. exper. Med. 56. 402 (1927).
77. *Freize, F. W.* : Arch. Gewerbepath. (Berlin), 381 (1933).; ref.: Zbl. Hautkr. 45. 381 (1933).
78. *Freund, E.* : Arch. ital. Dermat. 2. 1 (1926 - 27).
79. *Freudenthal* : Zbl. Hautkr. 13. S. 270.
80. *Friedheim* : Dtsch. med. Wschr. II. (1895).
81. *Galewsky* : Dermat. Z. 12. 1 (1905).
82. *Galewsky* : cit. : *Touton*.
83. *Galloway* : cit. : *Urbach*.
84. *Gans, O.* : Dtsch. med. Wschr. 29. 213 (1929).
85. *Gay, L. N. and C. W. Ketron* : J. Allergy (S. Louis), 3. 478. and 525 (1932).; ref.: Zbl. Hautkr. 43. 73 (1933).
86. *Geltaud, H. H.* : J. Allergy (S. Louis), 7. 580 (1936).
87. *Gnau* : cit. : *Touton*.

88. *Gougerot, H. et Blamoutier* : Bull. Soc. Méd. Hôp. (Paris) 38. 729 (1922).
89. *Gouin* : Arch. Méd. et Mil. 75. 71 (1921).
90. *Gottron, H.* : Der personelle Faktor der Hautkrankheiten. Aus: Adam et Curtius: Individualpathologia, G. Fischer Verl. Jena, 1931.
91. *Gragger, J.* : Börgy. Vener. Urol. Szle. 7. 77 (1929).
92. *Grant, L. R.* : J. Allergy (S. Louis), 3. 469 (1932).
93. *Greenhuse, M. and M. D. Sulzberger* : J. Allergy (S. Louis), 4. 523 (1933).; ref.: Zbl. Hautkr. 47. 69 (1934).
94. *Gronemeyer, W. und E. Fuchs* : Allergie und Asthma, 4. 74 (1958).
95. *Grosdanow, A.* : Berufsdermatosen, 7. 30 (1959).
96. *Grüneberg, E. M.* : Sovj. Pediatr. 131 (1935).; ref.: Zbl. Hautkr. 51. 564 (1935).
97. *Günz, E.* : Vjschr. Dermat. 12. 65 (1880).; cit.: *Touton, Rost.*
98. *Hajós, B. und B. H. Mormann* : Klin. Wschr. 8. 1024 (1929).
99. *Hannah, L.* : J. Amer. Med. Assoc. 72. 853 (1919).
100. *Hannah, L.* : J. Amer. Med. Assoc. 84. 1985 (1925).
101. *Hansen, K.* : Allergye. G. Thieme Verl. Stuttgart, 1957.
102. *Harkavy, J., and M. J. Rosenberg* : J. Allergy (S. Louis), 6. 56 (1934).; ref.: Zbl. Hautkr. 51. 426 (1936).
103. *Hartmann, E. und J. Briel* : Dermat. Z. 50. 3 (1927).
104. *Heinemann* : cit.: *Touton.*
105. *Henry, S. A.* : Brit. J. Dermat. 50. 342 (1938).
106. *Hepp, W.* : Münch. med. Wschr. 1140 (1940).
107. *Hesse, P. G.* : Dermat. Wschr. 135. 1353 (1955).
108. *Hoff* : cit. *Galewsky.*
109. *Hoffmann* : cit.: *Hansen, K.*
110. *Hoffmann, E.* : Münch. med. Wschr. 51. 1966 (1904).
111. *Hoffmann, E.* : Berl. Klin. Wschr. 1914. Nr. 36.
112. *Hoffmann, E.* : cit.: *Touton.*
113. *Hoffmann, H.* : Dermat. Z. 53. 293 (1928).
114. *Hoppe* : Arch. f. Dermat. 298 (1896).
115. *Hornsey, J. F.* : Brit. Med. J. 1. 759 (1914).
116. *Howe, J. S.* : Boston Med. J. 1887.
117. *Howell, J. B. and D. S. Blair* : Arch. of Dermat. 62. 400 (1950).
118. *Hübschmann, K. und J. Čupik* : Cesk. Dermat. 20. 107 (1941).
119. *Iseki, K.* : Acta Dermat. (Kioto), 22. 58 (1933).; ref.: Zbl. Hautkr. 48. 572 (1934).
120. *Jadassohn, W.* : Klin. Wschr. 5. 42 (1926).
121. *Jadassohn, W. und M. Zaruski* : Arch. f. Dermat. 151. 93 (1926).

122. *Jadassohn, W. und M. Zaruski*: Schweiz. med. Wschr. 57. 868 (1927).
123. *Jakowlewa, E. A.*: Dtsch. Z. gerichtl. Med. 116. 180 (1930).
124. *Janson, Ph.*: Z. Hautkr. 14. 144 (1952).
125. *Janke, D.*: Hautarzt, 1. 177 (1950).
126. *Jávorka S. és Csapody V.*: Erdő-mező virágai. 3. kiad. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest 1958.
127. *Jécsay*: Honvédorvos, 13. 93 (1941).
128. *Jirásek, L. and J. Trapl*: Arch. Univ. Carol (Praha), Med. 160. Suppl. 534.; ref.: Zbl. Hautkr. 108. 222 (1960—61)
129. *Johnson, E.*: Arch. of Dermat. 32. 289 (1933).
130. *Jusztian, D.*: Med. Z. 83. 988 (1901).
131. *Kangiesser*: Arch. f. Dermat. 109. 521 (1911).
132. *Kangiesser*: cit.: *Lehmann*.
133. *Karrenberg*: Dermat. Z. 52. 30 (1928).
134. *Kaye, M. and S. O. Freedman*: Canad. med. Ass. J. 84. 469 (1961).; ref.: Zbl. Hautkr. 110. 186 (1961—62).
135. *Kämmerer, H. und H. Michel*: Allergische Diathesen und allergische Erkrankungen. Bergmann, München 1956.
136. *Kenedy D.*: Börgy. Ven. Urol. Szle. 10. 97 (1932).
137. *Kinner, J., J. Rogers, O. A. Finn and A. Mair*: Brit. J. Industr. Med. 12. 36 (1955).; ref.: Zbl. Hautkr. 93. 102 (1955).
138. *Kipp, R.*: Med. Welt. 1765 (1934).
139. *Kirby-Smith, J. L.*: Amer. J. trop. Med. 13. 73 (1938).; ref.: Zbl. Hautkr. 61. 136 (1939).
140. *Kiss D.*: Honvédorvos 12. 143 (1940).
141. *Kitchewatz, M.*: Bull. Soc. franç. Dermat. 40. 761 (1933).
142. *Klauder, J. W. and J. M. Kimmich*: Arch. of Dermat. 74. 149 (1956).
143. *Kleinmann, A. J.*: J. Amer. Med. Ass. 104. 455 (1935).; ref. Zbl. Hautkr. 45. 485 (1935).
144. *Kleitschka, A.*: Dermat. Wschr. 80 (1904).
145. *Kocsis A.*: Börgy. Ven. Szle. 37. 61 (1961).
146. *Kobert*: Lehrbuch der Intoxikationen. 2. Aufl., 2. Bd.
147. *Kooperman*: cit.: *Touton*.
148. *Korobow, A.*: Moskow med. Z. 1927. Nr. 12.; ref.: Dermat. Z. 54. 301 (1928).
149. *Korting, G. W. und W. J. Uhlmann*: Dermat. Wschr. 1003 (1950).
150. *Korting, G. W. und R. Wiehl.*: Z. Hautkr. 14. 280 (1953).
151. *Kuznitsky*: Zbl. Hautkr. 19. 357 (1926).
152. *Lacassagne, J. et H. Joly*: Méd. Lyon, 8. 177. 297 (1927).

153. *Lain, S. E.*: J. A. M. A. 71. 1114 (1918).
154. *Lambri*: Arch. of Dermat. 12. 555. 4.; cit.: *Touton*.
155. *Lane*: Arch. of Dermat. 5. 589 (1922).
156. *Langelez, A.*: Arch. Industr. Hyg. (Chicago), 2. 104 (1950).
157. *Legge*: Canada St. J. Med. 19. 467 (1921).
158. *Lehmann*: Gewerbehygiene in Rubner. Handb. der Hygiene, Bd. 4/2. 1919.
159. *Lehner, E. und E. Rajka*: Z. exper. Med. 53. 855 (1927).
160. *Leichhardt*: cit.: Cleland: Med. J. Austral. 12. 2. Nr. 15., 10. Oct. 1952.
161. *Leifert, W.*: Arch. of Dermat. 64. 52 (1951).
162. *Leloir*: Ann. de Dermat. 6. 129 (1885).
163. *Lesser, E.*: Dtsch. med. Wschr. 1287 (1904).
164. *Lewin, L.*: Die Nebenwirkungen der Arzneimittel. 3. Aufl. Berlin 1899.; Beitr. Giftkdel. 5. 1928.
165. *Loeb, L.*: Klin. Wschr. 10. 1350 (1929).
166. *Lortat—Jacob et Solente*: Bull. Soc. franç. Dermat. 10. I. 1929.: ref.: Dermat. Z. 57. 104 (1929).
167. *Lortat—Jacob, Flandrin et Poumeau-Delille*: Bull. Soc. franç. Dermat. 36. 1088 (1929).
168. *Low, R. C.*: Anaphylaxis and Sensitation. Edinburgh 1924.
169. *Makintosh, A.*: Brit. Med. J. 1885.
170. *Maiden*: cit. *Cleland*: Med. J. Austral. 12. 2. Nr. 15., 10 Oct. 1925.
171. *Mairas*: Zbl. Hautkr. 36. 163 (1931).
172. *Martinez, L.*: Ecos. espan. Dermat. 10. 75 (1938).; ref.: Zbl. Hautkr. 64. 350 (1940).
173. *Merril*: cit.: *Touton*.
174. *Meyer und Gottlieb*: Experimentelle Pharmakologie. Wien 1910.
175. *Mises-Reif, M.*: Zeitschr. Augenheilk. 89. 224, 226 (1936).
176. *Molènes*: Ann. de Dermat. 7. 65 (1886).
177. *Morrow, P. A.*: Drug. Eruptions. New York 1887.
178. *Möslein, P.*: Berufsdermatosen, 11. 24 (1963).
179. *Müller*: Münch. med. Wschr. Nr. 49 (1896).
180. *Nagy I.*: Budapesti Orvosi Újság. 48. 1045 (1938).
181. *Nander, N.*: Acta Dermat. Venerol. (Stockholm), 35. 189 (1955).
182. *Napp*: cit.: *Touton*.
183. *Nestler, A.*: Ber. Dtsch. Bot. Ges. 18. 189 (1900).
184. *Nékám L. jn.*: Börgy. Ven. Urol. Szle. 17. 78 (1939).
185. *Nicholson, D.*: Canad. Med. J. Assoc. 17. 552 (1927).
186. *Niedzella, F.*: Rosenztg. 45. 85 (1930).
187. *Nikolowski, V.*: Dtsch. med. Wschr. 639 (1949).

188. *Nixon* : Proc. roy. Soc. Med. London, sect. Dermat. 112 (1915).
189. *Noll, R.* : Zbl. Hautkr. 38. 437 (1931).
190. *Nordenfors, B.* : Nord. Med. 36. 26 (1939).
191. *Noussiton, F. M. y A. A. Cordero* : Prensa méd. Argent. 1052 (1951).; ref.: Zbl. Hautkr. 80. 108 (1952).
192. *Oppenheim, M.* : Zbl. Hautkr. 6. 500.
193. *Oppenheim, M. und Neugebauer* : aus: Grotjan u. Kaup: Gewerbliche Hautkrankheiten der soc. Hygiene. Bd. I. A-K. Leipzig. 1921.
194. *Oppenheim M. und A. Fessler* : Dermat. Wschr. 86. 138 (1928).
195. *Oppenheim, M. und Taglicht* : Wien. med. Wschr. 148. 516 (1925).
196. *Ouer, R. A.* : Ann. Allergy, S. Paul, 14. 367 (1956).
197. *Overton, S. G.* : Lancet, 211. Nr. 20. 1003 (1926).
198. *Pascher, F. and M. G. Sulzberger* : Arch. of Dermat. 28. 223 (1933).
199. *Pawlowsky, E. N. und A. K. Stein* : Arch. f. Dermat. 152. 617 (1929).
200. *Pawlowsky, E. N. und A. K. Stein* : Arch. f. Dermat. 153. 444 (1929).
201. *Perutz, A.* : Schädigungen durch Arbeiten mit Hölzen und Pflanzen. Aus: *Arzt, L. u. K. Zieler* : Die Haut- und Geschlechtskrankheiten. Bd. II. Verl. Urban et Schwarzenberg, Berlin-Wien 1935.
202. *Petov, H. und L. F. Loeb* : Klin. Wschr. 1. 968 (1929).
203. *Pilz* : cit.: *Touton*.
204. *Pinkus* : cit.: *Touton*.
205. *Polland, R.* : Med. Klin. 1230 (1932).
206. *Polunim, J.* : Brit. J. Dermat. 63. 441 (1951).
207. *Porias* : Zbl. Hautkr. 6. 500.
208. *Popovici-Lupa, N. et V. Petresco* : Zbl. Hautkr. 51. 565 (1935).
209. *Promachin* : Kazan. med. Z., Nr. 3 (1930).; ref.: Dermat. Wschr. 91. 1397 (1930).
210. *Purdon* : Treat. on. cut. med. 1875.
211. *Phyladelphia, A.* : Wien. klin. Wschr. 3. 88 (1928).
212. *Phyladelphia, A.* : Dermat. Wschr. 92. 713 (1931).
213. *Radnai E.* : Börgey. Ven. Urol. Szle. 14. 148 (1936).
214. *Rajka Gy.* : Berufliche Kontaktdermatitis. Aus: *Rajka, E.* : Allergie und Allergische Einkrankungen. Akadémiai Kiadó, Budapest, II. Bd. 1959.
215. *Rajka Ö.* : Orv. Hetil. 89. 158 (1948).
216. *Rajka Ö.* : Iparegészségügy, 2. 14 (1949).

217. *Ratner, B.*: J. Allergy, 2. 1 (1930).
218. *Ráczi I.*: Bőrgy. Ven. Szle, 36. 53 (1960).
219. *Rávnay T. (Preininger)*: *Neuber és tanítványai: Dolgozatok a debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetemi Bőr- és Nemibetegklinikára 10 éves fennállásának emlékére.* Debrecen 1932.
220. *Rávnay T. (Preininger)*: Orv. Hetil. 81 1304 (1937).
221. *Rávnay T. és Garazsi M.*: Bőrgy. Ven. Szle. 31. 50 (1955).
222. *Reis*: cit.: *Urbach*.
223. *Reisek, K.*: Arch. Med. Rada (Belgrád), 3. 209 (1948).
224. *Ridley*: J. trop. Med. 27. 278 (1929).
225. *Rieth, H.*: *Phylogene Dermatosen.* Aus: *H. Gottron und A. W. Schönfeld: Dermatologia und Venerologia.* Bd. III/1. G. Thieme Verl. Stuttgart 1959.
226. *Robertson*: cit.; *Touton*.
227. *Rock, H.*: Dermat. Wschr. 86. 188 (1928).
228. *Roffo*: cit.: *Touton*.
229. *Ronches, F.*: Arch. of Dermat. 30. 645 (1934).
230. *Rosenthal, E.*: Dermat. Wschr. 42. 295 (1924).
231. *Rotberg, A.*: Arch. Dermat. Syph. (S. Paulo), 2. 141 (1938).; ref.: Zbl. Hautkr. 64. 330 (1940).
232. *Rothmann J.*: Bőrgy. Ven. Urol. Szle, 9. 106 (1931).
233. *Saito, Junsaku*: Tohoku J. exper. Med. 16. 413 (1930).; ref.: Zbl. Hautkr. 37. 801 (1931).
234. *Schlammadinger, J.*: Bőrgy. Ven. Urol. Szle. 11. 14 (1933).; Dermat. Z. 67. 324 (1933).
235. *Schloss*: cit.: *Urbach*.
236. *Schmidt, J.*: cit.: *Rostemberg, A. jr.*: Arch. of Dermat. 72. 436 (1955).
237. *Sshneider, W. und H. Wagner*: *Pflanzen und Pflanzeninhaltsstoffen als Kontaktnoxen.* Aus: *Gottron-Schönfeld's Handb.* Bd. III/2. 1958.
238. *Schoenhof, S.*: Dermat. Wschr. 79. 1221 (1924).
239. *Schönfeld, W.*: cit.: *Rieth*.
240. *Southam*: cit.: *Touton*.
241. *Schröpl, E.*: Dermat. Wschr. 498 (1934).
242. *Schroff*: cit.: *H. Schulz*.
243. *Schulz, H.*: *Vorlesungen über Wirkung und Anwendung der deutschen Arzneipflanzen.* 2. Aufl. Leipzig 1929.
244. *Schürmann, H.*: *Symposion über allergische Gewerbekrankheiten.* Frankfurt a. Main, 21—28. 8. 1954.

245. *Sepulveda, R. D.* : Rev. Chileane Pediatr. 9. 339 (1938).; ref.: Zbl. Hautkr. 60. 248 (1938).
246. *Sidi, E., S. Morril, Dobkevitch et R. Godechot* : Presse Méd. 382 (1950).
247. *Siegel, J. H.* : Arch. of Dermat. 70. 511 (1954).
248. *Siemens, H.* : Dermat. Z. 55. 257 (1929).
249. *Siemens, H.* : Dermat. Wschr. 85. 1577 (1927).
250. *Siemens, H.* : Dermat. Wschr. 86. 627 (1928).
251. *Siemens, H.* : Münch. med. Wschr. 76. 449 (1929).
252. *Simmons and Bollin* : Am. J. trop. Med. 1. 351 (1921).
253. *Sincke, G. E.* : Dermat. Wschr. 1580 (1934).
254. *Sizer, J. W.* : J. Invest. Dermat. 16. 103 (1951).
255. *Shmidt* : cit.: *Touton*.
256. *Smidt, L. M. and R. P. Hughes* : Arch. of Dermat. 38. 780 (1938).
257. *Smithies, B.* : Lancet, II. 494 (1929).
258. *Silvers, S. H.* : Amer. Med. Ass. 116. 2257 (1934).
259. *Spielman, A. D.* : J. Allergy (S. Louis), 24. 522 (1933).
260. *Spillmann, E.* : Bull. Soc. franç. Dermat. 6. 33 (1921).
261. *Spillmann, E. et Lavergne* : Press. Méd. 81. 1345.; ref.: Dermat. Wschr. 82. 628 (1926).
262. *Spillmann, E. et Weiss* : Bull. Soc. franç. Dermat. 38. 338 (1931).
263. *Spitzer, E.* : Zbl. Hautkr. 22. 310 (1927).
264. *Spitzer, E.* : Zbl. Hautkr. 32. 175 (1929).
265. *Sachs, O.* : Wien. med. Wschr. 10. 7. 27 (1926).
266. *Stark* : Mschr. Kinderheilk. 32. 119 (1926).
267. *Stauffer* : cit.: *Touton*.
268. *Stauffer, H.* : Arch. f. Dermat. 162. 517 (1931).
269. *Stern* : Wüsch. med. Wschr. 42 (1891).
270. *Sternhall* : cit.: *Touton*.
271. *Stiegler, J. P.* : Bull. Soc. franç. Dermat. 61. 77 (1954).
272. *Sticker* : cit.: *Urbach*.
273. *Storck* : cit.: *Rieth*.
274. *Streich* : Lancet, 4. Oct. 1924. 727.
275. *Sutton* : J. Amer. Med. Assoc. 73. 1433 (1919).
276. *Szabó Z.* : Orv. Hetil. II. 1243 (1930).
277. *Szegő L.* : Népegészségügy, 38. 125 (1957).
278. *Szegő L.* : Bőrgy. Vener. Szle. 39. 38 (1963).
279. *Szegő L.* : Bőrgy. Ven. Szle. 39. 188 (1963).
280. *Szegő L. és Dolinay V.* : Orv. Hetil. 95. 854 (1954).; Dermat. Wschr. 130. 1180 (1954).

281. Szegő L. és T. Fekete M.: Bőrgy. Ven. Szle. 10. 86 (1956).; Beruftsdermatosen, 3. 84 (1955).
282. Szegő, L., Szabó P., Cservenka I. és Lengyel B.: Bőrgy. Ven. Szle. 38. 206 (1962).; Beruftsdermatosen, II. 320 (1963).
283. Szodoray L.: MDT Tiszántúli Szakcs. Tud. Ülése. 1962. november.
284. Stryker, G. V.: Industr. Hyg. (Baltimore). 18. 289 (1939).
285. Tabayashi, Tannata: Jap. J. of Dermat. 28. 22 (1928).; ref.: Zbl. Hautkr. 30. 744 (1929).
286. Taub, S. J. Amer. Med. Ass. 103. 334 (1934).; ref.: Zbl. Hautkr. 45. 686 (1935).
287. Teichner: Bull. Soc. franç. Dermat. 62. 181 (1955).
288. Tenchio, F.: Dermatologica, 97. 72 (1948).
289. Thibierge: La prat. Dermat. 2. 420 (1901).
290. Trousseau: Ann. de Dermat. II. 7. 275.
291. Touraine, A.: Rev. Méd. (Paris), 55. 449 (1936).
292. Touraine, A., J. Hesse et Golé: Bull. Soc. franç. Dermat. 39. 1392 (1932).
293. Touton, K.: Dermat. Z. 55. 636 (1928).
294. Touton, K.: Hauterkrankungen durch phaneroganische Pflanzen und ihre Produkte. Toxikodermia und Allergodermia phyto-genes. Jadassohn's Handb. IV/1. Springer Verl. 1932.
295. Toyama: cit.: Hansen, aus: Allergy. G. Thieme Verl. Stuttgart 1957.
296. Urbányi: cit.: Jécsay.
297. Urbach, E.: Dermat. Wschr. 93. 1708 (1931).
298. Urbach, E.: Klin. Wschr. 1931. Nr. 12.; ref.: Dermat. Wschr. 92. 662 (1931).
299. Urbach, E. und K. Wiethe: Münch. med. Wschr. 78. 1470 (1931).
300. Urbach, E. und Steiner: Wien. klin. Wschr. 6. 188 (1927).
301. Urbach, E. und Steiner: Arch. f. Dermat. 153. 772 (1927).
302. Varca, C.: Boll. Sez. reg. Soc. ital. Dermat. 1. 29 (1937).; ref.: Zbl. Hautkr. 57. 448 (1938).
303. Venkei T.: Bőrgy. Ven. Szle. 24. 123 (1948).
304. Vokonn, F. J.: J. Amer. Med. Assoc. 89. 20 (1927).
305. Volk, R.: Dermat. Wschr. 93. 1636 (1931).
306. Volk, R.: Arch. f. Dermat. 109. 166.
307. van Vonno, H. et al.: Acta Dermato-Venerol. (Stockholm), 15. 343 (1934).; Dermat. Z. 64. 43 (1933).
308. White, J. C.: Dermatitis venerata. Boston 1887.

309. *White, J. C.*: Garden and Forest. 5. 5 (1888).
310. *White, J. C.*: Boston med. J. 12. 12. 1889.
311. *White, J. C.*: Boston med. J. 28. 1. 1897.
312. *White, Prosser*: Occupational Affections of the Skin. 2. ed. New York, London 1920.
313. *Widal, Abrami et Joltrain*: Press. Méd. 86. 1425 (1925).; ref.: Dermat. Wschr. 82. 628 (1926).
314. *Widal, Abrami et Joltrain*: Press. Méd. 30. 342 (1922).; 14. 25 (1925).
315. *Williams*: Lancet, II. 1769 (1910).
316. *Winkler, A.*: Dermat. Wschr. 81 (1956).
317. *Wise und Ramirez*: cit.: *Touton*.
318. *Wisswell, J. G. and al.*: J. Allergy (S. Louis) 19. 396 (1948).; cit.: *Rieth*.
319. *Wodehouse, R. P.*: Ann. Allergy (S. Paul), 5. 137 (1947).
320. *Zágon, A.*: Börgy. Ven. Urol. Szle. 16. 10 (1938).
321. *Zelenyák J.*: A gyógynövények hatása és használata. 114. o. Budapest 1908.
322. *Zinnser, F.*: Münch. med. Wschr. 1909. Nr. 52.
323. *Zitke, E.*: Dermat. Z. 67. 209 (1933).
324. *Zitke, E.*: Dtsch. med. Wschr. 642 (1934).
325. *Zitke, E.*: J. Industr. Hyg. (Baltimore), 16. 298 (1934).; ref.: Zbl. Hautkr. 49. 688 (1935).
326. *Zorn, R.*: Bull. Soc. franc. Dermat. 43. 1731 (1936).
327. *Zschunke, E.*: Dermat. Wschr. 132. 1321 (1955).
328. *Rasch*: Zbl. Hautkr. 33. 28 (1930).
329. *Urbach, E.*: Zbl. Hautkr. 35. 45 (1930).
330. *Urbach, E.*: Hautkrankheiten und Ernährung. Wien, Maudrich 1932.
331. *Kraicsovics P.*: Népegészségügy. 35. 38 (1954).

ADATTÁR

KORÁNYI SÁNDOR ÉDESAPJÁHOZ ÍRT EGYIK LEVELÉBŐL

Orvostörténetünk nagy családjai között is különös hely illeti meg a két Korányit. Sokrétű, gazdag tevékenységük és hatásuk nélkül a hazai medicina jelenlegi szintje elképzelhetetlen. Az idősebb kollégák még személyesen ismerték a vesebetegségek világhírű magyar kutatóját, mi már csak elbeszéléseikből, illetve maradandó műveiben találkozunk egyik legnagyobb büszkeségünkkel. Színes egyéniségének egyik mozaikdarabja az a levél, amelyet 1907. ápr. 17-én a németországi Wiesbadenben tartott kongresszusról küldött az akkor már idős, de tudományos érdeklődésében nem lankadó apjához. Az éles szemű, fiatal kutató élménybeszámolója szemléltető helyzetkép, ugyanakkor jellemző keresztmetszete és rugalmas bírálata a korabeli, egyébként igen jó hírű német belgyógyászatnak. Az eddig még nem közölt érdekes levél *Gömöri* professzor intézetének könyvtárában van (másolati példánya pedig a falon kifüggesztve) és a következőképpen szól:

„Kedves apám! Ma délben érkeztem haza. Wiesbadenben hideg, esős, barátságtalan időben folyt le a congressus. Számptalan előadást hallgattam végig. Nem volt köztük egyetlen kimagasló sem, hanem azért mégis nagyon imponáns volt annak az óriási munkának a benyomása, a melyet az elhangzott előadások képviseltek. Iszonyu terjedelmű detail munka az, ami a német klinikákon folyik csak a „geistige Band” hiányzik és az ember, akiből azt az ígéretet lehetne kilátni, hogy a geistige Bandot meg fogja csinálni. Ennek hiányán kívül van még egy feltűnő körülmény, a mi egyrészt az előbbieknél az oka. A klinikusok, a kész emberek, maguk nem dolgoznak. A munka fiatal, éretlen emberek kezében van, a kiknek hiányos áttekintése magyarázza azt hogy munkájuk nem az igazi szükségletük körül forog, hanem fiatalos ötletből indul ki és nélkülözi az igazi összefüggést a gyakorlattal, a betegséggel. Az

munkában fejlődött férfiak az újabb, fiatalabb klinikusok, a kiken azután meglátszik, hogy laboratóriumban detailok közt nőttek fel. Ez a mai német klinika betegsége a mely miatt szinte kétségé válik, nem kerekedik-e lassanként föléje az igazi klinikai szempontból a francia, angol, a kiknek tevékenységét most is nagy részt a beteg ember absorbeálja. A congressuson feldolgozott anyag feltűnően egyoldalú volt. Betegségről csak elvétve esett szó. Az infectios betegségek pathológiája mintha nem is léteznék. Kórbonctani thema összesen kettő volt: a tuberculosis gyakorisága és a szív arteriák közötti anastomosisok. A többi mind kísérleti kórtan és a szív percussioja, olyan kicsinyes szempontból, hogy Skoda nevetne, ha látná.

Mind ezen kifogásaim mellett gyönyörűségem volt az egészben. Az előadottak ha mást nem, azt bizonyítják, hogy milyen nagyszerű műhelyekké váltak a német klinikák és milyen kifogástalan technikával bíró munkások állanak bennük készen. Ma nagyjában azért dolgoznak, hogy publikáljanak, de minden el van készítve arra, hogy jön a jövő Virchowja, egyszerre meginduljon számtalan helyen az az igazi munka, a mit az eddigi revolutiot csináló nagy embereknek egymaguknak kellett végezniök.

Én nem szólaltam fel. Alkalmam lett volna arra a vesebetegek vizkórjáról szóló előadás kapcsán, de hozzászólt az öreg Lichtheim és miután az én dolgaim az övéit egyenesen megcáfolják, mint idegen és fiatal tapintatosabbnak tartottam a hallgatást. Az utolsó ülés tegnap ebéd előtt volt és a szív pathológiájával foglalkozott. A bejelentett előadások a mi dolgainkkal kapcsolatban állottak, de nem vártam be őket. Sokat voltam Cornettel és ő annyira persuadealt, hogy menjek Frankfurtba Ehrlich-hez, hogy lemondottam a befejező ülés végighallgatásáról és követtem Cornet tanácsát. Nagyon örülök az Ehrlichnél töltött délelőttnek. Ehrlich rendkívül szívesen fogadott. Rám bizta, hogy adjam át apámnak üdvözetét. Megnéztem az egész intézetet. Igy fölületes nézegetésnél legimposansabban a carcinomás, sarkomás, chondromás egerek 30,000 egeret dolgoztak fel az utolsó évben. Sok száz egér egy nagy teremben, akkora carcinomákkal, hogy a testsúlyuk nagyobbik felét éri el. Az intézet chemiai sectiojának vezetője magához hívott ebédre és így csak utolsó pillanatban rohanhattam vonatomhoz.

Ehrlich intézetének megnézése volt tulajdonképpen legnagyobb élvezetem mostani kirándulásom alatt. Leydennal nem tudtam érintkezésbe jutni. Jegyet hagytam nála. Az öregebb klinikusok egész kínai fallal vették magukat körül. Az ülésekre nem igen jártak, sehol sem lehetett őket látni és a banketten egy a többi halandónak terített asztalnál méternyivel magasabb emelvényen volt nekik terítve. A fiatalabbak

közül elég sokkal ismerkedtem meg, de összevéve nem örültem úgy a velük töltött időnek, mint annak a félórának, a melyet Ehrlich-hel diszkuráltam el.

Hazatérve, a mieinket jól találtam, csak az bánt, hogy a mama levele megint arról szól, hogy apám még mindig köhög. Ne siessenek haza. Rettenetes idő van, nincs sehol egy falevél sem. . .”

A levél befejező része szűkebb családi problémákkal foglalkozik. A legnagyobb élményként emlegetett, Ehrlich-hel való találkozása valóban egy életre szóló ösztönző hatás maradt. Így az egykori 48-as honvédorvos, a Szabolcs megyei inségház főorvosa, a tbc elleni védekezés első ösztönzőjének hihetetlenül gazdag életműve méltó örökösre és folytatóra talált Sándor fiában, annak a sok egyéb mellett ez a levél is ragyogó bizonyítéka.

Dr. Szállási Árpád

PATAKI SÁMUEL ÉS ALMÁSI BALOGH PÁL ORVOSOK PORTRÉI

Az 1790–91-i országgyűlésen a megszokott sérelmek felsorolásán kívül szerepelt *Bikfalvi Kőréh Zsigmond* [1] háromszéki származású festő kérelme is. *Teleki Sámuel* erdélyi kancellár, a híres Teleki-téka alapítójának javaslatára évi 180 forint segélyt engedélyeztek neki bécsi, majd itáliai tanulmányútra. A bikfalvi születésű festő akkorra már elvégezte a nagyenyedi kollégiumot, sőt tanárkodott ott egy ideig, de sem a tanítás, sem az irodalommal való beható foglalkozás nem elégítette ki. Festői tehetségét szerette volna továbbfejleszteni. A fenti összeg segítségével került *Kőréh Zsigmond* a bécsi akadémiára. *Pataki Sámuel* protomedikusról Bécsben festette talán legsikerültebb arcképét [2]. A jó állapotban megőrzött olajfestményen első pillanatra is szembeötlik a rokokós parókával keretezett karakteres arc. A szem, az orr, a száj vonala különösen sikerült. Az egykori öltözet részletszépségeit is nagy gonddal dolgozta ki. *Pataki* — a feljegyzések szerint — már bécsi egyetemista korában sokat és elmélyülten tanult. Erre utal a művész, amikor lúdtollal és papírral örökíti meg az ifjút önmagát. A lefestett egyén jellemzésére

*Bikfalvi Koréh Zsigmond (1761–1793):
Pataki Sámuel kolozsvári protomedikusról készült portré*

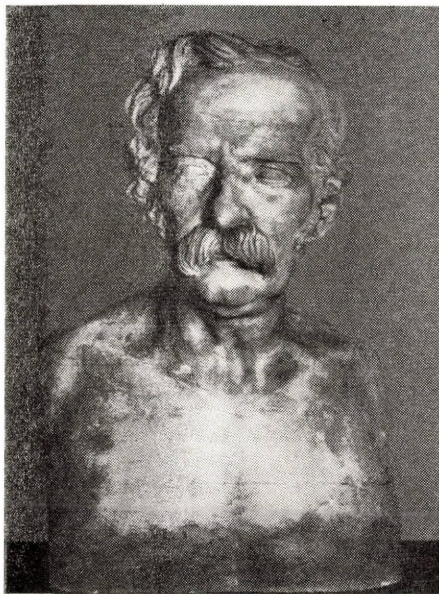
más arcképén is fontosnak tartja a kéz jellemző ábrázolását is, ami nem egy kortárs portréjáról hiányzik, mert vagy nem tartotta fontosnak a művész, vagy tehetsége nem volt annak megörökítésére. Mindez azt bizonyítja, hogy az átlagnál művészebb portréábrázolást látunk. A barátságos, meleg tekintetű ifjú nagy elragadtatással ír erről az arcképről 1792-ben a Kolozsvárt tartózkodó édesatyjának: „*A képemet már lefestették és mindenek azt mondják, hogy jobban tellyeséggel nem lehetne csinálni, mint a mint van. Katona ur ígérte, hogy leviszi magával Budára és ott általadja az Attya Urának, hogy szolgálta az édes Atyám Uramék kezébe. Éppen olyan öltözetben amint minden nap szoktam járn*

tettem le magamat. / aranyért festett Kóréh Zsigmond," Viszonylag kis összeg ez. A nehéz anyagi gondok között élő művész minden bizonnyal így több megrendeléshez jutott. A kép megfestése után rövid időre azonban váratlanul szomorú hírről tudat a Magyar Hirmondó 1793-ban: „Erdélyből származott... Bikfalvi Kóréh Zsigmond költöze el az itt lévő Nagy Ispotályból, ebből az idegeneknek is közönséges menedékhelyéből — az örökkévalóságba. — A történe ezen érdemes Hazánkfiával is, a mi már sok szegényebb sorsu ifjakon meg-esett; hogy t. i. minekutána nem kevés sanyarkodásokkal egybe köttetett szives törekedéseik után olly tökéletességeket szerzettek magoknak, mellyeknek édes gyümölteit szintén el kezdték már szedni: akkor kéntelenítették ide hagyni a Világot. A rajzolásnak és ábrázat-festésnek szép mesterségét annyira vitte vala már a Meghólt, hogy a mihez addig Idegenek által juthatott Erdély: azt ezental Hazánkfiának kezeiből nyerhette volna" [3].

Pataki Sámuel így művész barátja nélkül tért vissza Kolozsvárra, ahol Kővári László kiváló erdélyi történetíró szerint: „Orvosi pályáját 1794-ben kezdé meg. Szép észtehetség és finom társalgó. Feltaláltatván a himlő-oltás, Bécsbe ment, betanulta, s azt behozta Erdélybe 1812-ben orsz. fő-orvossá nevezetik; kir. tanácsosi címet kap; ő volt első főorvos, ki a főkormánysezék üléseiben kezdé előadásait; mellbeli vizkórban hala el 59 éves korában. Két munkát írt: egyet a skarlátról, mást az erdélyi ásványvizekről”.

Almási Balogh Pál portrészobrárt [4] Izsó Miklós (1831–1875) készítette, akinek kegyetlen életsors jutott osztályrészül. Hosszú és gyakorta meddő hányatottság, vívódás után már 44 éves korában elszakadt életének fonala [5]. Szobrai közül a „Búsuló juhász”-t, a debreceni Csokonai-szobrot s az életteli, kis, táncoló terrakotta parasztfiguráit ismerik. Kevesen tudnak kitűnő portrészobraitól, melyeken kortársait örökítette meg. Biztos emberismeretének és eredeti művészetének sajátos érzékenységgel megfogalmazott műveit a XIX. századi magyar portrészobrászat legjobbjaiként tartjuk számon. Ezek közül is kiemelkedik Almási Balogh Pál (1794–1867) kora külföldi mértéket is megütő mellszobra. Legtöbbnyire közvetlen látáshoz kötött ábrázoló volt. Így ez a modell után készült mellszobra is nagyszerűen sikerült. Jó ember- és jellemlátás, eleven, meleg formálás, a formák szerkezetének megértése jellemzi e portrét. Nagy érdeme a szobornak, hogy nem festői, hanem tisztán plasztikus látás műve, amit elárul a koponya, az arc, a nyak, a váll tömör sommázása, a haj és a bajusz lágyan rugalmas, a lényegre redukált anyaga, a húsos orr, a szem és a szemöldök sajátos megmintázása. Nagy erővel markol bele egy különös jellem bonyolultságába. Formai szempontból pedig nagyvonalú, leegyszerűsítő és össze-

Izsó Miklós (1831—1875):
Almási Balogh Pál orvos szoborportréja

foglaló. Gondolkodó, tudós ember feje, amilyen lehetett valójában korának e jeles orvosa, akit 1835-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választott [6]. Németországban ismerkedett meg a homeopátiikus (hasonszenvi) gyógy móddal, s hazatérve ezen az alapon folytatta orvosi tevékenységét. A Homeopátiikus Orvos Egylet létrehozásán sokat fáradozott, amelynek elnöke is volt, és több orvosi művet is írt, pl. „Rövid orvosi értekezés a cholera morbusról” stb. A magyar ipar fellendítéséért sokat tett. A Pesti Iparegylet létrehozásában is jelentős része volt.

Izsó jól ismerhette a kiváló orvost, hiszen a róla készült mellszobra a személyes élmény, az eleven egyéniség bensőséges megérezését sugározza.

J E G Y Z E T E K

1. G. R. T. S.: Egy néhány megholt Magyar Képiróról. Tudományos Gyűjtemény 1828. IV. kötet, 42—43. l.
- 1/a. *Bíró József*: Erdély művészete. Bp. 1940. 155. l.
2. A kép eredetije Erdélyben Tordán vagy Kolozsvárt található a Pataki család leszármazottjainál.
3. Magyar Hírmondó, 1793. I. k. 386—387. l.
4. *Almási Balogh Pál* szobra Budapesten a Magyar Nemzeti Galériában van.
5. *Izsó Miklósról* jelentősebb művek: *Szana Tamás*, *Izsó Miklós* élete és munkái. Bp.
Fülep Lajos: A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának 1953. április 27-i felolvasó ülésén elhangzott előadása.
6. Pallas lexikon II. k. 549. l.

Dr. M. Kiss Pál (Budapest)

AZ ORVOSLÁS MÓDJA MISKOLCON 1700 TÁJÁN

A Szepessy család írományaival került a miskolci múzeumba egy orvosi tárgyú kéziratos füzet 1718-as keltezéssel. *Ennek egy üresen maradt lapjára Szepessy Pál*, aki a hasonló nevű borsodi alispán fia volt, *bírta a gesztelyi birtokára felfogadott gazdasági ispánjának 1718. február 16-ával kezdődő évi bérét is.*

A 25 oldalnyi orvosi tárgyú rész címe: *Próbált orvosságok*. Az írás eléggé olvasható, de helyesírása ingadozó és következetlen. A mintegy 28-féle baj és bántalom gyógyítására kb. 77-féle szert és gyógyeljárást írt össze. Forrásai valószínűleg XVII. századi korábbi kéziratos könyvecskék, feljegyzések voltak, van a gyógyító eljárások között kuruzslás és egy-két babona is.

A teljes szöveg a következő:

- (2. 1.) *PRÓBÁLT ORVOSSÁGOK; Mind ezek az kik le irattattak, ez szerint következik.*

Csuklás ellen

*Arany vizet innya, három vagy négy Csigát elevenen hajas-
tul mozsárban meg törni. Levendula avagy rózsavizzel fel eresz-*

teni, s úgy az feje lágyára kötni. Kenyeret meg piritani, gyöngy virág ecettel meg öntözni a kenyeret. Törött fah(éj)jal eleve Sáf-ránnal meg hinteni : jó melegen az mellére tenni.

Hur ut ellen

Majoránna és zsája vízben egy kevés cukkert tevén azt reggel kell innya vagy két ezüst kanálban az ki tér, az fulladás ellen is igen jó. —

Ismét: Kappan hájat, fa olajat kevés mézet, foghagymát, sáf-rányt ha van viola gyükeret is törvén, annak porával együtt keveség meg forralván kell kenni melljét, talpát.

- (3. 1.) Ismét: Főzd meg a répát, jobb az karó répa, mert csendesebb, a levét szürd le és abban egy malozsa szőlőt, édes gyükeret, viola gyükeret vagy kék liliom gyükeret. Főzd meg erősen mind együtt ; ennek is a levét szürd le és tégy bőven nád mézet vagy szép tiszta színmézet belé — főzd meg jól. Ujjobban estve regg(e)l. Jó melegen igyék belőle az ember.

Ismét azon Hur ut ellen

Ha a melljét és tüdőt enyves sült felgma (!) töltötte el, így kell fel hagyatni : Büdöskő spirituszát, veronika, vagy marti lapu vagy földi borostyán vagy izsóp vízben cseppentvén, hogy a víz valamennyire meg savanyodjék tüle, abbul igyék gyakran meg, egy-egy kalánnal. Ha a flegma szakadozni kezd, terpentina spiritust valamiben a mellyben meg szakadt ér veszni tér is, szépen meg tisztítja, meg gyógyítja, a ki бүдöskő spiritusát s arra szert nem tehet. Ecetes ciberét szörpögessen gyakran, de elsőbe tárkonyt és Zállyát kell meg főzni benne és meg szürvén úgy kell aztán fel

- (4. 1.) forralni és élni vele, 3 renden avagy ilyen képen végy Liktáriom formában, ilyen készíts, melyből reggel, estve, egy mogyorónyit egyél meg ; végy négy lat örkény gyükeret, fél font fejer mályva gyükeret, mindeniket meg aszalván törd apró porrá, tégy 5 vagy 6 öreg bírsalmáknak a husát hozzá. Főzd meg jól marti lapuban vagy izsópvízben ; törd által sűrő szítán elül egy fontot vévén, tégy hozzá két font szép tiszta mézet. Főzd meg jól ezeket új mázoz edényben ; aztán a tüztül ki vévén tedd ismét ezeket belé, egy lot aprón tört és szitált édes gyükeret, hat poltura nyomót бүдöskövet, de jobb az virágja. Egy néhány csepp ánizs és kömény olajat és ha kitellik, fahéj olajt is és ha olaját ezeknek nem kap-hatod. . .

(5. 1.)

Csuklás ellen

Törd magokat apró porrá, szitáld meg és keverd belé, hogy penig egy kis savanyúsága érezzék, ha kaphatsz, eressz egy néhány csepp bűdöskő spiritust is bele — de ki maradhat; mind ezeket erősen keverd és elegyítsd össze azután főzd addig, míg meg sűrődik mint egy terjék formán, az után más vagy üvegedényben és minden nap élj véle. Igen jó az hurut ellen vagy így rövideden édes gyükeret ösvény(?) gyükeret, kék lilium gyükeret mindenik-ből egyaránt tévén, törd és szitáld meg Liktárium formán, tiszta mézben főzd egy kevésség, estve és reggel élj azon módra véle.

E z i s j ó i g e n

(6. 1.) Az nyakas töknek az virágát szedd meg. Szárazd meg, borban főzd meg, azt igyad, jó haszonra az örvényes bor is. vagy fenyűmagot, vékony borban főzd meg, melegen igyad, annál jobb, ha Kakuk füvet és izsópot teszesz belé.

Egy icce borban rozmaringot, egy kevés nád mézet, egy kevés gyömbért, kevés szekfüvet. Ezeket fel forralván 4 tyüktojásnak a sárgáját, egy darab nádmézzel együtt össze törvén, önts reá a forralt bort, négyszer avagy ötször össze zurbolván; a midőn ágyban mégyen, a felét igya meg. reggel a felét ismét, azt is fektében töltsse el, vagy 1 óráig. Légyen jól be takarva, de az ital olyan meleg legyen, valamint meg ihatja az ember. Ezzel Angliában így élnek a doctorok. Veronika és Zsálya is jó a mely régi; főzd meg az ökörfark kórót mind gyükerestül s azt igyad, igen jó.

(7. 1.)

S z í v f á j á s

vagy akinek az szava el áll vagy el ájul. Vad zsája vizet két-három kalánnal az emberrel el nyeletni.

Item. Fahéj olajat innya gyöngyvirág vízbe vagy arany vízben.

Item. a Köszörü Kőnek a vizét két vagy három kalánnal bé adni igen jó. Alkormöst unikornis szarvat rózsavízben vagy hársfa — virág vízben vagy gyöngyvirág vízben bé adni igen jó.

I s m é t

Kámfort erős égett borban venni, avval skallatot (?) meg öntözni. Szív fájó embernek szive tájon tartani. Mihent meg szárad, újobban meg kell öntözni, mind az terjék mind az alkormöst — igen jó; ha gyöngyvirágvízben elegyítik az Szívre Skalátot véle meg kenik és az szívre teszik.

(8. 1.)

S z í v D o b o g á s e l l e n

Egy kevés bort meg melegítvén, szerezsen dió virágját, székfüvet, fahéjat meg törni. A borban a ruhát vagy 1-rét hajtván be mártani, a meg tört fűszerszámmal meg hinteni, a szívre tenni. Szarvas gombát adni innya arany vízben.

I s m é t

Az gesztenyét tisztíccs meg, törd meg, egy kevés mézzel egyben elegyíteni : ez az kelevényt is meg fakasztja.

Füle ha ki akar fakadni : Heveség ellen Salétrom pogácsának negyed részéhez egy borsónyi bűdöskövet vas kanálban meg égetni egy meszelynyi hideg vízhez annyit kell tenni, amennyi lé egy tojásban be fér.

Item. Ha a tiszta salétromot hideg vízben el olvasztjuk, a száját vele öblítik, igen jó. —

(9. 1.)

V é r h a s e l l e n

Gubá(ó)t törni pályinkában, vagy égett bor... meg kell innya, betegnek.

Item. Mint egy két ujjnyi földi tököt meg kell rántani mézben avval kell élni este reg(ge)l minden nap. Az vérben lévő személynék vizeletit egy tiszta fazékban vedd. Mikor bé fütik a Kemencét ki vonják a tüzet, tedd bé a fazekat az vizelettel, mind addig ki ne vedd, míg mind ki nem szára belöle az után vakkard le az reá száradt huygot : tiszta vízzel meg öblítvén, azt kell innya. Ez próbált orvosság.

C a r d u s B e n e d i c p á p a f ü

Törje meg az ember és meleg borban vagyis levecskében minden nap éljen ember véle. Aprodonkint igen tisztítja az gyomrot.

(10. 1.) Item. Ugyan az ellen meleg levecskében ostyát áztatni valamennyire és vegyen annyira valót az ostyára. Szépen takargassa össze kalánban vévén egy kis levecskét s abban nyelje el. Semmi keserűséget nem érzi, az tüdőt építi ha félig el rothadott volna is.

I t e m i s m é t

Egy tyúktojással tésztát gyúrni, égett borral jól meg öntözni, egy szerezsen diót meg törni — annak a felét egy mogyorónyi irós vajban vegyíteni, egy üres fél diónak a szélit viasszal körül borítani, az szerezsen diót vajjal belé tenni, az ember köldökére

tenni. Körülötte az egész hasát meg kenni mézzel. Szerecsen-dióval, gyömbérrrel az hasát meg hinteni; az elnyújtott tészta az égett bort meg gyújtani. Ugy jó melegén vele az hasát békötni.

- (11. 1.) Item. A pókhálót ecettel meg forrózni, avval a köldökét bé kötni az hasát vagy háromszor.

Ismét. A borsó szalmát erős pál higgal meg forrózni, mind hasát mind keresztcsontját véle békötni egy néhányszor. A terpentínával füstölni is gyakran. Igen jó.

Szerecsen dió pedig napjában egészen is meg enni igen hasznos, vagy borocskában meg innya.

I t e m

A kenyeret meg piritani pezl (?) penzlivel meg kenni, pöfetegegél, erősen megdörzsölni, hogy jó vastagon ragadjon rája vagy pedig a pöfeteget vagdalni s úgy mézben egyelíteni s meg enni; ez is igen jó, kiváltképpen Kis gyermekeknek. Ugy mint az mogyoró-hagymát, jó bőven ó hájban megrántani, keserű lapura reá kenni, vagy ha az nincsen, lenszöszre kenni, a kereszt-csontokat s agyékát véle bé kötni egy néhányszor.

- (12. 1.)

K í v ü l v a l ó S ü l y r ü l

Grispánt meg törni, sótalán irós vajban keverni, azzal kell meg törni, mind addig rajta tartani, míg az fájdalom szűnik, az után boros faggyúval kengetni az sebet. Mind belsőrül mind külsőrül az Süil disznónak az állát, tiszta fekete magkannak az heréjét erszönyben varrni, nyakában viselni.

Az útifünek a gyükerét ki ásván meg mosni, mozsárban meg törni, a levét az után ki facsarni; ó hájjal jól együvé főzni mind addig, míg az úti gyükerének a leve el nem fő . . . azzal kenni.

Item. Az őszi kikircsnek a tövét megszáraztani, igen apróra meg törni, az forró mézben a porát belé hányni, hogy jó sűrőcske legyen. Flastrom formán ruhára kenni. Ugy az sülyre tenni, de meg kell zsírral az sebet kenni, hogy hozzá ne ragadjon. Ez is igen jó.

- (13. 1.)

S ü l y r ü l

Szent György napig az útifüvet meg ásní, meg törni mind levei lestül a gyükerét egy pohárkában két annyi levét mérni, az menny-az ó hájnak olvasztott zsírja lészen a fünek a leve, elegy legyen a

régi hájnak a zsírja. Ezt lassú tűzön míg a fűnek az leve el fő, csak a zsír maradjon meg; meg szűrni, avval kenni az Sülyt, akár sebje legyen, akár bőr alatt legyen, igen jó.

S z e m f á j á s r u l

A petrezselyem gyökeret meg tisztítván, azt meg törvén mozsárban, az szemére kell kötni.

Aludt tejet két ruha között kell az szemére tenni s kötni.

- (14. 1.) *Szem fájásnak alkalmatosságával ha az szeme el veresedik, először egy tyúk tojásnak az fejrít ki kell venni; az a mennyi léssen, annyi rózsza vizet közéje tölteni egy poltrán az mennyi székfüvet adnak, azt meg törni, azt is közéje vetni, úgy erősen össze sodrani. Mikor szépen meg higgad, úgy az szemben eresztteni.*

Ha az hályog reá, ereszkedik és ha nyárban esik az dolog, katáng kóró virágját meg szedni, erősen össze törni; azt egy üvegben rakni, egy kenyérnyi tésztában a kemencében bé tenni. Mikor a kenyér meg sül, ki venni, annak levét ki csafarni. Ugy minden nap háromszor bé eresztteni.

- (15. 1.) *Item. A Kömény mag olaj is igen jó, az hályogot lehasítani, ha napjába így eresztik belé a szembe. Az fűr haj is jó, ki vált képen ha a marhának a szemébe eresztik.*

S z e m e t v i l á g o s í t a n i

Az nyúlnak az epéjét meg kell venni, mézet, eső vizet vele össze egyvelíteni. Kilenced napig vele élni.

H a v i s z k e t :

A Szent János füvének vedd vizét, mikor virágzik. Lombikba erszt bele; igen jó.

M á j v a g y T ü d ő v e s z é s e e l l e n

Vedd vizét az fej(i)r és fekete ürömnek, nád mézzel édesíts(d) meg azt. 10 nap egyvégben, igen jó és hasznos.

- (16. 1.) *S á r g a s á g e l l e n*

Varga halat elevenen két fele hasítani, azt azon melegen az ember gyomrára kell kötni. Harmad napig kell rajta tartani.

Item. A télizöldet akit Celíngnek is hinak; Kilencet 3-szor olvasni tetejébül. Férfi tisztos füvet, a kit Aranykának is hinak.

- Ezeknek a virágjából is háromszor kilencet — Kenyérhaj alatt borban mézzel meg főzni ; napjában háromszor egy egy pohárával belőle innya. Az vasnak az utóját, a kit a kovácsok ki szórnak, meg tüzesíteni. Az beteget egy kádban ültetni : erősen torkig be takarni. Tüzes vas utolját egy rossz edényben a kádban bé tenni ;
- (17. 1.) erős ó borral vagy vizelettel öntözni, minden nap kétszer kell próbálni vele, míg ki nem tisztul.

Item. Az hangya zsombikot férgével együtt és három küszöb alól földet hozzá tévén jól meg főzni, abban kell fűrésztetni.

F u v a l k o d á s t u l

Apionnak a gyükerét, köménynek a gyükerét meg főzni s innya : jó igen.

L é p d a g a d á s e l l e n

Capelli olajjal embernek testét meg kenni fejr rác baboc(s)kát törni, azt tejbem meg főzni, ruhára kenni ; úgy kell a lépre kötni.

Ennek fájása ellen pap sajtnak az levelét rece zacskóban rakni s irós vajas borban meg főzni, ezzel kötni ; az fekete retek haját meg kell főzni, az fájós oldalára kötni az betegnek.

D a g a d o z á s e l l e n

- (18. 1.) Égett fának az haját le hántani, azt a beteg vizeletivel jól meg párolni. Ugy kell a dagadozásokra, kiváltképen gyomrára és hasára a betegnek kötni. Egy nap legyen rajta, más nap mást köszenek reája. Ujonnán ujítsák. Az cinadoniát nap felköltéig meg szedni, az Talpakra kell kötözni ; délig kell csak rajta tartani. Ezzel minden nap így kell élni. Az lúd sarját jól meg kell törni. Virágos ürmöt meg főzvé, annak a levében kell egy keveset minden nap meg innya.

Item. Egy icce égett borban kell 10 polturára Cámfort vetni ; el olvadván úgy kell a dagadozásokat alá lába fele le kenegetni. Tövisnek és mezei vad repának az tövét jól meg főzni vízben s abban fűrésztetni a beteget.

- (19. 1.) K e l e v é n y t o s z l a t n i

Veres hagymában terjéket tenni és meg sütni, flastromot csinálni belőle és a kelevényre tenni. Veres hagymát terjékkel meg sütni, össze törni, ruhára kenni, a kelevényre köttetni.

Az rontó fünek a levelét a kelevényre rakni. Ki fakasztja s ki vonssza az genyegséget.

Az feketehunyornak a gyükerét meg törni, egy kis vajjal a kelevényt meg kenni. Ugy reá tenni, az gonosz(sá)got ki vonssza és meg gyógyítja. Ez erős eszköz, nehéz mind ennek kötést el állani, de igen jó.

Vér hányás ellen

Méntát, izsópot, rultát kecske tejben meg főzni s ezt adni innya.

(20. 1.) *Gyomorra flastromot csinálni*

Mézben lisztet rántani, babért, szerecsen diót, szekfüvet belé habarni. Ezt kell ruhára kenni, az gyomorra kötni. Sőt ezen szerzőmokkal felül is kell keveség meg hinteni. A köménymagot is jó erősen meg törni, szerecsen dió virágot, gyömbért is kell beléje vetni.

Hányás ellen

Ha férfi, kakas zuzáján levő sárgát le húzni, meg szárasztani, meg törni, porul bé adni innya. Ha asszonyember, a tyúknak a zuzájával kell le húzni, szárasztani s innya adni. Igen jó ez is.

(21. 1.) *Az mely gyermeknek beli és öli lesz áll*

Földi mogyorót egy néhányat meg törni jól, annak levét ki facsarni. Valamennyi lesz az víz, annyi mézet kell köziben tölteni. Ezzel kell romlott tagjait kenni. Minden nap egynehányszor.

Giliszta ellen

Egy kalán epét, egy kalán mézet, egy kalán fa olajat együvé tenni. Fejir és fekete ürmöt nem sokat, mind az két félét, melyet az epével és a mézzel, fa olajjal kell meg forrázni; az gyermek hasára kötni. Ha férfi az gyermek, ökörnek az epéje, ha leány tehénnek az epéjét kell venni. Kőrös fának az hajában meg fürösztteni a gyermekre; annak a gyükerébül egy darabocskát nyakában az gyermekre kötni; hordozza.

(22. 1.) *Item.*

Ugyan a giliszta ellen

Veres hagymát, szappant, fejir ürmösnek a virágát együvé törvén, arra pályinkát kell tölteni, rajta meg gyújtani, az gyermek hasára kötni.

Item. Öt vagy hat icce édes tejbe egy jó összemarok fog hagymát erősen meg főzni. A gyermeket olyan helyre ültetni, az hol mind torkig az párája meg járja. De jól be kell takarni, hogy az párája el ne menjen. Napjában háromszor kell így cse(le)kedni.

Ismét. Az szarvasnak égett szarvát be adni innya. Ha valamely marhának a fejében pondró terem, fenyű mag olajat kell a sebébe tölteni; igen jó.

(23. 1.)

V é r t á l l í t a n i

Tyúk tojást az fejirit timsóval együvé vevén jól, kevés ecetet belé eresztetni; ruhát avagy pamutot belé mártani. Csuka fogának apró tört porával felül meg hinteni. Ugy aztán az oly helyre tenni, az hová kívántatik.

I t e m

A gálickövet meg törni, az ember orrát vele meg füstölni. Ugyan olyan gálickövet az orrban tenni, vele fel szivatni. Pókhálót az orrában dugni, az honnét gondolja, hogy az vér bé jó. Az pöfeteg is jó véle bedugni. Csak az meg nyílt érre igyekezzen dugni.

Item. Az Apionnak az levelét meg szárasztani, a porát borban be adni innya.

(24. 1.)

H a g y m á z e l l e n

Lebestikomot, petrezselymet, három féle hagymát, kender magot, három rákot (?) székfüvet hármat vagy négyet, liliom gyükeret, földi tököt; ezeket összetörni, borban kenyérhaj alatt meg főzni jól meg törvén, avval kenni a beteget egészen oldala fájás ellen.

Az babot, székfüvet, lenmagot meg szárítván meg törni. Fa olajt, lenmag olajt, viaszt egy arányú mértékben; ezeket együvé tölteni, meg kell főzni jól. Azután ha lágú meleg lészen, az felül irt port bele kell keverni, ruhára kenvén flastromot csinálni, az fájó helyre kötni.

(25. 1.)

P u r g á c i ó

A földi bodzának fekete érett gyümölcsét meg kell szedni: annak magvát erősen vízben ki kell mosni; azt meg szárasztván úgy el tenni. A mikor a szükség kívánja egy arany nyomóstyit

meg törni, vagy kemény természetű az személy, másfél arany nyomótnyit, azt mézecskeben vegyíteni, éjomra meg enni, egy kis borocskát reá innya; igen jó.

Sérés ellen való kötés

Fekete nádaly gyökeret meg kell mosni, apróra metélni és meg törni. Serpenyűben tenni, reá édes tejet tölteni, egy pénz ára égett bort, egy marok fejr lisztet, veres hagymát ó hájon ...rántani, ezeket össze keverni, meg ...asztán keserű lapura egy ru(hára) kenni és harmad nap(ig) kötni rajta tart(...)

(Az alsó 4 sor rongált szöveg. — M. K. L.)

(26. 1.)

A kristélyt így kell főzni

Feir mályva gyökeret, levelét, székfű virágját meg kell főzni; egy néhány szem szilvát is vele együtt ruhán által csafarni; egy kanál mézet, egy kanál irós vaját, fa olajt, fél kanál sót is bele tenni. Ezen víz penig egy kis iccényi légyen.

A kristélyhoz való olajt így kell főzni. A szederjes teljes i(b)bolyát egy meszelyni fa olajban üvegben bele hányni; mikor a lilium székfű... virágzik, abból is jó bőven a fa olajban hányni. Mikor az napfényen jól megérik, lassú tűznél ki főzni s ki fa-csarni. Mikor az szükség kívánja; kevés tehénhúsnak a levében ezen fa olajból egy jó kanállal, mézet is tenni belé.

Folyosó ellen

Vaját, viaszt, timsót főzz össze, szürd meg, azzal kenjed.

Marjalaki Kiss Lajos

A kiadásért felel a Medicina Egészségügyi Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Sellő Tiborné
Műszaki vezető: Rózsa István — Műszaki szerkesztő: Kerék Elemér
Terjedelem: 13,25 (A/5) ív — Példányszám: 700 — MD 873—a—6400

64.5154 Egyetemi Nyomda, Budapest

